



# Bitlis Eren Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 2021 - Cilt: 10 - Sayı: 2

## Bitlis Eren University

Social Science Journal

Year: 2021 - Volume: 10 - Number: 2

**Yazışma Adresi:**

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez,  
Bitlis/ TÜRKİYE



**Bitlis Eren Üniversitesi**  
**Sosyal Bilimler Dergisi**  
**Yıl: 2021 - Cilt: 10 - Sayı: 2**

**Bitlis Eren University Social Science Journal**  
**Year: 2021 - Volume: 10 - Number: 2**

**ISSN: 2147-5962**

**Yazışma Adresi:**

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE  
Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101  
Mail: lens@beu.edu.tr



**Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**  
Bitlis Eren University Social Science Journal

<b>ISSN</b>	:	2147-5962
<b>e-ISSN</b>	:	2147-5598
<b>Basım Tarihi</b>	:	30 Aralık 2021
<b>Yayın Sezonu</b>	:	Aralık 2021
<b>Cilt</b>	:	10
<b>Sayı</b>	:	2
<b>İlk Yayın Tarihi</b>	:	2012
<b>Yayın Yeri</b>	:	Bitlis
<b>Yayın Dili</b>	:	Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda Arapça yazılara derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar yer verilebilir.
<b>Adres</b>	:	Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis/ TÜRKİYE
<b>e-posta</b>	:	sbedergi@beu.edu.tr
<b>URL</b>	:	<a href="https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos">https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos</a>
<b>Dergi Sekreteri</b>	:	Nihat ÇORAK

# BEU SBD

## Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

### Bitlis Eren University Social Science Journal

Yıl/Year: 2021 - Cilt/Volume: 10 - Sayı/Number: 2

#### Sahibi/Owner

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ

#### Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

#### Editörler/Editors

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN

Doç. Dr. Veysel ERAT

Arş. Gör. Yunus SAVAŞ

Arş. Gör. Kıvanç DEMİRCİ

#### Dil Editörleri/Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK (İngilizce)

Dr. Öğr. Üyesi İsmail EKİNCİ (Arapça)

#### Editör (Yayın) Kurulu Üyeleri/Editorial Board Members

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ Dicle Üniversitesi	Doç. Dr. Fatih GENCER Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DÁVID Loránd Eötvös Üniversitesi (Macaristan)	Doç. Dr. İbrahim ARAP Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. İftikhar MALİK Bath Spa University (İngiltere)	Doç. Dr. İbrahim BARCA Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Doç. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ Bitlis Eren Üniversitesi	Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ALKAN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Doç. Dr. Yusuf ÇINAR Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Selma BAŞ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Doç. Dr. Zeki UÇAR Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Ufuk EGE UYGUR Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Celal İNCE Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup ÇELİK Yıldız Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Deniz AŞKIN Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Abid TAHİRLİ Milli Bilimler Akademisi (Azerbaycan)	Doç. Dr. Mehibe ŞAHBAZ Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent AKOT Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Dr. Adem ARSLAN Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Doç. Dr. Canser KARDAŞ Muş Alparslan Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Davut OKÇU Batman Üniversitesi
Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT Manisa Celal Bayar Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Funda MASDAR KARA Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Eyüp AKTÜRK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZDİL Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Celal İNCE Bitlis Eren Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz AŞKIN Bitlis Eren Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ Bitlis Eren Üniversitesi
	Dr. Lilya MEMETOVA Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi (Kırım)

# BEU SBD

## Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

### *Bitlis Eren University Social Science Journal*

Yıl/Year: 2021 - Cilt/Volume: 10 - Sayı/Number: 2

#### **BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ**

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından "Uluslararası Hakemli Dergi" statüsüne uygun yılda iki sayı olmak üzere yayımlanır. Dergi içeriği, tüm kullanıcılara açık, ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayımcıdan ve yazar/yazarlardan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir. Bu dergide yayımlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden Enstitümüz ve Üniversitemiz sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin görüşünü yansıtmaz.

Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları Sosyal Bilimler Dergisine aittir. Makalesi dergimizde yayınlanmış olan yazarlar makalenin Özet kısmının veya tamamının PDF olarak dijital ortamda yayınlanmasını kabul etmiş sayılırlar. Dergi yazım kurallarına uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz. Basılmama kararı verilen yazılar varsa hakem raporuyla birlikte yazarına iade edilir. Yayın için kabul edilen yazıların yayın hakkı, yayınlanan yazıların da her türlü telif hakları dergiye aittir. Yazara herhangi bir telif hakkı ödenmez.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından geliştirilen yayın etiği ilkelerini ve tavsiyelerini gözetir. Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir. Olası bilimsel etik dışı davranışlar ve etik yayın ihlali durumunda, COPE Ethics Flowcharts dikkate alınır. Detaylı inceleme yapmak için dergi internet sayfasına bakınız.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır:

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- Sparc Indexing

# BEU SBD

## Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

### *Bitlis Eren University Social Science Journal*

Yıl/Year: 2021 - Cilt/Volume: 10 - Sayı/Number: 2

#### Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. A. Nuri YURDUSEV  
Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. A. Emel KEFELİ  
Marmara Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Abdulhalik BAKIR  
Bilecik Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI  
Erciyes Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Adem GÜNEŞ  
Gazi Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Ahmet KARADAĞ  
İnönü Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Asaf Savaş AKAT  
Bilgi Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU  
Ankara Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Birol AKGÜN  
Selçuk Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ  
Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Cemalettin ÇOGUROĞLU  
Fırat Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Çağlar KEYDER  
Boğaziçi Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Çetin PEKACAR  
Gazi Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Enver ÇAKAR  
Fırat Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Fatih KARCIOĞLU  
Atatürk Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Gülden YÜKSEKKAYA  
Marmara Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK  
Ankara Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. İftikhar MALİK  
Bath Spa University (İngiltere)  
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ  
Fırat Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ  
Gazi Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Kadir ARDIÇ  
Gaziosmanpaşa Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Kemal YILDIRIM  
Anadolu Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Mahir FİSUNOĞLU  
Çukurova Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Mehmet KALPAKLI  
Bilkent Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK  
Atatürk Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Mesut ŞEN  
Marmara Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Meyda YEĞENOĞLU  
Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Muhammed Beşir AŞAN  
Fırat Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN  
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Murat ÇEMREK  
Necmettin Erbakan Üniversitesi  
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK  
Fırat Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Mustafa UÇAR  
Dicle Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Nazan ÖZENÇ UÇAK  
Hacettepe Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ  
Maltepe Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Suat GEZGİN  
İstanbul Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Vecdi BİLGİN  
Uludağ Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Yusuf Ş. HAKYEMEZ  
Karadeniz Teknik Üniversitesi-Türkiye  
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ  
Fırat Üniversitesi-Türkiye

# BEU SBD

## Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

### Bitlis Eren University Social Science Journal

Yıl/Year: 2021 - Cilt/Volume: 10 - Sayı/Number: 2

## Araştırma Makaleleri/Research Articles

- 
- Yavuz ARSLAN 1-8  
**Mezopotamya'da Nehir Yargılamasının Uygulanmasına İlişkin Bazı Değerlendirmeler**  
*Some Considerations About the Practice of the River Ordeal in Mesopotamia*
- 
- Emre GÜNAY 9-29  
**Emevî Dönemine Ait Dînâr ve Dirhemlerden Örnekler**  
*Dinar and Dirhams Examples From The Ummayad Period*
- 
- Fatih GENCER 30-37  
**The Importance of Anatolian People in the Ottoman-Egyptian Struggle**  
*Osmanlı-Mısır Çatışmasında Anadolu Halkının Önemi*
- 
- Erdal AÇIKYOL 38-44  
**12 Eylül Darbe Dönemini Anlatan Romanlarda Baskın Bir Ruh Hali Olarak Bungunluk**  
*Depression As A Dominant Mood in The Novels Describing The September 12 Coup Period*
- 
- Sedat BENEK, Recep BAYDEMİR 45-57  
**Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğini Azaltmak İçin Bir Model Önermesi: 'Eğitime Erişim ve İletişim Birimi'nin Kurulması**  
*A Model Proposal for Reducing Child Labor in Seasonal Agriculture: Establishment of the 'Access to Education and Communication Unit'*
- 
- Yousef BASHİRİ 58-71  
**İran'da Afet Yönetiminin Teşkilatlanması**  
*Organization of Disaster Management in Iran*
- 
- Tülin Demirci 72-80  
**Kentlerin Aydınlatılması Bağlamında Işık Kirliliği Sorunsalı ve İzmir Büyükşehir ve İlçe Belediyelerinin Yaklaşımları**  
*The Problem of Light Pollution In The Context of Lighting Cities and The Approaches of Izmir Metropolitan and District Municipalities*
- 
- Adnan KÜÇÜKALİ, Sibel BAKAN ATASEVER 81-91  
**Kamu Çalışanlarının Yaşam Memnuniyeti Düzeyinin Göç Etme Niyeti Üzerine Etkisi: Tortum İlçesi Örneği**  
*The Effect Of Life Satisfaction Of Public Employees On The Intention Of Migration: The Example Of Tortum District*
- 
- Ünal KÜÇÜK 92-99  
**Türkiye'de Kamusal Hizmet Sunumunda Tahkim Üzerine Bir Değerlendirme**  
*An Evaluation of Arbitration in Public Service Delivery in Turkey*
- 
- Osman ÇEVİK, Tuba GÜLER 100-113  
**Tüketicilerin Çevreye Duyarlı İşletmelere ve Ürünlerine Karşı Bakış Açıları**  
*Consumers Perspectives of Environmentally Friendly Businesses and Their Products*
-

## Mezopotamya’da Nehir Yargılamasının Uygulanmasına İlişkin Bazı Değerlendirmeler\*

### *Some Considerations About the Practice of the River Ordeal in Mesopotamia*

**Yavuz ARSLAN<sup>a</sup>**

<sup>a</sup> Öğr. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi,  
Muş, Türkiye,  
y.arslan@alparslan.edu.tr, ORCID:  
0000-0003-0964-3398

#### ÖZ

Mezopotamya coğrafyasında kanunlarca belirlenen çeşitli suçlara o coğrafyada yaşamış uygarlıklar farklı cezalar uygulamıştır. Fakat Mezopotamya coğrafyasındaki uygarlıkların geneli benzer bazı suçlarda suçlunun ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla nehir yargılamasına başvurmuşlardır. Bu yargılamaya başvuran Mezopotamya toplulukları yargılamadan çıkan sonuca bağlı olarak farklı cezalandırmalarda bulunmuşlardır. Örneğin Ur-Nammu kanununda büyücülük ile itham edilen biri nehre götürülür ve yargılanırdı. Yargılama esnasında suçlanan kişinin nehirden boğulmadan çıkması halinde onu suçlayan kişi üç şekel gümüş öderdi. Hammurabi kanununda da bu uygulamaya başvurulmuştur fakat bu kanunda Ur-Nammu kanunundaki kadar hafif ceza verilmemiştir. Hammurabi kanununa göre birini büyücülükle suçlayan kişi ve suçlanan nehir yargılamasına beraber giderlerdi. Eğer suçlanan kişi yargılamadan sağ çıkarsa suçlayan kişi öldürülür ve mal varlığı suçladığı kişiye kalırdı. Nehir yargılaması Mezopotamya’da Eski, Orta ve Yeni Asur dönemlerinde de uygulanan bir sistemdi. Bu sistemdeki amaç nehir yargılamasını gerektirecek bir suçtan dolayı suçlanan kişinin suçsuz veya suçlu olduğunun ortaya çıkarılmasıydı. Bu çalışmada özellikle Hammurabi kanununda yargılamayı gerekli kılan ikinci maddeden hareketle yargılamının nasıl uygulandığını ve Mezopotamya’da nehir yargılamasının yapıldığı iki kentten örnek verilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Nehir Yargılaması, Mezopotamya, Hammurabi

#### ABSTRACT

Civilizations in Mesopotamia applied different punishments to various crimes according to Mesopotamian laws. However, most of the civilizations in Mesopotamia applied to the River Ordeal to reveal the culprit in similar crimes. Mesopotamian societies that applied to this trial had different punishments depending on the decisions of the trial. Ur-Nammu law-code required anyone accused of witchcraft to be taken to the river and face trial. If the accused survived, the accuser was paying three shekels of silver. Hammurabi's code was same, but the punishment was not light like Ur-Nammu. Hammurabi's code required the complainants for witchcraft to go to the river ordeal together. If the accused survived, the accuser would be killed, and his property would be passed to the accused. River ordeal was a system that was also applied in Mesopotamia in the Ancient, Middle and New Assyrian periods. The system aimed to establish the innocence or guilt of a person accused of a crime that would warrant a river ordeal. This study focuses on examples of trials giving examples from two cities where the River Ordeal was held in Mesopotamia, especially based on the second article of Hammurabi law.

**Keywords:** River Ordeal, Mesopotamia, Hammurabi.

\* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

\* Bu çalışma “MÖ II. Bin Yılda Anadolu ve Mezopotamya’da Tazminat ve İdam Cezaları” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

**Atf-Reference:** Arslan, Y. (2021). Mezopotamya’da Nehir Yargılamasının Uygulanmasına İlişkin Bazı Değerlendirmeler. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 1-8.

## GİRİŞ

Mezopotamya coğrafyasını oluşturan Fırat ve Dicle nehirleri geçmişten bugüne birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu coğrafyada tarihin tanıklık ettiği büyük uygarlıklar hüküm sürmüştür. Bu uygarlıklar içerisinde Sümer, Akad, Babil, Asur gibi geçmişte iz bırakmış uygarlıklar yaşamıştır. Bu uygarlıklar yazının kullanılmasıyla toplumsal gelişimlerine katkıda bulunmuşlardır. Yazının kullanılması ile hukuksal anlamda kanunların yazılı hale gelmesi söz konusu olmuştur. Mezopotamya uygarlıkları yazı ile kanunlarını tabletler ya da Hammurabi kanununda olduğu gibi stele yazmışlardır. Bu uygarlıkların kanunlarının geneli idam, tazminat, toprak ve başka durumları içeren konuları ele almaktadır. Bu kanunların birçoğunda nehir ordali geçmektedir. Nehir yargılamasına ilişkin bilgilere Mezopotamya kanunlarında ve ele geçmiş olan belgelerde de ulaşılmaktadır. Bu yargılamada temel prensip büyü, zina, politik ihanet gibi ağır suçları işlediği sanılan kişilerin bu suçlardan birini işleyip işlemeyeceğine dair herhangi bir delil veya şahit olmadığı durumlarda kişinin suçlu mu suçsuz mu olduklarını ortaya çıkarmak için başvurulan bir sistemdi. Nehir yargılamasına ilişkin uygulamaya ilk kez Mezopotamya coğrafyasında Eski Sümer’de rastlanılmaktadır (Frymer-Kensky, 1977: 66).

Ur-Nammu kanununda da nehir yargılaması ilişkin örnekler görülmektedir. Ur-Nammu kanununun 11 ve 12. maddeleri bu yargılamayı içeren örneklerdir. Bu maddelerde:

Eğer bir adam, bir adamı büyülikle (itham ederse) nehir tanrısına (onun adaletine) götürülür (nehre atılır). Eğer nehir tanrısı temize çıkarırsa götürün (itham eden) üç şekel gümüş tartacaktır. Eğer bir adamın eşini (başka) bir adam zina ile itham eder ve nehre gidip temize çıkarsa onu itham eden adam 1/3 mana gümüşten tartacaktır” (Madde 11-12) (Tosun ve Yalvaç, 1989: 40-41; Finkelstein, 1968: 68; Kramer, 1954: 48).

Ur-Nammu kanununda görüldüğü gibi suçlanan kişiler büyü ve zina suçlarından dolayı nehir yargılamasına tabi tutulmuşlardır. Her iki maddede de suçla itham edilmiş kişilerin yargılamadan suçsuz çıkmaları durumunda suçlayan kişinin tazminat ödemesi şart koşulmuştur.

Asur Ticaret Kolonileri döneminde de nehir yargılamasına ilişkin bilgiler mevcuttur. Kt 94/k 1153 numaralı tablet bu duruma ilişkin örneklerden biridir (Larsen, 2010: 327; 2007: 175). Söz konusu döneme ait bir başka örnek olarak Kt. n/k 504 numaralı tablette Asurlu tüccar Aşşur-taklaku’nun durumu gösterilebilir. Saray tarafından Aşşur-taklaku tutuklanır. Asurlu tüccarlardan oluşan ve resmi bir kurum olan kârum’dan bir heyet kral ve kraliçenin huzuruna çıkarak onun masum olduğunu ve serbest bırakılmasını rica etmişlerdir. Bunun için de tanrı Asur’un hançeri üzerine yemin etmesi ya da yerli bir vatandaş gibi nehir yargılamasına başvurması teklifinde bulunmuşlardır (Günbattı, 1995: 85).

Nehir yargılamasına ilişkin örnekleri Hammurabi kanununda da görmekteyiz. Hammurabi kanununun ikinci ve 132. maddeleri nehir yargılamasının uygulanmasına ilişkindir. Kanunun ikinci maddesinde büyü yapmakla suçlanan biri, 132. maddesinde de başka biri ile olduğu iddia edilen bir kadının yargılamaya tabi tutulmasını içermektedir.

Mezopotamya toplumlarından Orta Asur kanununda da nehir yargılaması uygulanan bir sistemdi. Orta Asur kanununun 17, 22 ve 24. maddeleri nehir yargılamasına ilişkin maddelerdir. Madde 17 bir adamın karısını başka biri zina ile itham eder ve şahit bulamazsa iddiada bulunan adam ve kadın nehre götürülmekteydiler. Madde 22 bir adam başka bir adamın karısı ile yatmadığını söylemesine rağmen kadın “o benimle yattı” derse nehir yargılamasına gidilmekteydi. Madde 22’de bir adam başka bir adamın karısı ile yatmadığını söylemesine rağmen kadın “o benimle yattı” derse nehir yargılamasına gidilmekteydi ve burada bir anlaşma söz konusu olmamaktaydı. Adam nehirden sağ döndüğünde kadının kocası, karısına uygulayacağı muamelenin aynısını adama uygulama yetkisine sahip olmaktadır<sup>1</sup>. Madde 24’te de nehir yargılamasına ilişkin bir durum var fakat burada yargılamanın reddedilmesi durumunda tazminat ödeme yükümlülüğü getirilmiştir (Roth, 1995: 160-162; Tosun ve Yalvaç, 1989: 248-249).

Mezopotamya’da nehir yargılaması Yeni Asur döneminde de görülmektedir. Bu döneme ait bir belge veliaht prene ait koyunların çalınması ve çobanın öldürülmesine ilişkindir. Belgede veliaht prensin 300 koyunu ve para cezası Hanî’ye yüklenmiştir. Çobanın kan parası olarak bir adam ve iki talent bakır istenmiştir. Hanî, insanları ve tarlaları, 300 koyun ve para cezası çobanın kan parası olarak alı konulmuştur. Her kim onu araştırırsa, 300 koyunu, para cezası ve çobanın bedeli olan bir adam ve iki talent bakır öderse Hanî’nin serbest kalması söz konusu olmaktadır. O nehir ordalini reddetmiştir (SAA 6 264 r:1-6).

Nehir yargılamasına ilişkin cinayetle ilgili bir belgede, Bel-iqbi ve Gambulianların Asurbanipal’e gönderdikleri belgedir. Bu belgede krala şunları bildirmektedirler: Biz, Bel-iqbi ve Gambulianlar, Bannişi dağına çıktığımızda kardeşlerimiz orada öldürüldü. Kardeşlerimizi öldüren adamları yakaladık ve valinin huzuruna çıkardık. Onlarla birlikte nehir sınavından geçtikten sonra, kralın himayesi altında temiz çıktık (SAA 21 110: r.1, 3).

Asur otoritesine karşı işlenen suçla ilgili Bêl-iqişa tarafından krala yazılan mektupta da nehir ordaline ilişkin bilgiler yer almaktadır. Belgede Bêl-iqişa, kral tarafından tutuklanmış ve suçunun ne olduğunu sorar. Krala karşı bir suç işlemediğini söyler. Hapiste aç kaldığını, kralın tanrılarının onun dokuz gündür ekmek yemediğini bildiklerini, kralın kendisine gönderdiği habere gelince krala böyle bir mesaj göndermediğini, gerekirse nehir ordaline gideceğini ya da baltanın kaldırılmasını isteyip kralına karşı bir hatasının olmadığını ifade etmektedir (SAA 21 111: r. 1-17).

<sup>1</sup> Kocanın eşine uygulayacağı ceza veya serbest bırakma durumu ile ilgili olarak Orta Asur kanununun 15. maddesine bkz. Roth, 1995: 158.

Bir başka belgede, Bēl-ušēzib tarafından Asarhaddon’a gönderilen bir mektupta Uruk valisi Hinnumu ile ilgilidir. Belgede Hinnumu’nun Elam kralına on savaş arabası [ve at] verdiği ve Hinnumu’nun da kendisinin tutsak edildiği ve Elam kralına teslim edildiği belirtilir. Hummuru’nun oğlu Uruklu (Bullutu) kralın babasının huzurunda ona karşı tanıklıkta bulunur ve nehir yargılamasına gider. Bullutu yargılamadan geri döner fakat Hinnumu nehir ordaline gitmeyi reddeder (SAA 18 125: r. 8-10)<sup>2</sup>.

Yeni Asur Devleti’nde nehir yargılamasının uygulanmasına dair başka bir örnekte; Şumma-ilāni adında bir yönetici, doğacak olan oğluna Asurbanipal ismini vereceğini söyler ve bundan dolayı bu kişi nehre gider ve geri döner. Sıradan bir vatandaşın çocuklarına veya başka birine kralın ya da varisi olacak prensin adını vermesi katı bir tabu olarak görülmekteydi. Böyle bir durumda ismi veren kişinin nehre gitmesi gerekmekteydi (Kataja, 1987: 65-67).

Yeni Asur döneminde nehir yargılamasına ilişkin belgelerde yargılamayı gerektiren durumlarda bazı kimselerin yargılamaya reddederek gitmemeleri söz konusu olmuştur. Bu da yargılamaya gitmeyen kişilerin suçlu olduklarını göstermektedir (Hinnumu örneğindeki gibi) (Akyüz, 2020: 169).

## 1. HAMMURABİ KANUNUNDA NEHİR YARGILAMASI

Eski Babil kanunu Kral Hammurabi zamanında bir kodeks haline getirildiğinden Hammurabi kanunu olarak da bilinir. Bu kanun kodeksi, Eski Babil’de birinci hanedanın altıncı hükümdarı olan Hammurabi’nin 42 yıllık saltanatının sonlarına doğru toplanan kanun koleksiyonundan oluşmaktadır (Mieroop, 2017: X; Westbrook, 2003: 361). Eski Babil (Hammurabi kanunu) kanunu, Mezopotamya’da toplanan kanunlar içerisinde en uzun ve en iyi düzenlenmiş olanıdır. Hammurabi kanunu bir stel üzerine yazılmıştır ve bu stel 2,25 metre uzunluğunda olup stelin üzerine yazılmış olan kanun maddelerinin toplam sayısı 282’dir (Roth, 1995: 70-72; Harper, 1901: 1). Bu stelin en iyi örneklerinden biri Louvre müzesinde bulunan ve 1901-1902 yılları arasında Elam’ın başkenti Susa’da yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Stelde bulunan kanun maddeleri Babil toplum yapısını anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir (Roth, 1995: 73). Maddelerin içerdiği konular içerisinde adalet, mülkiyet, ev ve toprak, ticaret, aile hukuku, köle hakları gibi konuları içermektedir (Aydın, 2017: 21; Tosun ve Yalvaç, 1989: 86). Ayrıca kanun maddeleri içerisinde idam gerektiren cezalarda mevcuttur. Hammurabi Babil’inde büyü, zina gibi suçlar, ağır suçlar içerisinde görülür ve bu suçları işleyenlere idam cezası verilir. Fakat bir kişinin bu tür suçlardan birini işleyip işlemediği bilinmiyorsa nehir yargılamasına başvurulmaktaydı. Hammurabi kanununun ikinci maddesi nehir yargılamasına ilişkindir. Maddede:

Eğer bir adam başka bir adamı büyücülük yapmakla suçlarsa fakat ona karşı kanıt getiremezse, büyücülükle suçlanan kişi kutsal nehre gidecek, o kutsal nehre geçeceği ileri sürecek; eğer kutsal nehir onu boğarsa suçlayan kişi onun mal varlığının yasal sahibi olur; eğer temize çıkarsa suçlayan kişi öldürülecek. O, kendisini suçlayanın mal varlığının yasal sahibi olacak denilmektedir (Madde 2. Roth, 1995: 81).

Hammurabi kanununun ikinci maddesinde büyücülük yapmakla suçlanan kişinin yargılanmasını gerekli kılan etmende bir itham söz konusudur ve ithamda bulunan kişi büyücülük yapmakla suçladığı kişiye karşı mahkemeye bir kanıt/delil getiremediği takdirde suçladığı şahıs yargılamaya tabi tutulmaktaydı. Nehir yargılaması suçlanan kişinin bu fiili gerçekleştirip gerçekleştirmediğinin tanrısal gücün etkisiyle ortaya çıkarılmasına yönelikti (Florioti, 2016: 94-95). Eğer kutsal nehir suçlanan kişiyi boğarsa, suçlayan kişi onun mal varlığının sahibi olurdu. Fakat suçlanan kişi temize çıkarsa yani boğulmazsa suçlayan öldürülürdü ve ayrıca mal varlığı da suçladığı kişiye kalırdı.

Hammurabi kanununun ikinci maddesinde büyü yapmakla suçlanan kişinin nehir yargılamasına gitmesine değinilip hangi tür büyüün yapılmış olmasından kaynaklı ceza gerektiğine değinilmemiştir. Mezopotamya toplumlarında iki tür büyüye inanılırdı. Bunlardan biri iyi/ak, diğeri ise kötü/kara büyü idi ve kara büyü korku duyulan bir büyüydü. Bundan dolayı kanunun hemen başında büyücülük ile ilgili bir madde ile başlanması Babilliler arasında bu türden uygulamaların yaygın olduğunu göstermektedir. Cezanın sert bir şekilde uygulanması bu duruma karşı alınan tedbirlerin açık bir kanıtıdır (Davies, 1905: 23). Maddeden anlaşıldığı kadarıyla cezai bir uygulamayı gerektiren büyü ‘kara büyü’ olmalıdır. Yani bu büyüyü uygulayan kişiler sert bir şekilde cezalandırılmaktaydı. Büyü ile ilgili bu maddede belirtilen bir husus dikkat çekmektedir. Kanun gereğince birini büyücülükle suçlayan kişinin bunu ispatlayacak bir kanıt/delil getirmesi zorunluluğuydu. Buradaki delilden kasıt birinin büyü yaptığını iddia eden kişinin büyücülük yapmakla suçladığı kişiye karşı onun büyü yaptığı araç gereçleri mahkemeye sunması olarak değerlendirilebilir. Bu durumu destekler nitelikte bir kanun maddesini Orta Asur kanunundaki bir maddede görmekteyiz. Orta Asur kanununun 47. maddesinde şöyle denilmektedir:

Erkek veya kadın olsun birilerinin büyü hazırlıkları yaptığı bilirse ve mülklerinde (büyü) malzemeleri bulunursa onlara karşı bu suçlamalar soruşturulup kanıtlanırsa onlar öldürülecektir. Büyü yapan adamı gören, görgü şahidinin ağzından “ben büyüyü gördüm” dediğini duyan, kulak şahidi olan ortaya çıkacak ve krala söyleyecek... (Madde 47) (Meek, 1969: 184; Roth, 1995: 172-173).

Bu maddede belirtildiği üzere büyücülük faaliyetlerinde bulunan kadın veya erkeğin büyü malzemeleri ile yakalanmaları sonucunda idam edilmeleri gerekli görülmüştür.

Hammurabi kanunundaki ikinci madde de büyü yapmakla suçlanan kişinin yargılanmak üzere nehre götürüldüğü ve orada ‘kutsal nehre geçeceği ileri süreceği’ cümlesi yer almaktadır. İfadeden anlaşılan suçlanan kişi, yargılamaya götürüldüğü zaman herkesin huzurunda olayı tanrıya anlatmaktadır ve masum olduğunu orada da ilan etmektedir. Bu durumu anlaşılır kılacak bir

<sup>2</sup> Asur belgelerindeki nehir ordali için ayrıca bkz. Akyüz, 2020: 165-177.

örneği Orta Asur dönemine ait bir nehir yargılamasında görebilmekteyiz. Suçlanan bir kişi nehre yargılanmak için götürülür. Götürülen kişi orada hayatının kurtarılması için dua etmenin yanı sıra bir de yemin eder. Düşmanının orada hazır bulunduğunu ve onun hayal kurduğunu ifade ettikten sonra nehrin ortasına doğru ilerleyip sesini yükselterek ‘umarım ki o batacak, ben yükseleceğim; o pis biridir, ben şüphesiz safım (masumum)’ diyerek nehrin kendisi lehinde bulunacağını ve Tanrı Şamaş’ın da nehrde ona yardım edeceğini ifade eder. Yargılanan kişinin yargılama sonucunda suçsuz olduğunun ortaya çıkması durumunda kişi suyun yüzeyine çıkarken suçlu kişi de suya batmaktadır (Driver ve Miles, 1956: 65).

Hammurabi kanununun 132. maddesinde de nehir yargılamasına ilişkin bir durum vardır. Madde gereğince bir adamın karısı, başka bir erkekle yatariken yakalanmadığı halde, başka bir erkekle olduğuna dair suçlamada bulunulursa kadın kocası için nehre giderdi. Bu maddeden anlaşıldığı üzere yine bir itham söz konusu olup bunun doğruluğunun kanıtlanması için kadının yargılamaya tabi tutulması gerekmektedir.

## 2. MEZOPOTAMYA’DA NEHİR YARGILAMASININ UYGULANIŞI VE YARGILAMANIN YAPILDIĞI YERLER

Mezopotamya’da nehir yargılaması belirli kentlerde gerçekleştirilirdi ve yargılama gerçekleştirilmeden önce birtakım işlemler uygulanırdı. Yargılamanın yapıldığı yerlerden biri olarak Sippar kenti gösterilebilir (Harita: 1). Sippar kenti, Mezopotamya’nın güneyinde bulunup bugün Irak’ta Tell Abu Habbah olarak bilinen kenttir. Bu kent Mezopotamya’da Tanrı Şamaş’ın önde geldiği bir kentti. Tanrı Şamaş adaletin ve bu kentin koruyucu tanrısıydı (Mahmood, 2006: 2, 66; Mieroop, 2005: 80, 99, 123).

Nehir yargılamasının uygulanmasına dair bazı bilgiler Babil Kralı II. Nabukadnezar dönemine ait edebi bir belgede görülebilmektedir. Metin içerisinde kralın ince adalet anlayışı yüceltilir ve buna dair birkaç örnek verilir. Bu örneklerden birinde tanrısız yargılamadan söz edilir. Örnekte bir kişi başka birini, iddiasını kanıtlamadan, adam öldürmek ile suçlamaktadır. Kral, bu durumdan dolayı tanrısız yargılamaya başvurulmasını emreder. Yargılama Sippar kentinin yukarı tarafında, Fırat Nehri’nin kıyısında yapılırdı. Yargılamaya gece yapılan bir toplantı ile başlanılırdı ve toplantı esnasında bir tören düzenlenirdi. Fakat asıl yargılama bir sonraki gün sabahın erken vaktinde gerçekleştirilirdi (Lafont, 2005: 201-205). Sudan kurtulma suya atılan kişinin yüzerek kıyıya çıkmayı başarmasıyla gerçekleşirdi ve bu kişi suçsuz ilan edilirdi fakat nehre atılan kişi nehir tanrısı tarafından boğulursa suçlu kabul edilirdi (Bertman, 2003: 70). Nehir yargılaması süresince yargılamaya maruz kalan kişinin tarafı ile karşı taraftan olanlar yargılamayı izlemeye gelirlerdi (Lafont, 2003: 529). Nehir yargılamasının Mezopotamya’da uygulandığı yerlerden biri Hit kentiydi (Harita: 1). Hit kenti Mari ile Babil arasında sınır teşkil etmekteydi. Mari için Hit’in tamamen farklı bir önemi vardı.



Harita 1: Hit kenti (WARBLETONCOUNCIL, 2021).

Bu kent özel bir adli faaliyetin gerçekleştirildiği yerdi. Zina ve sihir gibi çeşitli suçlarla itham edilen veya bir mal üzerinde hak talebinde bulunan kişiler, beyanlarının geçerliliğini kanıtlamak için Fırat Nehri’ne götürülürdü. Nehir, ilahi bir yargıç olarak kabul edilirdi. Sanık ya da davacı bir ifade vermek için yemin etmek zorundaydı ve bir ya da daha fazla kişi (mutlaka sanık olmak zorunda değil ama çoğu zaman onun yerine geçecek kişiler) nehrin kararını öğrenmek için suya atılmak zorunda kalırdı. Hit kenti bu tür durumlar için tercih edilen yerdi ve aynı zamanda ‘Yargılama Nehrinin Şehri’ olarak da anılmaktaydı. Bu kent Halap ve Elam’dan gelenler de ziyaret etmiştir. Mari kralı Zimri-Lim’in Hit’e bu kadar bağlı olmasının ve şehrin tüm kontrolünü elinde tutmak istemesinin nedeni şehrin hukuki ve dini öneminden kaynaklanması olabilir (Mieroop, 2005: 67-68).

Nehir yargılamasında suya atılan kişilerin belirli bir zamana kadar suda kalmaları gerekmektedir. Bu duruma ilişkin bir örnek Mari’nin güneyindeki Hanat eyaletinde bir vali olan Meptum’un Mari kralı Zimri-Lim’e yazdığı bir mektupta (ARM XXVI, 249) bazı detayları ile verilmektedir:

Hizmetçiniz Meptum’dan sayın kralıma mektup: Kralımın gönderdiği ve Shubram (Şubram) ve Haya-Sumu adına nehir yargısını kabul eden insanlarla birlikte denetmenler gönderdim. İlk olarak, bir kadını suya attılar ve kadın hemen çıktı, sonra yaşlı bir adamı suya attılar, o da 80 ölçü yüzdükten sonra çıktı. Ondan sonra ikinci bir kadını suya attılar, o da hemen çıktı. Sonrasında üçüncü bir kadını attılar ve kadın boğuldu. Yaşlı adam sadece 80 ölçü yüzdüğü ve üçüncü kadın boğulduğu için Haya-Sumu’nun adamları son üç kadının atlamasına izin vermedi. ‘Yerleşim yerleri ve tarlalar bize ait değil’ diye onay verdiler. Yaşlı adam Şubram’ın adamlarının ayaklarına kapandı ve şöyle dedi: ‘Kalan kadınları atmayın. Ölebilirler! Şehri ve tarlaları talep etmediğimiz bir tablet (anlaşma) yazacağız. Gelecekte de kentin ve tarlaların Şubram’a ait olduğuna kimse itiraz etmeyecek’. Bu tableti (anlaşmayı) denetmenler, Babil’den gelen katılımcılar ve şehir ihtiyarlarının önünde kabul ettiler (imzaladılar) (Mieroop, 2005: 67-68; Lafont, 2005: 205-206; Heimpel, 2003: 272)<sup>3</sup>.

Lafont’a göre Zimri-Lim’e gönderilen mektupta adı geçen Şubram ve Haya-Sumu krala bağımlı iki kişidirler ve bu ikisi bir arazi davasından dolayı karşı karşıya gelmişlerdir. Suya atılan kişilerin belirli bir süreye kadar suda kaldıkları ve ne kadar yüzmeleri gerektiği belirtilmiştir. Suya atılan yaşlı adam 80 ölçü yüzmekteydi. Bu ölçü birimini Lafont ‘arış’<sup>4</sup> olarak belirtmiştir. Haya-Sumu’nun bir kent-devlet ve bunun toprakları üzerinde iddia ettiği hakkın tanınabilmesi için altı kadın ve yaşlı adamdan oluşan bir ekibi arka arkaya nehre daldırması ve bunların suda belirli mesafeyi yüzerek geçmelerinden ibaret özel bir sınavı başarması uygun görülmüştür. Fakat onun ekibi başarısızlığa uğrar ve bundan dolayı da sınav durdurulur (Lafont, 2005: 205-206). Heimpel, Zimri-Lim’e gönderilen mektupta ölçü birimi olan 80 *iku*’yu’ ve suçlanan kişinin suyun içerisinde nasıl kaldığına dair “The River Ordeal in Hit” adlı makalesinde şunları aktarır: Suya atılan kişi suyun üzerinde çaba sarf etmeden beklemek zorundaydı. Suya atılan kişinin 80 *iku* derinliğe batması gerekmekteydi. Bu ölçü yaklaşık olarak 40 metreye tekabül etmekteydi. Suya atılan kişi 40 metre suyun altında kalmak zorundaydı. Heimpel makalesinde bu kadar derinliğe sahip bir yere atılan kişinin herhangi bir araç olmadan nasıl kalması gerektiğini de sormaktadır (Heimpel, 1996: 8).

Zimri-Lim dönemine ait verilmiş bu örnek dışında bir yargılama söz konusu olduğunda, herhangi bir şahidin ya da durumu aydınlatacak bir delilin olmadığı davada adalet nasıl sağlanmıştır. Yani nehre dalma, Zimri-Lim’e gönderilen mektupta görülen ve Lafont’un belirttiği biçimde bir ekip işi olmadan suya atılma gerektiriyorsa adalet nasıl sağlanmıştır? Bu durumu Hammurabi kanununun ikinci ve 132. maddesi ayrıca Ur-Nammu kanunundaki 11 ve 12, Orta Asur kanununun 17 ve 22. maddelerindeki durumlar göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir. Hammurabi kanununun ikinci maddesinde büyü yapmakla suçlanan kişi ve 132. maddede başka biri tarafından bir adamın karısının başka bir erkekle beraber olduğu yönünde suçlanan kadın kocası için yargılamaya tabi tutulmaktaydı. Ur-Nammu kanununun 11. maddesinde birinin başka bir adamı büyüculükle itham etmesi sonucunda suçlanan kişi yargılanmak amacıyla nehre atılır, 12. maddede eğer başka biri bir adamın eşini zina ile itham ederse kutsal nehre girmek zorunda bırakılırdı. Orta Asur kanununda madde 17’de bir kişi başka bir adamın karısını zina ile itham eder ve şahit bulamazsa iddiada bulunan adam ve kadın nehre götürülmekteydiler. Her iki taraf anlaşma yaparak nehre gitmekteydiler. Maddeden nehir yargılamasına gidildikten sonrası aktarılmamıştır. Ama her iki tarafın bir anlaşma yaparak nehre gitmeleri şunu düşündürmektedir, kadının yargılamadan sağ çıkması halinde ithamda bulunan kişi tazminat ödemek zorunda kaldığı gibi nehre de dalmak zorundaydı. Suçlanan kişinin yargılamadan temiz çıkması sonucunda suçlayanın tazminat ödemesine ilişkin bir kanun maddesi yine Orta Asur kanununda madde 18’de geçmektedir. Madde 18’de bir adamın karısını zina ile suçlayan kişi bunu kanıtlayamadığı takdirde 40 sopa yerd, saçları kesilir ve bir talent kalay ödemek zorunda kalırdı. Madde 22’de bir adam başka bir adamın karısı ile yatmadığını söylemesine rağmen kadın “o benimle yattı” derse nehir yargılamasına gidilmekteydi ve burada bir anlaşma söz konusu olmamaktaydı. Adam nehirden sağ döndüğünde kadının kocası, karısına uygulayacağı muamelenin aynısını adama uygulama yetkisine sahipti. Madde 17 ve 22’de görüldüğü üzere bir kişi işlemediğini iddia ettiği bir suçtan dolayı yargılanır ve nehir ordaline maruz bırakılırdı.

Yukarıda örnekleri verilen toplumların (Hammurabi, Ur-Nammu, Orta Asur) kanun maddelerinde yargılamaya tabi tutulan kişilerin nehre girdikten sonra sağ çıkmamaları durumunda adaletin nasıl sağlandığı düşündürücüdür. Bu tür durumlarda adaletin tam olarak sağlanmadığı belirmektedir. Çünkü örnek verilen maddelerde bir itham söz konusudur ve suçlanan kişi kendisinin itham edildiği bir suçta eğer suçsuzsa ve suçsuzluğunu ispatlayacak bir delili yoksa nehir yargılamasına tabi tutulurdu. Yargılama sonucunda suçlanan kişinin ölmesi durumunda suçlu olarak ilan edilmesi ölen şahıs ve onun yakınları tarafından kabulü zor bir sonuç ortaya çıkarmış olmalıdır. Eğer bir kişi zina, büyü gibi suçlardan birini işlemişse ve bunu işlediğine dair bir delil bulunmaz ve yargılamadan sağ çıkarsa suçsuz ilan edilmekteydi. Peki bu sorun nasıl aşılmaktaydı? Lafont’un da belirttiği üzere bölgede yaşamış kişiler, içerisinden çıkamadıkları sorunlarda her zaman tanrıların üstün gücüne başvurmuşlardı. Yargıçlar, kendilerine gelen bu tür davalarda kimin suçlu olup olmadığına karar veremediklerinden durumu nehir tanrısına başvurarak gideriyorlardı. Böylelikle dava yargıçlardan çıkmış oluyordu (Lafont, 2005: 208). Uygulanan bu sistemde adaletin tam olarak yerine getirilmediğini birilerinin kendi yerlerine başkasını yargılamaya göndermesinde görebilmekteyiz. Örneğin soylu kesiminden biri bu uygulamaya tabi tutulacağı zaman kendisinin yerine kasaba ve köyündeki insanları, bir kraliçe nedimesini, erkek karısını kendi yerine nehir yargılamasına gönderebilmekteydi (Kuhrt, 2013: 138).

Nehir yargılamasına ilişkin sorulması gereken sorular belirmektedir. Bunlardan biri yargılama esnasında suda ne kadar beklenildiği ve suya dalan kişinin yüzmeye bilip bilmediği sorusudur. Hammurabi ve Ur-Nammu kanununda büyü ile suçlanan kişi nehre götürülür ve suya atılırdı. Onlar bir müddet suda bekler ve o kişinin sudan sağ ya da ölü çıkması durumunda dava sonuçlanmış olmaktadır. Suda bekleme süresinin ne kadar olduğunu kanunda görememekteyiz fakat kanunda belirtildiği üzere

<sup>3</sup> Lafont, Zimri-Lim’e gönderilen mektuptan nehir yargılamasının kimi zaman birinin yerine geçme kimi zamanda spor yarışması şeklinde olduğunu belirtmektedir, bkz. Lafont, 2005: 205.

<sup>4</sup> Lafont, “Arış”ı dirsekten başlayarak orta parmağın ucuna kadar gelen eski bir uzunluk ölçü olarak belirtir bkz Lafont, 2005: 205.

suçlanan kişinin sudan canlı çıkması durumu yargılama esnasında yargılanan kişiye belirli bir süre tanındığına işaret etmektedir. Mahkemenin yargılama yapılan yerde suya atılan kişiler arasında yüzme bilenlerle bilmeyenler ayrımını esas alarak nehirde kalma sürelerini gözetmiş olabileceği akla gelmektedir. Bu duruma ilişkin açıklayıcı bir cevabı Heimpel'in adı geçen makalesinde (The River Ordeal in Hit) Bottéro'dan yaptığı alıntıda görmekteyiz. Bottéro'ya göre bu yargılamada suya atılan ve yüzme bilmeyen kişi boğulmakta ve yüzme bilenler kurutulmaktaydı. Dolayısıyla böyle bir sınav ancak yüzme bilmeyen bir toplumda anlam ifade ederdi (Heimpel, 1996: 7). Bu da yargılamada yüzme bilen ve bilmeyenler arasında bir ayrımın yapılmış olduğunu akla getirmektedir.

Heimpel, nehir yargılamasına ilişkin olarak yargılamanın nasıl bir yerde gerçekleştirilmiş olduğuna dair farklı bir görüş sunmuştur. Heimpel, yargılamanın Fırat Nehri'nin kıyısında bulunan ve suya daldırma eyleminin gerçekleştirildiği yerlerden biri olan Hit kentinin zift kaynakları ile meşhur olduğunu belirtmektedir. Bu zift akıntıları Fırat Nehri'ne karışarak suda zehirlenmeye yol açmaktaydı. Fırat Nehri'nin batısında kalan ve Hit'e yakın olan zift kaynaklarından birinin başlıca sınav merkezi olduğunu düşünmektedir. Yargılama esnasında dalıcılar bu zifte dalmaktaydılar. Bu kaynaktaki sıcaklık zifte dalan kişiyi yakmazdı fakat onların göğüslerine uyguladığı basınca katlanmak zorunda bırakılmaktaydı. Eğer dalıcı zift kaynağındaki gazı fazla solur ya da bu ziftten yuttuğu takdirde kendinden geçer ve bilinç kaybı yaşardı. Bu kötü durumda komaya girerek ölürdü. Bu zift kaynakları su, gaz ve yoğun bir türbülans meydana gelmekteydiler. Zift kaynağında yukarı (yüzeye) doğru güçlü bir akıntı söz konusuydu. Bu akıntidan dolayı zifte daldırılan kişi uzun süre dipte kalmamaktaydı. Yargılanmak üzere bu kaynağa atılan kişi yukarıya doğru olan bir akıntıya kapıldığı takdirde görülür bir biçimde üste doğru iteklenirdi. O dönem insanlarına göre bunun bir tek anlamı olabilirdi bu da tanrının o kişinin masumiyetini ortaya çıkarmasıydı (Heimpel, 1996: 8-10). Heimpel ayrıca bu kentin yakınlarında zift kuyuları olduğunu aktarır ve bu zift kuyuları gemiler ve su geçirmez konteynırlar için zift sağlamaktaydı. Ayrıca bu kuyular nehir yargılamasının yapıldığı yerlerdi (Heimpel, 2003: 9).

Nehir yargılaması için belirli bir mevsimin (dönemin) seçilip seçilmediği akla gelebilecek başka bir sorudur. Yargılamayla ilgili maddelerden bu duruma ilişkin şöyle bir durum belirtmektedir. Yargılamanın yapıldığı yerin iklim şartları göz önünde bulundurulursa her zaman yargılamanın yapılmış olması söz konusu olabilmektedir. Mezopotamya'da yargılamanın yapıldığı kentlerin iklim özellikleri bu uygulamanın her dönemde yapılmasında bir engel olmadığını göstermektedir. Yargılamanın yapıldığı Hit kentinin bağlı bulunduğu Mari topraklarının büyük bir kısmı Güney Mezopotamya'nın bereketli topraklarından farklı olarak çoğunlukla çöl koşullarının etkisindedir (Koroğlu, 2013: 105). Bu yerlerde yargılama yapmak için gerekli su seviyesinin olması yeterli olabilmektedir. Nehrin gür (çoşkun) aktığı zamanlarda yargılamanın yapılmadığı akla gelmektedir. Çünkü buradaki amaç kişiyi doğrudan gür bir suyun içine atarak boğmak olmadığından yargılamanın uygun bir prensip içinde yapılmış olduğunu akla getirmektedir. Bundan dolayı büyü ve zina<sup>5</sup> ile ilgili suçlarda davanın nehir yargılamasına götürülmesinde birini bir suçla itham eden kişinin mahkemeye sunacak delilinin olmaması, şahitlerin ifadesinin yetersizliğinden kaynaklı gerçeğin ortaya çıkmaması durumunda nehir yargılamasına başvurulurdu. Şahitlerin ya da yeterli delilin olmadığı bir durumda herhangi bir kişiyi büyü, zina gibi suçlardan dolayı suçlayan kişi ile suçlanan şahıs hemen nehir yargılamasına tabi tutulmaktaydılar. Mahkeme taraflardan etkili bir yemin etmelerini isterdi. Fakat tarafların yemin etmemesi üzerine yargılamaya başvurulurdu (Faist, 2014: 198; Akyüz, 2020: 169; Oates, 2015: 76). Yargılama, belirtmiş olduğumuz esaslar çerçevesinde iklim şartlarının da uygunluğu gözetilerek yapılmıştır.

### 3. HMMURABİ KANUNUNDA DOĞRUDAN SUYA ATILMA İLE İLGİLİ MADDELER

Hammurabi kanununda birkaç maddede suya atılmaya yer verilmiştir. Madde 129'da evli bir kadın başka bir adam ile yatakta yakalanırsa kadın ve sevgilisi bağlanarak suya atılmaktaydılar. Madde 143'te de bir kadının sürekli olarak dışarıya çıkması ve evinde kalmaması, evini dağıtması ve kocasını küçük düşürmesi gibi durumlarda nehre atılması durumu ortaya çıkmaktaydı. Madde 155'te de bir adam oğlunu evlendirmiş ve sonrasında gelini ile birlikte olmuşsa suya atılmaktaydı (Harper, 1901: 35, 38, 40; Tosun-Yalvaç, 1989: 198-200). Bu maddelerde suçları kanıtlanmış kişiler doğrudan suya atılıp öldürülmekteydiler. Bu türden suçlarda suya atılmalar kişinin suçlu olup olmadığının ortaya çıkarılmasına yönelik olmayıp suçlunun idamını gerektiren durumlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı suya atılma her zaman birinin suçlu ya da suçsuz olduğunu ortaya çıkarmak için gerçekleştirilmeyip bazen de doğrudan suçu ispatlı kişinin idamına yönelik olabilmektedir.

### SONUÇ

Mezopotamya coğrafyasında işlenen suçlara farklı cezalar verilmiştir. Mezopotamya toplumlarından bazıları aynı suçlara daha esnek cezalar getirerek suçluyu idam etmek yerine tazminat ödeme yoluyla cezanın telafisini sağlamıştır. Hammurabi kanununda adam öldürme, büyü ve zina gibi suçlarda kesin delillerin bulunması durumunda suçu işleyen kişilerin doğrudan öldürülmeleri için yeterli görülmekteydi. Fakat bir kişinin bu suçlardan birini işlediğine dair yeterli delil yok ise nehir yargılamasına başvurulmaktaydı.

Mezopotamya'da nehir yargılaması toplumsal açıdan bazı avantajlar sağlasa da beraberinde bazı problemleri de getirmiştir. Örneğin; Hammurabi kanununun ikinci maddesinde büyü yapmakla suçlanan kişinin yargılama sonucunda sağ çıkması halinde kendisine ithamda bulunan kişinin öldürülmesi daha sonrasında mahkemeye bu tür durumlarda başvuracak kişilerin daha dikkatli davranmaları gerektiğini göstermektedir. Fakat yargılama sonucunda suçsuz bir kişinin ölümünde kimin bu hatayı telafi edeceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca uygulanan bu sistemin adaletin yerine getirilmesi hususunda tam bir çözüm sağlamadığını da ortaya çıkardığı görülmektedir.

<sup>5</sup> Büyü ve zina dışında nehir yargılaması gerektiren durumlardan biri de politik ihanetti, bkz. Lafont, 2005: 207.

Nehir yargılaması, suçlanmış kişinin suçlu olup olmadığını ortaya çıkarmaya dönük bir uygulamaydı. Suçun kesin tespiti söz konusu olduğu bir davada suçlu nehre idam edilmek üzere atılırdı. Suya atılan kişiler için belirli bir sürenin tanınmış olduğu genel çerçeve içerisinde görülmektedir. Suda bekleme ya bir tarafa doğru yüzerek çıkmayı ya da suya daldırılıp belirli bir süre orada bekletilmeyi gerekli kılmaktaydı. Eğer suçlanan kişiler için yargılama zift kaynakları veya kuyularında gerçekleştirilmişse orada da bir müddet beklemeleri gerekmekteydi. Adaletin sağlanmasına yönelik bu uygulama ortaya çıkan sonuç itibarıyla adil bir uygulama olmayabilmekteydi. Ayrıca yargılamaya ilişkin Hammurabi, Ur-Nammu, Orta Asur kanununda büyü, zina gibi suçlardan birini işlemekle suçlanan kişiler kanun maddelerinden anlaşıldığı kadarıyla nehir yargılamasına götürüldükleri zaman önce onlar suya atılmaktaydılar. Bu da yargılamada suçlanan kişinin riski alan ilk kişi olduğunu göstermektedir.

Nehir yargılamasını uygulayan Mezopotamya toplumları zina, büyü suçlarını işlediği düşünülen bir kişiyi mahkeme tarafından ister suda ister zift kaynağında yargılamaya tabi tutulduklarında ve bu kişi eğer hiçbir suçu yoksa ve yargılama esnasında ölürse adaletin yerine gelmiş olduğunu mu düşünmekteydiler? Açıkçası uygulamanın bu yönüyle o günkü insanlar tarafından da tartışılmış ve sorgulanmış olduğu akla gelmektedir. Suçu olmadığı halde bir su imtihanı ile ölen kişinin yakınlarının bu durumu kolay bir şekilde kabullenmedikleri insani duygular içinde değerlendirildiğinde uygulanan bu sistemin eleştiriye açık olduğunu göstermektedir. Fakat tarafları bu yargılamada bağlayıcı unsur olarak yargılamanın kanunla belirlenmiş olması gösterilebilir.

#### KAYNAKÇA

- Akyüz, F. (2020). Asur Belgelerinde Nehir Ordali. Asur Belgelerinde Nehir Ordali. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 165-177.
- Aydın, N. (2017). *Hammurabi Yasaları*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Bertman, S. (2003). *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. New York: Facts on File.
- Davies, W. W. (1905). *The Codes of Hammurabi and Moses*. Newyork: Eaton and Mains.
- Driver, G.R. ve Miles, J. C. (1956). *The Babylonian Laws*. Oxford: Clarendon Press,1956.
- Faist, B. (2014). "The ordeal in the Neo-Assyrian legal procedure" in: *AOAT* 412, Ugarit-Verlag, Münster, 189-200.
- Finkelstein, J. J. (1968). The Laws of Ur-Nammu. *Journal of Cuneiform Studies*, 22, 3 (4), 66-82.
- Florioti, H. D. (2016). *Eski Yakınoğu Üzerine Notlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Frymer, K. & Tikva, S. (1977). *The Judicial Ordeal In The Ancient Near East*. (volumes I & II). Diss. Yale University.
- Günbattı, C. (1995). Eski Anadolu’da “Su Ordali”. *Archivum Anatolicum Anadolu Arşivleri*, 4, 73-88.
- Harper, R. F. (1901). *Code of Hammurabi*. Argus Press.
- Heimpel, W. (1996). The River Ordeal in Hit. *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 90, (1), 7-18.
- Heimpel, W. (2003). *Letters to the king of Mari: a new translation, with historical introduction, notes, and commentary*. Penn State Press.
- Kataja, L. (1987). A Neo-Assyrian Document on Two Cases of River Ordeal. *State Archives of Assyria Bulletin*, 1 (2), 65–68.
- Köroğlu, K. (2013). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kramer, S. N. (1954). Ur-Nammu law code. *Orientalia*, 23 (1), 40-51.
- Kuhrt, A. (2013). *Eski Çağ’da Yakınoğu (MÖ 3000-330)*, (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lafont, B. (2005). Mezopotamya’da Nehir-Tanrı’nın Yargılaması. *Eski Yakınoğu Sümer’den Kutsal Kitap’a*. (Çev. Adnan Kahiloğulları & Pınar Güzelyürek & Lale Arslan Özcan). Ankara: Dost Kitabevi.
- Lafont, S. (2003). Middle Assyrian Period. *A History of Ancient Near Eastern Law*, 72 (1), 521-563.
- Larsen, M. T. (2007). Going to the River. *From the Workshop of the Chicago Assyrian Dictionary*, 2, 173-188.
- Larsen, M. T. (2010). *Kültepe Tabletleri VI-a*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mahmood, L. (2006). *Two Cities of Sippar: Tell Abu-Habbah and Tell ed-Der* (Master’s Thesis). Stony Brook University: New York.
- Meek, T. J. (1969). The Middle Assyrian Laws. *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old testament*, 180-188. Princeton, New Jersey.

- Mieroop, M. V. (2005). *King Hammurabi of Babylon*. Usa: Blackwell Publishing.
- Mieroop, M. V. (2017). *Babil Kralı Hammurabi* (Üçüncü Baskı), (Çeviren: Bülent O. Doğan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oates, J. (2015). *Babil*. (Çev. Fatma Çizmeli). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Roth, M. T. (1995). *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Atlanta, Georgia: Scholars Press.
- Tosun, M. & Yalvaç, K. (1989). *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tóth, P. G. (2008). River Ordeal -trial by water- Swimming of Witches: *Procedures of Ordeal in Witch Trials. Witchcraft Mythologies and Persecutions* (Demons, Spirits, Witches. vol: 3). Central European University Press: Budapest-Newyork, 130-154.
- Raymond W. (2003). Old Babylonian Period. *A History of Ancient Near Eastern Law. Handbook of Oriental Studies*, 1, 361-430.
- SAA 6: Kwasman T. & Parpola S. (1991). *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I: Tiglath-Pileser III through Esarhaddon* (State Archives of Assyria, 6).
- SAA 21: Parpola S. (2018). *The Correspondence of Assurbanipal, Part I: Letters from Assyria, Babylonia, and Vassal States* (State Archives of Assyria, 21).
- SAA 18: Reynolds F. (2003). *The Babylonian Correspondence of Esarhaddon and Letters to Assurbanipal and Sin-šarru-iškun from Northern and Central Babylonia* (State Archives of Assyria, 18).
- Warbletoncouncil. (2021). 14.04.2021 tarihinde <https://tr.warbletoncouncil.org/cultura-mesopotamica-2620> adresinden alındı.
- Westbrook, R. (2003). Old Babylonian Period. *A History of Ancient Near Eastern Law. Handbook of Oriental Studies*, 1, 361-430.

## Emevî Dönemine Ait Dînâr ve Dirhemlerden Örnekler \*

### *Dinar and Dirhams Examples From The Umayyad Period*

Emre GÜNAY<sup>a</sup>

<sup>a</sup>Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye,  
numismaticstudies@outlook.com,  
ORCID: 0000-0003-2727-3087

### ÖZ

İslam'ın tebliğinden Hulefâ-yi Râşidîn Dönemine kadar (610-661) İslâmî tarzda sikke darp edilmemiştir. Bu tarih aralığında, Bizans dinârları ve İran dirhemlerinin kullanılmasına devam edilmiştir. İslâmî karakterde ilk sikkelerin darbını; 661-750 yılları arasında Avrupa'dan Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet sağlayan, İslam tarihinin ilk hânedan devleti olan Emevîler gerçekleştirmiştir. İslâm dünyasının kuvvetini ve bağımsızlığını simgeleyen bu sikkelerin malzemesi, tekniği ve üzerinde yer alan düzenlemeler değerlendirildiğinde Emevîlerin ekonomik durumu, siyasi yapısı, yönetim biçimi ve sanatsal üslubu hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu bağlamda çalışma, Zeno.ru arşivinde bulunan Emevî Dönemine ait on sekiz sikke örneğinin kronolojik olarak hâlifelerin saltanat tarihlerine göre incelenmesi, tanıtılması ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Sikke, Emevî, Hâlife, Dinar, Dirhem.

### ABSTRACT

The coins which are Islamic syle were not minted from the time of the preaching of islam to the period of Hulefa-yi Raşidin (610-661). It was continued to use Byzantine dinars and Iranian dirhams in this date range. The minting of the first coins of Islamic character are created by the Umayyads Which were the first dynastic state in the history of Islam, ruled over a wide geography from Europe to Asia Between 661 and 750. When the material, technique and arrangements on these coins, which symbolize the strength and independence of the Islamic world, are evaluated, important information is obtained about the economic situation, political structure, management style and artistic style of the Umayyads. In this context, the purpose of this article is to examine, introduce and evaluate the eighteen coin samples of the Umayyad Period which are found in the zeno.ru archive chronologically in accordance with the reign dates of the caliphs.

**Keywords:** Coins, Umayyad, Dinar, Dirham.

\* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

\* Çalışmaya konu olan Emevî Dönemine ait dinar ve dirhemlerin araştırılması için kullanım iznini sağlayan Zeno.ru (www.zeno.ru) arşivi ile sikke çizimlerini gerçekleştiren Uzm Sanat Tarihçi Rahime Gökçe'ye teşekkürlerimi sunarım.

**Atf-Reference:** Günay, E. (2021). Emevî Dönemine Ait Dînâr ve Dirhemlerden Örnekler. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 9-29.

## 1. GİRİŞ

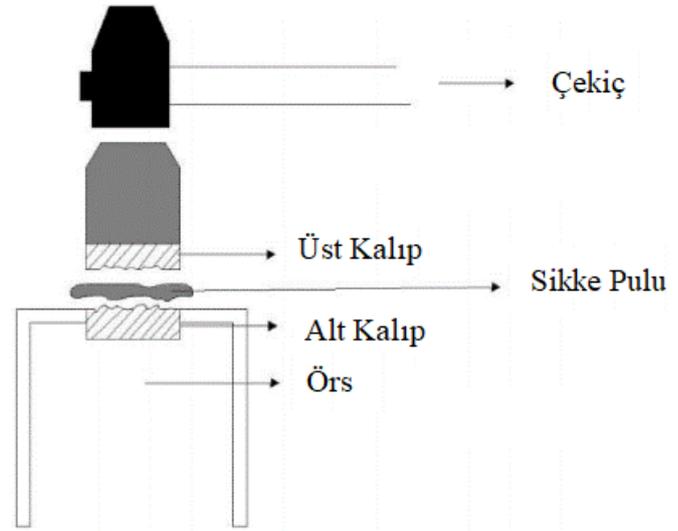
### 1.1. Sikkenin Tanımı, Darphane ve Darp Tekniği

Kelime kökeni Arapçadan gelen sikke, ticarete ve günlük alışverişlerde ödeme aracı olarak kullanılan genellikle yuvarlak biçime sahip madeni bir diskittir. Ağırlık ölçüleri önceden ayarlanan sikkelerin iki yüzü vardır: Ön ve Arka yüz. Ana yüz, daima ön yüzdür. Burada sikkeyi darp ettiren hükümdarın arması veya yazısı bulunmaktadır (Tekin, 2009: 179; Karwiese, 2004: 18).

Sikkenin darp edildiği atölyeye darphâne; malzeme, bilgi, teknik ve kuralların gerektirdiği basma işlemine darp denmektedir (Karakoç, 2021: 14). Darphâneler nispeten sade atölyelerdir. Mekanik sistem olmadığı için bütün işlemler elle yapılırdı. Darphâneler içerisinde, üstünde darp işleminin gerçekleştiği bir örs; sikke pulunu ısıtmak için bir ocak; bu pulları ağırlık ölçümleri için kullanılan bir terazi; kalıp hazırlamada kullanılan aletler; ısıtılan pulu örs üzerindeki kalıp üstüne yerleştirmek için maşa ve çekiç bulunurdu (Demirel Gökalp, 2009: 6). Darp işlemine, sikkenin ön ve arka yüzüne işlenecek resim ve yazıların kalıplara ters olarak nakşedilmesi ile başlanırdı. Ön yüz kalıbı, örs üstüne sabitlenerek; sikke olacak madeni pul ısıtılarak bu kalıbın üzerine yerleştirilir; arka yüzü meydana getiren üst kalıp ise ısıtılmış madenin üzerine konarak çekiç darbesiyle kalıpların üstündeki negatif resim ve yazılar pulun üstüne geçerdi (Erdoğan, 2015: 28). (Çizim: 1-2)



**Çizim 1:**  
Darphanede Sikke Üretimi  
(Pamuk, 2000, s. XIV)



**Çizim 2:**  
Çekiç ile Darp Basım Düzenegi  
(Günay, 2019, s. 194)

### 1.2. İslam Öncesi Arap Yarımadasında ve Emevîlerde Sikke Kullanımı

Arap Yarımadası olarak adlandırılan coğrafya, Kızıldeniz'den Basra Körfezine, Fırat Nehrinden Hint Okyanusuna kadar uzanan bir bölgeyi kapsamaktadır. Arap Yarımadası önemli geçiş yolları üzerinde bulunması nedeniyle ticaret ağının merkezi konumunda bulunur. Bu güzergâh üzerinden çeşitli madenler, ipekler, süs eşyaları ve baharatlar gibi birçok ürün taşınmıştır (Şimşir, 2017: 271-272). Bu ürünler, çağın ve coğrafyanın koşulları dikkate alındığında yoğun bir şekilde alış-verişlerle el değiştirmiştir. Cahiliye Döneminde gerçekleşen bu ticari faaliyetlerde Araplar ticarî ilişkilerde buldukları devletlerin sikkelerini geçerli sayıyor ve bunları kullanıyorlardı (Sahillioğlu, 1993: 501; Bal, 2014: 115). Bu sikkeler; Doğu Roma'nın Mağribiye, Himyeriye, Kayseriye ve Herakliye, İran'ın ise; Vâfiye, Taberiye ve Bağliye'leridir (Kalkan, 2019: 85).

Cahiliye Döneminden sonra Hz. Muhammed sikke darp ettirmedi. Bu tarihte kullanılan sikkeler, yukarıda belirtildiği gibi Araplar arasında geçerli olan sikkelerdi. Hz. Muhammed'in 610-632 yılları arasında Mekke ve Medine'de gayrimüslimlerle sürekli mücadele içerisinde olması ve İslam dininin hükümlerini yayma gayreti, sikke darp ettirme veya kullanılan sikkelerin değiştirilmesi gibi çalışmalara zaman ayıramamasına neden olmuştur. Hz. Ebû Bekir'in 632-634 yılları arasındaki kısa hâlifelik döneminde sikke sistemini düzenleyecek imkânı bulamamıştır. Hz. Ebû Bekir'de Hz. Muhammed Döneminde tedavülde bulunan sikkeleri değiştirmeyerek onları kullanmıştır. Hz. Muhammed ve Hz. Ebû Bekir Döneminde farklı ağırlıklarla kullanılan dirhemler, Hz. Ömer'in hâlifeliğinin ilk yıllarında da aynı şekilde kullanılmasına devam edilmiştir. Ancak İslâm devletinin topraklarının genişlemesiyle birlikte büyüyen ticaret ağlarında bu çeşitli dirhemler, malların alımı ve satımı sırasında anlaşmazlıklara neden oluyordu. Hz. Ömer, bu sorunların ortadan kaldırılması için sikkelerin ölçüleri üzerinde değişikliklerde bulundu. Hz. Osman Döneminde, üzerinde "Allahu Ekber" yazılı bir sikke darp edildi. Bu sikkeler, İslâm devletinin resmî sikkesi değildir. İdareciler tarafından darp edilen bu sikkeler bazı devlet işlerinde kolaylık sağlayan mahallî sikkelerdir. Hz. Ali Döneminde de Hz. Osman'ın mahallî sikkelerinden darp edilmiştir. Bu sikkelerin üzerinde "Bismillahi Rabbî" veya "Veyullah" yazılı olduğu aktarılmaktadır (Damalı, 2001: 15-17; Artuk & Artuk, 1971: XXXIII-XXXIV; Uslu, 2014: 31-32). Hulefâ-yi Râşidîn Döneminden sonra bu formda sikke uygulamaları; Emevî hâlifesi Muaviye b. Ebu Süfyan, (Foto.1) Abdülmelik b. Mervan'ın hilafetinden önce hilafetini açıklamış olan Abdullâh b. Zübeyr ve Hâricî kuvvetlerinin lideri Katari b. Fucâe tarafından devam ettirildi. (Emanet, 2014: 256-257; Erkoçoğlu, 2007: 173-174).

Yukarıda belirtilen İslâm'ın ilk dönemlerinde ticari faaliyetlerde dolaşımında bulunan ve büyük ilgi gören bu sikkeler, Emevî hâlifesi Abdülmelik b. Mervân'ın 697 senesinde gerçekleştirdiği sikke reformuna kadar yoğunlukla kullanıldı (Aydoğdu, 2018: 56).



Foto. 1a: Ön Yüz

Foto.1b:Arka Yüz

I. Muaviye b. Ebû Süfyan Döneminde (M.661-680) Arap - Bizans Tipinde Darp Ettirilen Emevî Dirhemi. Taçlı İmparator Tasviri. 4.00 gr (www.coinarchives.com)



Foto. 2a: Ön Yüz

Foto.2b Arka Yüz

Abdülmelik b. Mervan Döneminde (M.685-705) Arap - Bizans Tipinde Darp Edilen Emevî Dinarı. Ayakta İmparator Tasviri. 4.50 gr (www.metmuseum.org)

Abdülmelik b. Mervân'da, hâlifeliğinin ilk dönemlerinde Hz. Muhammed ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde olduğu gibi Bizans dinarları ile İran dirhemlerini kullanmıştır. (Yiğit, 1995: 103). Ancak bu sikkelerin kullanılması bazı sorunlara neden olmuştur (Dursun, 1988: 269). Bu sorunların en başında, İslâm ülkesinin çok geniş sınırları içerisinde farklı ölçülerde sikkelerin olması, mâli işlerde özellikle harâcların ve cizyelerin alınmasında aksaklıkların yaşanması ve buna bağlı olarak merkezî otoritenin siyasi olarak zayıflaması gelmekteydi (Erkoçoğlu, 2007: 175).

Abdülmelik b. Mervân'ın sikke darp ettirme ihtiyacını neden duyduğu konusunda İslam tarihçileri farklı görüşler bildirmektedir. İbn-i Esir "el-Kâmil fi't Tarih" adlı kitabında Abdülmelik b. Mervân'ın Bizans İmparatoru ile yaptığı yazışmaların başında Kuran-ı Kerim'in İhlâs Suresi 1. Ayetini ve Hz. Muhammed'in hadîs-i şeriflerinin kullanılmasına sinirlenen Bizans İmparatorunun Abdülmelik b. Mervân'a yazdığı bir mektuba bağlamaktadır. Mektupta Bizans İmparatoru, Abdülmelik b. Mervân'a hitaben: "*Kendisine bir daha böyle şeylerden bahsetmemesini, eğer bir daha böyle ifadelerden bahsederse, sikkelerin üzerinde peygamberi kötileyen yazılar yazacağını söyler*". Abdülmelik b. Mervân, bu durumu Halid b. Yezid b. Muaviye'ye söyler. O da Bizans sikkelerini yasaklamasını ve üzerinde Allah'ın adının zikredildiği dinar ve dirhemleri darp etmesini tavsiye eder. Bu konu hakkında farklı bir görüş ise Makrizî'ye aittir. Makrizî'ye göre; Halid b. Yezid b. Muaviye, Abdülmelik b. Mervân'a "*Ey Emîru'l Mü'minîn, ehli kitap âlimlerinin bildirdiğine göre hükümdarların içinde en uzun ömürlü olanların, sikkelerin üzerinde Allah'ı takdis edenler olduğunu söylemişlerdir*" diye buyurmuştur. Bunun üzerine Abdülmelik b. Mervân'ın ilk İslamî sikkeyi basmaya karar verdiği belirtilmektedir (Emanet, 2014: 258).

697 yılı gelindiğinde, Abdülmelik b. Mervân'ın para reformunu gerçekleştirecek şartlar oluşmuş, İslâm devletinin sembollerini taşıyan ve kuvvetli propagandasını yapacak olan sikkelerin darp ettirme zamanı gelmiştir (Aydoğdu, 2018: 7).

Darphanelerde, hâlife adına özgün sikke darp ettirmek isterken ortaya çıkabilecek karışıklıkları engellemek için sikkeler üzerindeki değişiklikler aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Sivrioğlu, 2014: 6).

Abdülmelik b. Mervan'ın para reformunda beş evre tespit edilmiştir:

- I. evrede; 693 yılında darp ettirdiği dinarın üzerindeki Hristiyanlık işaretlerinden haç ve merdiveni muhafaza etmiş; ancak 21 sayısına tekabül eden B-I harfleri Bizans dinarının aksine I-B olarak yer değiştirmiştir.
- II. evrede; sikkenin arka yüzündeki haç işareti tahrif edilerek T harfi şeklini almıştır.
- III. evrede; haç işareti değiştirilmiş ve sikkenin kenarına kûfi hatla "Lâ ilâhe illâllâhu vahdehû lâ şerike leh" ibaresi yazılmıştır. Bu aşamada Hareklius'un resmi muhafaza edilmiştir.
- IV. evrede; Abdülmelik bin Mervân, Bizans İmparatoru Heraklius'un resminin yerine kendi resmini koydurmuştur. Hâlife bu resimde kûfiye olarak isimlendirilen elbiseyi giymiş, elinde kılıcını sarkıtmış ve uzun sakallı olarak görülmektedir. Bu resmin çevresinde ise "Bismillâhi lâ ilâhe illâllâhu vahdehû Muhammed Resûlullâh" yazılıdır. (Foto.2)
- V. evrede; sikkelerin üzerinden bütün tasvirler kaldırılarak Arapça sikkenin darp bilgileri ve Kuran-ı Kerim'den ayetler işlenmiştir (Erkoçoğlu, 2007: 177).

697 yılında tamamlanan reformun son evresinden itibaren Emevî Devleti sınırları içerisinde bulunan darphanelerde İslâmî tarzda sikkeler darp edilmeye başlanmıştır (Aykut, 1982: 6). Abdülmelik b. Mervan, sikkeler üzerindeki bu yeniliklerle İslâm'ın zaferini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan ederken Hristiyan inançlarının da açıkça reddini bildiriyordu (Bacharach, 2004: 72).

## 2.EMEVÎ DÖNEMİNE AİT DÎNÂR VE DİRHEMLERDEN ÖRNEKLER

Örnek	: 1
Envanter No	: Zeno.ru: #165977
Darp Ettiren Hâlife	: Abdülmelik b. Mervân
Darp Tarihi	: H.78 - M.697/698
Darp Yeri	: Ermeniye
Ölçü Birimi	: 2.77 gr / Dirhem



Foto.3a:  
Örnek 1'in Ön Yüzü



Foto.3b:  
Örnek 1'in Arka Yüzü



Çizim 3a:  
Örnek 1'in Ön Yüzü



Çizim 3b:  
Örnek 1'in Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel muşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

Etrafında:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بارمنية في سنة ثمان وسبعين

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dirhem bi-Ermeniye fi sene semân seb'in.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem yetmiş sekiz senesinde Ermeniye darp edildi.

Örnek	: 2
Envanter No	: Zeno.ru: #260090
Darp Ettiren Hâlife	: Abdülmelik b. Mervân
Darp Tarihi	: H.78 - M.697/698
Darp Yeri	: Bilinmiyor
Ölçü Birimi	: 4.21 gr / Dînar



Foto.4a:  
Örnek 2'in Ön Yüzü



Foto.4b:  
Örnek 2'in Arka Yüzü



Çizim 4a:  
Örnek 2'in Ön Yüzü



Çizim 4b:  
Örnek 2'in Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illâ'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Etrafında:

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. Bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondandır çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır.

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد

Etrafında:

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dinar fî sene seman seb'in.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dinar yetmiş sekiz senesinde darpedildi.

بسم الله ضرب هذا الدين في سنة ثمان سبعين

Örnek

: 3

Envanter No

: Zeno.ru: #38032

Darp Ettiren Hâlife

: Abdülmelik b. Mervân,

Darp Tarihi

: H.81 - M.700/701

Darp Yeri

: Nişabur

Ölçü Birimi

: 2.64 gr / Dirhem



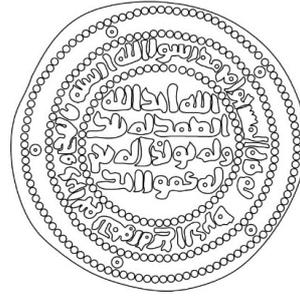
Foto.5a:  
Örnek 3'ün Ön Yüzü



Foto.5b:  
Örnek 3'ün Arka Yüzü



**Çizim 5a:**  
Örnek 3'ün Ön Yüzü



**Çizim 5b:**  
Örnek 3'ün Arka Yüzü

### Ön Yüz Okunuşu:

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Etrafında:

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dirhem Nişabur fi sene ahad semanîn.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem seksen bir senesinde Nişabur'da darp edildi.

بسم الله ضرب هذا الدرهم نسابور في سنة احد ثمانين

### Arka Yüz Okunuşu:

Ortasında:

Transkripsiyon: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Etrafında:

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkî li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel müşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Örnek

: 4

Envanter No

: Zeno.ru: #109397

Darp Ettiren Hâlife

: I. Velid b. Abdülmelik

Darp Tarihi

: H.89 - M.707/708

Darp Yeri

: Bilinmiyor

Ölçü Birimi

: 4.24 gr / Dinar



**Foto.6a:**  
Örnek 4'ün Ön Yüzü



**Foto.6b:**  
Örnek 4'ün Arka Yüzü



Çizim 6a:  
Örnek 4'ün Ön Yüzü



Çizim 6b:  
Örnek 4'ün Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

لا اله الا الله وحده لا شريك له / معدن امير المؤمنين

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh. Ma'din emîrû'l mü'minîn.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur. Müminlerin emirinin madeni.

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. Bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır.

Etrafında:

بسم الله ضرب هذا الدينر سنة تسع ثمانين

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dinar sene tis'â semanîn.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dinar seksen dokuz senesinde darp edildi.

Örnek

: 5

Envanter No

: Zeno.ru: #109631

Darp Ettiren Hâlife

: I. Velîd b. Abdülmelik

Darp Tarihi

: H.94 - M.712/713

Darp Yeri

: Merv

Ölçü Birimi

: 2.75 gr / Dirhem



Foto.7a:  
Örnek 5'in Ön Yüzü



Foto.7b:  
Örnek 5'in Arka Yüzü



Çizim 7a:  
Örnek 5'in Ön Yüzü



Çizim 7b:  
Örnek 5'in Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Etrafında:

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dirhem bi-Merv fi sene erba'a ve tis'in.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem doksán dört senesinde Merv'de darp edildi.

بسم الله ضرب هذا الدرهم بمرو في سنة اربع و تسعين

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

الله احد الله الصمد لم يولد ولم يكن له كفوا احد

Etrafında:

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel müşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Örnek

: 6

Envanter No

: Zeno.ru: #214188

Darp Ettiren Hâlife

: Süleyman b. Abdülmelik

Darp Tarihi

: H.97 - M.715/716

Darp Yeri

: Bahurasir

Ölçü Birimi

: 2.80 gr / Dirhem

**Foto.8a:**

Örnek 6'nın Ön Yüzü

**Foto.8b:**

Örnek 6'nın Arka Yüzü

**Çizim 8a:**

Örnek 6'nın Ön Yüzü

**Çizim 8b:**

Örnek 6'nın Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Etrafında:

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dirhem bi-Bahurasir fi sene seb'a tis'in.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem doksán yedi senesinde Bahurasir'de darp edildi.

بسم الله ضرب هذا الدرهم بهرشار في سنة سبع تسعين

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkı li yuzhirehu aled dînî kullihî ve lev kerihel muşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

Örnek

: 7

Envanter No

: Zeno.ru: #109951

Darp Ettiren Hâlife

: Ömer b. Abdülazîz

Darp Tarihi

: H.100 - M.718/719

Darp Yeri

: İfrikkiye

Ölçü Birimi

: 4.18 gr / Dinar



Foto.9a:

Örnek 7'in Ön Yüzü



Foto.9b:

Örnek 7'in Arka Yüzü



Çizim 9a:

Örnek 7'in Ön Yüzü



Çizim 9b:

Örnek 7'in Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

لا اله الا الله وحده

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir.

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkı.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. Peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

بسم الله الرحمن الرحيم

Transkripsiyonu: Bismillâhîrrâhmânîrrâhîm.

Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

Etrafında:

ضرب هذا الدينر بافريقية سنة مائة

Transkripsiyonu: Duribe haze'd dinar bi-İfrikkiye sene mie.

Anlamı: Bu dinar yüz senesinde İfrikkiye'de darp edildi.

Örnek	: 8
Envanter No	: Zeno.ru: #148166
Darp Ettiren Hâlife	: Ömer b. Abdülazîz
Darp Tarihi	: H.100 - M.718/719
Darp Yeri	: İfrikkiye
Ölçü Birimi	: 2.70 gr / Dirhem



**Foto.10a:**  
Örnek 8'in Ön Yüzü



**Foto.10b:**  
Örnek 8'in Arka Yüzü



**Çizim 10a:**  
Örnek 8'in Ön Yüzü



**Çizim 10b:**  
Örnek 8'in Arka Yüzü

#### Ön Yüz Okunuşu:

Ortasında:

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illâ'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

Etrafında:

بسم لله ضرب هذا الدرهم بإفريقية سنة مائة

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dirhem bi-İfrikkiye sene mie.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem yüz senesinde İfrikkiye'de darp edildi.

#### Arka Yüz Okunuşu:

Ortasında:

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlü'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel müşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

Örnek	: 9
Envanter No	: Zeno.ru: #109967
Darp Ettiren Hâlife	: II. Yezid b. Abdülmelik
Darp Tarihi	: H.102 - M.720/721
Darp Yeri	: El-Endülüs
Ölçü Birimi	: 4.30 gr / Dinar



**Foto.11a**  
Örnek 9'un Ön Yüzü



**Foto.11b:**  
Örnek 9'un Arka Yüzü



**Çizim 11a:**  
Örnek 9'un Ön Yüzü



**Çizim 11b:**  
Örnek 9'un Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir.

لا اله الا الله وحده

Etrafında:

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkî.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. Peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Bismillâhîrrâhmânîrrâhîm.

Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

بسم الله الرحمن الرحيم

Etrafında:

Transkripsiyonu: Duribe haze'd dinar bi-el Endülüs sene isneyn mie.

Anlamı: Bu dinar yüz iki senesinde Endülüs'de darp edildi.

ضرب هذا الدينر بالاندلس سنة اثنين مائة

Örnek : 10

Envanter No : Zeno.ru: #92668

Darp Ettiren Hâlife : II. Yezîd b. Abdülmelik

Darp Tarihi : H.102 - M.720/721

Darp Yeri : Ermeniyeye

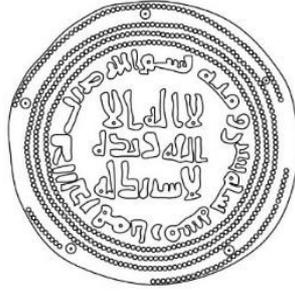
Ölçü Birimi : 2.79 gr / Dirhem



**Foto.12a:**  
Örnek 10'un Ön Yüzü



**Foto.12b:**  
Örnek 10'un Arka Yüzü



**Çizim 12a:**  
Örnek 10'un Ön Yüzü



**Çizim 12b:**  
Örnek 10'un Arka Yüzü

### Ön Yüz Okunuşu:

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illâ'Ilah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Etrafında:

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dirhem bi-Ermeniye sene isneyn mie.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem yüz iki senesinde Ermeniye darp edildi.

بسم الله ضرب هذا الدرهم ارمنية سنة اثنين مائة

### Arka Yüz Okunuşu:

Ortasında:

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Etrafında:

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkî li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel muşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Örnek	: 11
Envanter No	: Zeno.ru: #265448
Darp Ettiren Hâlife	: Hişâm b. Abdülmelik
Darp Tarihi	: H.107 - M.725/726
Darp Yeri	: Bilinmiyor
Ölçü Birimi	: 4.22 gr / Dinar



**Foto.13a:**  
Örnek 11'in Ön Yüzü



**Foto.13b:**  
Örnek 11'in Arka Yüzü



Çizim 13a:  
Örnek 11'in Ön Yüzü



Çizim 13b:  
Örnek 11'in Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. Bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır.

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد

Etrafında:

بسم الله ضرب هذا الدينر سنة سبع مائة

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dinar sene seb'â mie.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dinar yüz yedi senesinde darp edildi.

Örnek

: 12

Envanter No

: Zeno.ru: #226189

Darp Ettiren Hâlife

: Hişâm b. Abdülmelik

Darp Tarihi

: H.109 - M.725/726

Darp Yeri

: El-Endülüs

Ölçü Birimi

: 4.28 gr / Dinar



Foto.14a:  
Örnek 12'nin Ön Yüzü



Foto.14b:  
Örnek 12'nin Arka Yüzü



Çizim 14a:  
Örnek 12'nin Ön Yüzü



Çizim 14b:  
Örnek 12'nin Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir.

لا اله الا الله وحده

Etrafında:

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkı.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. Peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyon: Bismillâhîrrâhmânîrrâhîm.

Anlamı: Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

بسم الله الرحمن الرحيم

Etrafında:

Transkripsiyon: Duribe haze'd dinar bi-el Endülüs sene tis'â mie.

Anlamı: Bu dinar yüz dokuz senesinde Endülüs'de darp edildi.

ضرب هذا الدينر بالاندلس سنة تسع مائة

Örnek

: 13

Envanter No

: Zeno.ru: #250681

Darp Ettiren Hâlife

: Hişâm b. Abdülmelik

Darp Tarihi

: H.111 - M.729/730

Darp Yeri

: El Endülüs

Ölçü Birimi

: 2.57 gr / Dirhem

**Foto.15a:**

Örnek 13'ün Ön Yüzü

**Foto.15b:**

Örnek 13'ün Arka Yüzü

**Çizim 15a:**

Örnek 13'ün Ön Yüzü

**Çizim 15b:**

Örnek 13'ün Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Etrafında:

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dirhem bi-Endülüs sene ehad aşer mie.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem yüz on bir senesinde el Endülüs'te darp edildi.

بسم الله ضرب هذا الدرهم بالاندلس سنة احاد عشر مائة

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad.

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel müşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

Örnek	: 14
Envanter No	: Zeno.ru: #165920
Darp Ettiren Hâlife	: Hişâm b. Abdülmelik
Darp Tarihi	: H.120 - M.729/730
Darp Yeri	: Vasit
Ölçü Birimi	: 2.97 gr / Dirhem



**Foto.16a:**  
Örnek 14'ün Ön Yüzü



**Foto.16b:**  
Örnek 14'ün Arka Yüzü



**Çizim 16a:**  
Örnek 14'ün Ön Yüzü



**Çizim 16b:**  
Örnek 14'ün Arka Yüzü

#### Ön Yüz Okunuşu:

Ortasında:

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illâ'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

Etrafında:

بسم لله ضرب هذا الدرهم باواسيط سنة عشرين مائة

Transkripsiyon: Bismillâh duribe haze'd dirhem bi-Vasit sene işrûn mie.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem yüz yirmi senesinde Vasit'de darp edildi.

#### Arka Yüz Okunuşu:

Ortasında:

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed şem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel müşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

Örnek	: 15
Envanter No	: Zeno.ru: #200637
Darp Ettiren Hâlife	: İbrâhim b. I. Velid
Darp Tarihi	: H.127 - M.744/745
Darp Yeri	: Bilinmiyor
Ölçü Birimi	: 4.27 gr / Dinar



Foto.17a:  
Örnek 15'in Ön Yüzü



Foto.17b:  
Örnek 15'in Arka Yüzü



Çizim 17a:  
Örnek 15'in Ön Yüzü



Çizim 17b:  
Örnek 15'in Arka Yüzü

#### Ön Yüz Okunuşu:

Ortasında:

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. Bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

#### Arka Yüz Okunuşu:

Ortasında:

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondandır çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır.

Etrafında:

بسم الله ضرب هذا الدين سنة سبع وعشرين مائة

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dinar sene seb'â işrûn mie.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dinar yüz yirmi yedi senesinde darp edildi.

Örnek	: 16
Envanter No	: Zeno.ru: #76016
Darp Ettiren Hâlife	: II. Mervân b. Muhammed.
Darp Tarihi	: H.128 - M.745/746
Darp Yeri	: El-Bab
Ölçü Birimi	: 2.87 gr / Dirhem



**Foto.18a:**  
Örnek 16'in Ön Yüzü



**Foto.18b:**  
Örnek 16'in Arka Yüzü



**Çizim 18a:**  
Örnek 16'in Ön Yüzü



**Çizim 18b:**  
Örnek 16'in Arka Yüzü

**Ön Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Etrafında:

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dirhem bi-el Bab sene seman işrûn mie.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem yüz yirmi sekiz senesinde el Bab'da darp edildi.

بسم الله ضرب هذا الدرهم بالباب سنة ثمان عشرين مائة

**Arka Yüz Okunuşu:**

Ortasında:

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed Lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Etrafında:

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkî li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel müşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Örnek

: 17

Envanter No

: Zeno.ru: #161249

Darp Ettiren Hâlife

: II. Mervân b. Muhammed.

Darp Tarihi

: H.132 - M.749/750

Darp Yeri

: Bilinmiyor

Ölçü Birimi

: 4.27 gr / Dinar



**Foto.19a:**  
Örnek 17'nin Ön Yüzü



**Foto: 19b:**  
Örnek 17'nin Arka Yüzü



**Çizim 19a:**  
Örnek 17'nin Ön Yüzü



**Çizim 19b:**  
Örnek 17'nin Arka Yüzü

#### Ön Yüz Okunuşu:

Ortasında:

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Etrafında:

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. Bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله

#### Arka Yüz Okunuşu:

Ortasında:

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondandır çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır.

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد

Etrafında:

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dinar sene isneyn selasîn mie.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dinar yüz otuz iki senesinde darp edildi.

بسم الله ضرب هذا الدين سنة اثنين ثلاثين نمائة

Örnek : 18

Envanter No : Zeno.ru: #222232

Darp Ettiren Hâlife : II. Mervân b. Muhammed.

Darp Tarihi : H.132 - M.749/750

Darp Yeri : Dimeşk

Ölçü Birimi : 2.86 gr / Dirhem



**Foto.20a:**  
Örnek 18'nin Ön Yüzü



**Foto.20b:**  
Örnek 18'nin Arka Yüzü



**Çizim 20a:**  
Örnek 18'nin Ön Yüzü



**Çizim 20b:**  
Örnek 18'nin Arka Yüzü

### Ön Yüz Okunuşu:

Ortasında:

لا اله الا الله وحده لا شريك له

Transkripsiyonu: Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh.

Anlamı: Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve O'nun ortağı yoktur.

Etrafında:

بسم الله ضرب هذا الدرهم بدمشق سنة اثنين ثلاثين مائة

Transkripsiyonu: Bismillâh duribe haze'd dirhem bi-Dimeşk sene isneyn selasîn mie.

Anlamı: Allah'ın adıyla bu dirhem yüz otuz iki senesinde Dimeşk'de darp edildi.

### Arka Yüz Okunuşu:

Ortasında:

الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد

Transkripsiyonu: Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yûled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad.

Anlamı: Allah tektir. Allah Samed'dir. Ondan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.

Etrafında:

محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون

Transkripsiyonu: Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînil hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel muşrikûn.

Anlamı: Muhammed Allah'ın elçisidir. O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir.

### 3.SONUÇ

İslam'ın yayıldığı ilk dönemlerde İslami tarzda sikkenin darp edilmesine yönelik herhangi bir çalışma gerçekleştirilmemiştir. Bu dönemde, Bizans dinarları ve İran dirhemleri kullanılmaya devam edilmiştir. İslami karakterde ilk sikke darbı; siyasi ve ekonomik sorunların ortadan kaldırılması için yapılan reform sonrasında Abdülmelik b. Mervân tarafından gerçekleştirilmiştir. Emevîler, Abdülmelik b. Mervân tarafından 697 yılında gerçekleştirilen sikke reformu sonucunda İslami süsleme anlayışına uygun olarak sikkeler üzerinde benzer düzenlemelerle altın ve gümüş sikkeler darp ettirmiştir. Bu sikkelerin malzemesi, tekniği ve üzerinde yer alan düzenlemeleri değerlendirildiğinde Emevîlerin ekonomik durumu, siyasi yapısı, yönetim biçimi ve sanatsal üslubu hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınan bu sikke örneklerinin; 3'ü Abdülmelik b. Mervân (H.65-86/M.685-M.705); 2'si I. Velid b. Abdülmelik (H.86-96/M.705-715); 1'i Süleyman b. Abdülmelik (H.96-99/M.715-717); 2'si Ömer b. Abdülazîz (H.99-101/M.717-720); 2'si II. Yezid b. Abdülmelik (H.101-105/M.720-724); 4'ü Hişâm b. Abdülmelik (H.105-125/M.724-743); 1'i İbrâhim b. I. Velid (H.126/M.744); 3'ü II. Mervân b. Muhammed (H.127-132/M.744-750) tarafından darp edilmiştir.

Sikkelerin 10 tanesi gümüş, 8 tanesi altındır. Gümüş sikkeler; dirhem, altın sikkeler; dinar olarak adlandırılmaktadır. Çekiç ile darp tekniğinde darp edilen sikkelerin ağırlık ölçüleri dirhemlerde; 2.57 gr ile 2.97 gr, dinarlarda; 4.18 gr ile 4.30 gr arasındadır.

Sikkelerin üzerinde yer alan süsleme unsurları; yazı ve geometrik şekillerdir. Bu düzenlemeler, sikke örneklerinin tamamında bulunmaktadır.

Yazılar, sikkeler üzerinde satırlar halinde ya da dairesel yazı kuşağı şeklinde konumlandırılmıştır. Bu yazılar, Arap alfabesi ile kufi yazı karakterinde yazılmıştır. Yazıların içerikleri; sikkenin darp yeri, darp tarihi, sikkeyi darp ettiren hâlifenin unvanı ile dini ibarelerden teşekküldür.

İncelenen sikkeler; Ermeniye, Nişabur, Merv, Bahurasir, İfrikiye, Vasit, El-Bab, Dimeşk gibi Emevîlerin hâkimiyet sağladığı şehirlerde darp edilmiştir. Bazı sikkelerin ise darp yerlerinin yazılmadığı tespit edilmiştir. Darp yılı, sikkelerin tamamında hicri takvime göre yazılmıştır. İncelenen sikkeler, 78-132 yılları arasına tarihlenmektedir. Çalışmada yer alan sikkelerin üzerinde darp yılı ve darp yerinin yazılması sikkelerin tarihlenmesi açısından önemli bir yere sahiptir. İncelenen sikkelerin üzerinde sikkeyi darp ettiren hâlifeye ait bilgiler yazılmamıştır. Bu nedenle anonim sikke görünümündeki bu

sikkelerde darp yeri ve darp tarihi karşılaştırılarak sikkeyi darp ettiren hâlife belirlenebilmiştir. Sikkelerin tamamında Besmele, Kelime-i Tevhid ve Kuran-Kerim'den ayetler gibi dini ibareli yazılar işlenmiştir. Bu ibareler: “Bismillâh”, “Bismillâhîrrâhmânîrrâhîm”, “Lâ ilâhe illa'llah vahdehu lâ şerike leh”, “Lâ ilâhe illa'llah vahdehu”, “Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî ve lev kerihel müşrikûn”, “Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkı li yuzhirehu aled dîni kullihî”, “Muhammedü'n Resûlu'llah. Ersele bil hudâ ve dînîl hakkı”, “Allâhu ehad Allâhu's-samed lem yelid ve lem yüled. Ve lem yekun lehû kufuven ahad”, “Allâhu ehad Allâhu's samed lem yelid ve lem yüled” şeklindedir. Sikkelerde tespit edilen tek hâlife unvanı “Emîrû'l mü'minîn” dir.

Teokratik devlet yönetimine sahip olan Emevîlerin, darp ettirdiği bu sikkeleri ödeme aracı olarak kullanmasının yanı sıra bilinçli bir şekilde propaganda amacıyla da kullanıldığı düşünülmektedir. Halîfelerin istikrarlı olarak sikkelerin ön ve arka yüzlerine işledikleri Kuran'ı Kerim'den ayetler ile İslâm dinine tebliği ve İslâm'ın temel esaslarından biri olan Tevhid inancını, ticari faaliyetlerle geniş bir coğrafî alana dağıtılan sikkelerin aracılığıyla duyurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Çalışmada yer alan dinâr ve dirhemlerin üzerinde figüratif ve bitkisel süsleme ile karşılaşılmamıştır. Sikkeler üzerindeki ana süsleme unsuru geometrik formlardır. Bunun nedeni Abdülmelik b. Mervan'ın sikke reformunun dördüncü evresinde Bizans İmparatorları gibi ayakta kendini tasvir ettiği sikkelerin İslâm âlimleri ve müminler tarafından hoş görülmemesi olarak açıklanabilir.

Sikkelerdeki geometrik şekiller sonsuzluk anlayışı içerisinde simetrik olarak yerleştirilmiş kontur uygulamalıdır. Kontur uygulamalarını düz hatlı ve inci dizili daireler oluşturmaktadır. Dairesel konturlar sikke yüzeyinde genellikle ana motif olarak yer almaktadır. Dairesel konturlar bu uygulamanın dışında, ana konturların boş alanlarını hareketlendiren süsleme unsuru olarak kullanılmıştır.

Bu yönleriyle Abdülmelik b. Mervan ve haleflerinin darp ettirdiği sikkeler, ilk İslâmî sikke geleneğini oluşturmuştur. İslâm dünyasının kuvvetini ve bağımsızlığını simgeleyen bu sikkeler Emevîler sonrasında İslam devletleri tarafından darp edilen sikkelere model olmuştur.

#### KAYNAKÇA

- Artuk, İ., & Artuk, C. (1971). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu* (Cilt I). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Aydoğdu, G. (2018). Reform Öncesi ve Sonrasında Emevi Dönemi Altın ve Gümüş Sikkeleri. *History Studies*, 6, 1-12.
- Aydoğdu, G. (2018). Tarihi Olaylar Bağlamında Abâsiler Dönemi Altın ve Gümüş Sikkeleri. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1), 55-69.
- Aykut, T. (1982). *Emevi Sikkeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Bankası A.Ş - Numismatik Yayınları.
- Bacharach, J. L. (2004). Mısır ve Suriye İslami Sikkelerini “Okumak” (Osmanlı Dönemine Kadar). *Altının İktidarı, İktidarın Altınları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 69-77.
- Bal, F. (2014). Çölün Ekonomisi: İslam Öncesi Arap Yarımadası'nda Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi. *Akademik Ortadoğu*, 9 (1), 95-1188.
- Damalı, A. (2001). *150 Devlet 1500 Sultan: İslam Sikkeleri*. İstanbul: Nilifer Vakfı Yayınları.
- Demirel Gökalp, Z. (2009). *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Dursun Yıldız, H. (1988). Abülmelik b. Mervân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV. Yayınları, 266-170.
- Emanet, C. (2014). Emeviler Döneminde Para. *Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi*, 7 (13), 251-1269.
- Erdoğan, N. (2015). *Doğu Roma Sikkeleri (M.S. 491 - 1453)*. Mardin: Mardin Müzesi Müdürlüğü.
- Erkoçoğlu, F. (2007). Abdülmelik B. Mervân'ın Para Reformu. *İslâm, Sanati Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi*, (8), 171-186.
- Günay, E. (2019). *Mardin Müzesi'ndeki Eyyübî Sikkeleri*. İstanbul: Hiper Yayınları.
- Kalkan, M. (2019). İslam Medeniyet Dairesi İçerisinde Sikkeler. *Kullanımları ve Gelişim Seyirleri*, 9 (Özel), 83-112.
- Karakoç, İ. (2021). Osmalı Devleti'nde Kâğıt Paraya Geçiş Sürecinde Evrak-ı Nakdiyyenin Yeri. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 1, 1-54.
- Karwiese, S. (2004). *Antik Numizmatik Giriş*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1993). Darphâne. *Türk Diyanet Vakfı İslam Anskilopedisi*, C. 8, İstanbul: TDV. Yayınları, 501-505.

- Sivrioğlu, U. (2014). Ortaçađ İslam Sikkelerinde Hellen, Roma-Bizans Etkisi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1, 50-71.
- Şimşir, M. (2017). Cahiliye Dönemi Araplarında Para ve İlk İslâm Paralarının Tedavüle Giriş Süreci. *Uluslararası Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 18, 117-136.
- Tekin, O. (2009). Sikke. *Türk Diyanet Vakfı İslam Anskilopedisi*, C. 37, İstanbul: TDV. Yayınları, 179-184.
- Uslu, R. (2014). İslâm Hukunda Para Birimleri. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, (1), 28-38.
- Yiğit, İ. (1995). Emevîler. *Türk Diyanet Vakfı İslam Anskilopedisi*, C. 11, İstanbul: TDV. Yayınları, 87-104.
- [www.coinarchives.com](https://www.coinarchives.com/w/lotviewer.php?LotID=5078321&AucID=5711&Lot=4251&Val=14b191faa9ae557301bd07fe5b51f50b). . 05 02, 2021 tarihinde CoinArchives: <https://www.coinarchives.com/w/lotviewer.php?LotID=5078321&AucID=5711&Lot=4251&Val=14b191faa9ae557301bd07fe5b51f50b> adresinden alındı
- [www.metmuseum.org](https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2012/byzantium-and-islam/blog/characters/posts/abd-al-malik). . Mayıs 02, 2021 tarihinde The Met: <https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2012/byzantium-and-islam/blog/characters/posts/abd-al-malik> adresinden alındı
- [www.zeno.ru](https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=1024). Haziran 1, 2021 tarihinde ZENO.RU - Oriental Coins Database: <https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=1024> adresinden alındı

## The Importance of Anatolian People in the Ottoman-Egyptian Struggle\*

### *Osmanlı-Mısır Çatışmasında Anadolu Halkının Önemi*

**Fatih GENCER<sup>a</sup>**

<sup>a</sup> Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis  
Türkiye, fatihgencer13@hotmail.com,  
ORCID, 0000-0002-8632-4510

#### ABSTRACT

The rise of Mehmed Ali Pasha of Kavala is one of the most important events that took place in the first half of the 19th century for the Ottoman Empire. His rebellion was also such a critical event for the Grand Powers that dominated international politics for at least ten years. Countless studies have been written regarding Mehmed Ali Pasha so far. While some of them discuss what he did for transforming Egypt into a strong and semi-independent state, others draw attention to the international dimension of the Egyptian crisis. But what is not explained is why his son, Ibrahim Pasha, invaded Anatolia quickly, how he dared to go to Kütahya, thousands of kilometres away from Egypt, why his resistance did not break after the Ottomans received military support from the Russians. The extent to which the inhabitants of Anatolia comprehend the conflict between Sultan Mahmud and Mehmed Ali has not been emphasised. It is also not adequately explained how the opponents of reforms and the remainder of the janissaries influenced the wars. This study tries to answer those questions by disclosing the condition of the Anatolian people and suggests how their attitudes played a decisive role in that crisis.

**Keywords:** The Egyptian Question, Anatolian People, Ibrahim Pasha.

#### ÖZ

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ortaya çıkışı Osmanlı İmparatorluğu için 19. Yüzyılın ilk yarısında meydana gelen en önemli olaylardan biriydi. En az on yıl boyunca uluslararası siyaseti meşgul eden ve Avrupa'daki güç dengesini değiştiren Mehmed Ali Paşa isyanı büyük güçler açısından da mühim bir gelişmeydi. Mehmed Ali Paşa hakkında çok sayıda çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı Kavalalı'nın Mısır'ı güçlü bir devlete dönüştürmek için neler yaptığına değinirken, bazıları ise Mısır krizinin uluslararası boyutuna dikkat çekmiş, bu şekilde Avrupa devletlerinin konu ile ilgili politikasını açıklamaya çalışmıştır. Fakat İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu neden hızla işgal edebildiği, Mısır'dan binlerce kilometre uzakta bulunan Kütahya'ya gitmeye nasıl cesaret ettiği, bu esnada hangi zorlukları aşmak zorunda kaldığı, Osmanlıların Ruslardan askeri destek aldıktan sonra İbrahim Paşa'nın direncinin neden kırılmadığı soruları açıklanmamıştır. Bunun yanında Anadolu halkının Sultan Mahmut ve Mehmed Ali Paşa arasındaki mücadeleyi nasıl anladığı, reform karşıtları ve arta kalan yeniçerilerin savaşı nasıl etkilediği yeterince ortaya konmamıştır. Bu çalışma ile Anadolu halkının durumu ele alınarak yukarıdaki sorulara yanıtlar aranacak ve insanların tutumlarının Osmanlı-Mısır mücadelesinde nasıl belirleyici bir rol oynadığı açıklanmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Mısır Sorunu, Anadolu Halkı, İbrahim Paşa.

\* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

**Atf-Reference:** Gencer, F. (2021). The Importance of Anatolian People in the Ottoman-Egyptian Struggle. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 30-37.

## 1. INTRODUCTION

Sultan Mahmud II, who came to the throne at one of the Ottoman Empire's hardest times, believed that the only way to rejuvenate the state was to implement the western-style reforms in all spheres. Society, however, worried about the application of the improvement, especially the Muslim population, disliked both the reforms and even Sultan Mahmud himself. When he destroyed the Janissaries, a traditional part of Ottoman society, the opponents, deprived of their military power, were suppressed. Bektashi Order suffered the same fate as the Janissaries and their tekkes (the prayer place for Bektashi order) were closed and property was confiscated since they were associated with them. It is clear that a part of the Muslim population did not accept what Sultan Mahmud had done to the Janissaries and also the Bektashi Order. Many bards severely condemned Sultan Mahmud by using the poetry. For instance, Aşık Hakkı criticised the Ottoman administration heavily, and he likened Sultan to Yezid who was the killer of the prophet's grandchildren and the most hated person in the Islamic World. In so doing, he indicated what the public reaction to the destruction of traditional social institutions (Onhan, 2018: 72).

Captain Slade, who witnessed the process of outlawing Janissaries, recorded many cases that reflecting the feeling of the masses. It can be understood from his notes that what had been done to the Janissaries filled a significant number of the people with anger and a deep sense of sadness. According to him: "*The end of October, 1826, was also marked by a general opposition to the new imposts; but repeated executions at length brought the people to their senses, and made them regret the loss of the Janissaries, who had been their protectors as well as tormentors, inasmuch as they never allowed the price of provisions to be raised*" (Slade, 1854: 141).

It is understood from the archive records that a part of the janissaries, their adherents and the Bektaşî sheikhs, were exiled to cities including Kütahya, Amasya, Kayseri, Tokat, Ankara, and, Kastamonu, but, most of them were able to stay in touch with each other and maintain their existence. A report about the janissaries in Tokat highlights that they ignored the governor and acted in whichever way they wanted, and they would certainly rebel and cooperate with the enemy as soon as a war sparked off (BOA, HAT, 736/34933). Some of the Janissaries were tasked within various departments and different parts of the country. For example, they were appointed to the position that responsible for the guarding hajj roads in Aleppo, after changing their titles to the commander of the castle (BOA, HAT, 736/34919). Regardless of what they did or where they went, the never forgot how the janissaries were treated by the government.

The war of 1828-1829 which ended with a great defeat for the Ottomans, exacerbated the Sultan's situation. The insufficiency of the newly created army was a great disappointment for the Ottoman society. They, who were obliged to give their money and their sons to the government, naturally thought their sacrifices went to waste. Aşık Ali in the Caucasia, and Aşık Ruşeni in the Balkans, reflected the increased frustration in the administration in their poems, and both gave the sultan a wake-up call (Çoruk, 2007: 87-93). The number of opponents, who believed the abolition of the Janissaries was a mistake, had risen remarkably, and they openly began to criticise the Sultan. Simultaneously, the adherents of the Janissaries were supposed to infiltrate into the new army, and it was suspected that they might engage in a counter-revolution against the reforms. For that reason, Sultan Mahmud started to destroy his rivals in the army, and punished those who were accused of rejecting the reforms with death (İnce, 2017: 434).

After elimination of the Janissaries, Mahmud had a free hand to gradually rescind the empire's traditional institutions and tried to replace them with more modern ones, but, the biggest disadvantage of this policy was that there were no experienced or well-trained staff to perform the tasks needed by the government. Moreover, the destructive wars, constant revolts and economic difficulties prevented the Sultan from creating the powerful state of which he had dreamed. During the rule of Mahmud, the Kurush, the Ottoman currency, depreciated constantly. Above all, due to the war expenses in the years of 1828-1829, and after the treaty the war indemnity that the Ottomans had to pay 400 million Kurush to Russia, hurt the Ottoman economy. In this process, the silver content of the Kurush was reduced by 79% (Pamuk, 2012: 212). Therefore, the Ottoman government had to raise taxes, confiscate the lands of timar and foundation. In addition to these, the introduction of conscription caused a huge amount of public anger. Thus, the poor had to face up to further economic difficulties. Because of the depressing state of affairs, Mahmud had lost his reputation in his subjects' eyes, and due to the conducted western style reforms, he was called the "infidel sultan".

## 2. THE REVOLT AND THE FALL OF SYRIA

During the early of the 19th century, many rebels revolted against the Porte. Mehmed Ali Pasha was too different from the others in terms of his aims and potentials. He would not be content with himself being an ordinary governor or to obtaining a quasi-autonomy since he wanted to build a powerful country (Al-Sayyid Marsot, 1984: 41). The economic growth and military control constituted the basic principles of his administration. New crops, techniques and industries were introduced on a relatively large scale, and to the direct benefit of the treasury or the army. He had improved the bureaucracy and the military forces beyond the resources of Egypt (Douwes, 2000: 59-60). Beginning in 1820, Mehmed Ali succeeded in organising an army that was known as the Nizam-ı Cedid (New Order). It relied heavily upon European advisers and technology (Hunter, 1999: 15).

After consolidating his position in Egypt, Mehmed Ali planned to expand his territories towards Syria and Palestine. Thus, he took some of the influential people under his control, like Emir Beshir, one of the princes of Lebanon Druzes. In 1822, Emir Beshir had to take shelter in Egypt due to the hostility of his rivals (Polk, 1963: 84). Mehmed Ali decided to write a paper to the Porte in favour of him since he considered the prince as a potential ally. After his efforts, the Ottoman government allowed Emir Beshir to return to his country and obtain his post. Since then, both Emir Beshir and a part of the Druzes became faithful allies

of Mehmed Ali (Altındağ, 1988: 30). In the 1820s, Mehmed Ali's influence was felt more strongly in southern Syria and the coastal areas. In 1827, the judges of Damascus started to present gifts to him because of his dominant position, and many Christians had to take refuge in Egypt, where they had been received kindly (Douwes, 2000: 188-189). The local powers, like Berberi Mustafa of Tripoli, came under his protection when they got into trouble with the authorities (BOA, HAT, 411/21387).

Mehmed Ali Pasha had an interest in events that took place beyond the boundaries of Syria. For instance, he helped Ahmed Bey, a local power in Cilicia and one of the notables of Menemencioğlu tribe. The Porte intended to punish Ahmed Bey because of ignoring the government's orders. Mehmed Ali had interceded with the authorities for his forgiveness. So, from that time, he had been one of the closest allies of the governor of Egypt (BOA, HAT, 354/19883-A). Mehmed Ali even made contact with those residing in the districts close to Istanbul, such as Tahmiscioğlu Hacı Mustafa. He had been a captain in the army before the Mansure Army was founded. After the military reforms were introduced, he had to go to Istanbul for military training. At that time, his fiefs were confiscated and he was imprisoned for nine months due to his misconducts. He was able to escape to Egypt with the help of his friends amongst the authorities. After staying in Egypt for a while, he returned to Kastamonu when Mehmed Ali Pasha rebelled (BOA, HAT, 1233/48016).

Indeed, it was foreseen that the governor of Egypt would try to capture Syria. The French consul at Saida and the English consul at Alexandria had reported that he planned to invade Syria. As Abdullah Pasha Governor of Saida figured out his intention, he strengthened Acre's fortifications, and laid the supply of ammunition and food in the castle. He also informed the Porte about the intention of Mehmed Ali (Polk, 1963: 83). Mehmed Ali used some quarrels between him and Abdullah Pasha as an excuse for the invasion, and in November 1831, sent an army to Syria under the command of his son Ibrahim Pasha. In a short time, Ibrahim Pasha occupied the whole province except for the castle of Acre, where he faced an unexpected resistance. Ibrahim Pasha was known as a victorious commander in the Islamic world as he had overcome the Wahhabis and thrown them out of Mecca and Medina. He was skilful in politics as well as in war, so, he did not want to seem to the Syrians as an invader. He used his reputation for legitimating the occupation of the Sultan's territories and tried to make the people, who hated Abdullah Pasha because of his misgovernment, in favor of the Egyptians (FO, 78/238, Ponsonby to Palmerston, 13 September 1834).

Ibrahim Pasha declared that all the population would be exempted from taxation for three years and promised a better life for them (BOA, HAT, 365/20187). He started to carry out a propaganda campaign against the Ottomans to discredit them in the eyes of the people, and he promised that all forms of oppression would be terminated under Egyptian control. So, he won many adherents and well-wishers in Syria (Koury, 1970: 197). Ibrahim Pasha was respectful of the people and never allowed the Egyptian soldiers to hurt them. He treated all of them equally, without regard to their ethno-religious identities or economic status. As he abolished the distinction between the Muslims and the Christians, the non-Muslim population welcomed his occupation (Al-Sayyid Marsot, 1984: 222). His strategy worked well enough because of the hard living conditions of the people. Thus, the Ottoman authorities became ineffective within a short space of time. Due to the widespread public reaction, the Ottoman governors had to leave their posts, and the residents of the cities, who were not under the control of Egyptians, sent messages to Ibrahim Pasha and asked him to appoint governors to them (BOA, HAT, 908/39773-A).

Ibrahim Pasha captured the castle of Acre on 27th May 1832 after a hard siege, continuing for about six months. As the Porte could not reach an agreement with Mehmed Ali Pasha, the war became inevitable, and the Sultan ordered an army to be sent to Syria under the command of Agha Hussein Pasha (Takvim-i Vekayi, Defa 18). Hussein Pasha reached Antioch in early July of 1832, when some of the Ottoman troops commanded by Mehmed Pasha gathered around Homs. Ibrahim Pasha immediately attacked Mehmed Pasha on 9th July to prevent the Ottoman forces from unifying. Mehmed Pasha was defeated so quickly that he had to leave from the battlefield without cannons, ammunition or even his papers (Kamil Paşa, 1327: 131).

Ibrahim Pasha tried to keep people at his side and used the circumstances that were quite convenient to make the Syrians support the Egyptians because of exorbitant taxes, misgovernment and insecurity of life and property. He sent messages to the surrounding provinces and to the tribes, inviting them to join him (FO, 78/212, Mandeville to Palmerston, 26 October 1832). He embraced those who were excluded by the Ottoman government and even the culprits. For example, Bekirbeyoğlu one of the fugitives of Runkale, and Eyup Bey, the son Milli tribe's chieftain, became involved as his supporters (BOA, HAT, 370/20372-P). As the Egyptian propaganda was more effective around the battlefields, the tribes of Cilicia obeyed Ibrahim Pasha. After the defeat of Mehmed Pasha, the Menemencioğlu tribe broke off relations with the Ottomans. This resulted in Ibrahim Pasha being able to use the tribes as a backup force (BOA, HAT, 354/19883-A).

Ibrahim Pasha declared that the Janissary Army was revived in Aleppo. In so doing, he sent a strong message to the reform opponents that the only way for them to survive was to support him (Bilgin, 2015: 72-73). He immediately attacked the Ottoman Army on the 29th of June. Agha Hussein Pasha had to place his army, consisting mostly of irregular forces, in front of a vital passage named Belen. Consequently, Ibrahim Pasha gained a great victory, so, both Syria and Palestine fell under his control, and Anatolia was faced with the danger of invasion (Armaoğlu, 1997: 198-199). Ibrahim Pasha had used all the means to undermine the Sultan's authority in Syria and realised how propaganda was necessary to achieve his goals. After the experience he gained in Syria, he deployed his troops to Anatolia without hesitation.

### **3. THE ATTITUDES OF THE ANATOLIAN PEOPLE IN THE OTTOMAN-EGYPT WAR**

After the Belen War, Eyüp Bey, the chief of the Milli tribe, began to overtly provoke the clans against the Ottoman forces. Simultaneously, the janissaries of Damascus, joined the Egyptians troops in their move to the north by supplying about one thousand combatants (Douwes, 2000: 111). The Menemencioğlu tribe split into two groups. While the leader, Habib Bey,

remained loyal to the Ottomans, his brother Ahmed Bey and most of the leaders of the tribe followed the Egyptians. As most of the rural population adhered to the Egyptians, the Ottoman troops had trouble in having provisions (BOA, HAT, 907/39747-E).

The Ottoman administration commenced preparing for a new war when Ibrahim Pasha arrived in Adana. The authorities tried to impose additional taxes and conscripted more men to the army. The Anatolian people, who had already been impoverished for many years and had been faced with difficulties, were no longer willing to support the Porte. The British vice-consul in Trebizond reported that there was a widespread dissatisfaction in the city when fifteen thousand men were demanded from them. He also emphasised that those who had been forcibly conscripted declared that they would take no part in the war, and even more striking was that the people dared to talk of the dethronement of the Sultan (FO, 78/212, Mandeville to Palmerston, 26 September 1832).

The pashas retreated towards Konya and the authorities did not take the necessary precautions at Gülek Pass, which was an essential way passing through the Taurus Mountains and connecting Anatolia and Syria. Habib Bey, the chief of the Menemenciöglü tribe, was ordered to protect this strategic passage. He had limited forces, most of whom had uncertain loyalties (BOA, HAT, 907/39747-D). At the same time, his brother Habib Bey invaded Bereketli District on behalf of Ibrahim Pasha. Hence, the schisms in the Menemenciöglü tribe made the passage almost indefensible. According to a report written by Rauf Pasha, the maximum number of troops, including Menemenciöglü forces, was 1500 at Gülek, and the people of the adjacent districts were on side of the Egyptians, so it was futile to ask them to join in the protection of the passage. What made matters worse was that, the Ottoman commanders hated one another, and they were unable to behave in harmony. Rauf Pasha pointed out that the passage could not be defended (BOA, HAT, 907/39747-F). On 13 September 1832, five hundred Egyptian soldiers reached the Gülek Pass. Indeed, they were not strong enough to take it, but, when the men of Habib Bey saw the Egyptians approaching, they joined them, and Habib Bey had to flee. Thus, the Egyptians captured the passage quickly and eliminated the most important barrier to their entry into Anatolia (BOA, HAT, 366/20213).

After arriving in Anatolia, Ibrahim Pasha criticised not only the administration of the governors but also the reforms of the Porte. In his opinion, the authorities had started to the improvement movements with epaulettes and tight browsers, whereas they should endeavour to enlighten the minds of their people with education (FO, 78/222 Pisani to Mandeville, 10 March 1833). He promised a more peaceful, secure and prosperous future for those who joined him. The hajj season, coinciding with the time of war, facilitated Ibrahim Pasha's activities. He sent messages with the pilgrims who returned to their homes, discredited the Ottoman government to all provinces (BOA, HAT, 1233/48016). The successive defeats of the Ottoman Army and the propaganda of Ibrahim Pasha affected even the inhabitants of Istanbul negatively, and they started to criticise government policy (FO, 78/212, Mandeville to Palmerston 11 September 1832). When the Ottoman authorities realised how Egyptian propaganda was effective, they had to start counter-propaganda. With the instruction of the Grand Vizier, an edict, which declared Ibrahim Pasha and his allies were infidels and traitor, was published. The government also announced that the news spread by Ibrahim Pasha was fake and warned the people to be faithful to their real sovereign, the Caliph. But, it was difficult for the government to get a satisfying result from its struggles unless to form a strong army (BOA, HAT, 364/20152). For that reason, another official announcement was made to the public to warn the people that the Sultan would send an army of one hundred thousand men to punish Ibrahim Pasha and his supporters (BOA, HAT, 369/20347).

The people appreciated what Ibrahim Pasha had performed to create an effective administration in Syria. They already understood that those who resided under his control were in safe. Thus, the peasants, in disgust at the corruption, welcomed the Egyptian Army as a saviour, and delegates from the districts of Anatolia came to the headquarters of Ibrahim Pasha to greet the victorious commander of the Muslims and presented their loyalty to him (Jorga, 2005: 307). While the Egyptian army was pushing on toward Anatolia, some of the people were beginning to commit hostile acts against the Ottoman troops. Furthermore, they attacked the soldiers who withdrew in small groups. Therefore, some of the soldiers hid their identity by disguising themselves with civilian clothes. Meanwhile, when it was heard that Ibrahim Pasha had arrived in Ulukışla, the pashas and local authorities, who were seized with fear, retreated to Konia. The people were on the verge of choosing between the Ottomans and the Egyptians. Naturally, they could not be expected to take sides with the Ottomans, whose troops were destroyed. So, most of them chose to follow Ibrahim Pasha (BOA, HAT, 354/19881-C). For example, when Osman Hayri Pasha, the governor of Kayseri, decided to resist the Egyptians, the inhabitants of the city announced that they would not let him fight against the Egyptians since they did not want their city to become a battlefield. They also declared that they would join Ibrahim Pasha as soon as his troops entered Kayseri. As Osman Pasha could no longer trust the inhabitants, he informed the Porte that a large number of soldiers were needed in Kayseri immediately. The Porte ordered Osman Pasha, governor of Trebizond, to guard Kayseri, so, he went to Sivas and sent three thousand soldiers to Kayseri. But the inhabitants of the city declared that if the Ottoman troops entered the city, they would fight against them. Osman Pasha ordered the commander to keep calm and not clash with them. He wanted to solve this question in person, but he could not leave Sivas, since the residents of the city appeared to cooperate with the Egyptians (BOA, HAT, 354/19881-A). The Ottoman government handled the reports sent from central Anatolia and deduced that the people would support the Egyptians, so long as they ruled by the tyrannical governors. For that reason, the Porte ordered the authorities in Central Anatolia not hurt the people and to pay cash for whatever they bought (BOA, HAT, 362/20131).

#### **4. THE LAST BATTLE AND FALL OF KONYA**

The Ottoman Government started to prepare for the last war with full effort, so, decided to send its last and biggest army to Konya under the command of Grand Vizier Reşid Mehmed Pasha (Demirbaş,2016: 355) When Reşid Pasha reached Akşehir,

the people of Kayseri changed their attitude toward the Ottoman authorities in a positive way. Thus, the troops, sent by Osman Pasha, could enter the city without opposition. Osman Pasha could maintain the order in the city at first. But he knew that the masses would definitely revolt when the Egyptians got closer to the city (BOA, HAT, 907/39760).

As Anatolia was threatened by Egyptians, those who had been found guilty and excluded by the Ottoman government went to the headquarters of Ibrahim Pasha to restore their loss. For instance, Hacı Esatoğlu Kör Mehmed, the former tax collector in Kırşehir, joined the Egyptians to take revenge on the Ottomans. He had been charged with oppressing people and misappropriating money, and was dismissed by the government (BOA, HAT, 699/33712-A). Ibrahim Pasha was also trying to encourage the Ottoman soldiers to escape from the army. When an Ottoman spy was caught, Ibrahim Pasha tried to show him how well paid and fed the Egyptian soldiers were. Then, he released the spy to publicise how the Egyptians treated deserters and those who came over to them (Al-Sayyid Marsot, 1984: 223).

Ibrahim Pasha planned a series of revolts in Anatolia with the help of his supporters to terminate the authority of the Porte. Halid Bey, the former chief of the Pehlivanlı tribe, helped to execute his strategy around Nevşehir. He had been imprisoned because of carrying out illegal activities, but, he escaped and went to Damascus. When Ibrahim Pasha invaded Syria, he had returned to Nevşehir and fomented a futile revolt throughout Central Anatolia. After taking required support from Ibrahim Pasha, he came back to Nevşehir (BOA, HAT, 658/32128-B) and thanks to the military power of the Turkoman tribes, he was able to dominate the roads and restrain the Ottomans from Nevşehir (BOA, HAT, 657/32120).

Another powerful supporter of Ibrahim Pasha was Tahmiscioğlu Hacı Mustafa in Kastamonu. He allied with the fugitive janissaries and timar holders who opposed the military reforms and hated the "infidel sultan". In a short time, he took over the city and announced that many arbitrary taxes were to be rescinded (BOA, HAT, 1233/48015-E). Ibrahim Pasha appointed him as a governor to Kastamonu and ordered him to get along with all people regardless of their social status, and to protect the poor and the weak citizens. Thus, the residents were not forced to give them food and money, and he was able to win the hearts of the masses (Uzunçarşılı, 1937: 151). The Porte opened a detailed investigation to understand what had happened in Kastamonu after the revolt sparked off. It was understood from the inquiry's results that the local authorities mistreated the people, and the poor were obliged to pay illegal taxes. The other finding was that the fugitive janissaries agitated the masses against the government. The most important result of the inquiry for the Porte was probably that the insurgents were in contact with Mehmed Ali Pasha and acted as his agent (Gencer, 2016: 648)

The Porte decided to suppress the revolt of Halid Bey and instructed Osman Hayri Pasha, governor of Kayseri, to advance on Nevşehir, when the Grand Vizier left from Akşehir to Konya (BOA, HAT, 363/20142). After overpowered Halid Bey's backers with the help of Osman Pasha, the governor of Trabzon, he could enter Yozgat and restored order in the city (BOA, HAT, 907/39746-G). Osman Pasha sent messages to the people of Ürgüb and ordered them to obey their legitimate ruler, but, the messages were ignored, and his messengers were mistreated. Thus, he had to deal with this problem personally. Although the Pasha assumed that an agreement might be concluded with the notables of the city, the troops were attacked when they approached the city. Consequently, a war took place between the soldiers and the inhabitants, and about three hundred people were killed or chained (BOA, HAT, 363/20142). Osman Pasha was able to subjugate the people living between the surrounding districts of Kayseri. In the meantime, he questioned some of the leading figures of the rioters since he wanted to comprehend how Ibrahim Pasha influenced the masses. In so doing, he deduced that the oppression of the local authorities and the anti-government propaganda steered the people towards the side of the Egyptians. Then, the pasha decided to go Nevşehir and sent a message to those supporting the Egyptians, that the government would ignore their crimes and would pardon all of them (BOA, HAT, 907/39746-J). Indeed, it is understood from the many documents that the most important problem of the Ottomans was misrule. The notes of Slade confirmed the Ottoman documents. He stated: *"Let us see, however, whether the Janissaries were the cancer of Turkey. No; the real cancer that eats her up is corruption, universal corruption, commencing with the ministers of state, and multiplied through every department, even to the fakirs"* (Slade, 1854: 138).

Ibrahim Pasha kept a close eye on what measures the Porte had taken to avoid him, and how the army of the Grand Vizier prepared for the war. He supported the revolts throughout Anatolia to distract the attention of the Porte and weaken the Ottoman Army. Halid Bey spread the brochures declared that the Janissary army was re-established after the ritual sacrifice was made at the tomb of Hacı Bektash Veli (BOA, HAT, 363/20142-C). Ibrahim Pasha was also interested in the Bektashi Order. Before the war, the Bektashi dervishes invited the Muslim population to revolt against Sultan Mahmud and to join Ibrahim Pasha in bringing the true religion to power (Jorga, 2005: 308).

What is perfectly clear is that the people of Anatolia did not want to support the Ottoman Army against the Egyptians. As the soldiers, who were conscripted forcibly, did not want to fight at the side of the Porte, they escaped from the army whenever they found a chance (BOA, HAT, 354/19891-B). So, the young men were again drafted into the army, and the people were constantly forced to cover the expenses of the new recruits. Due to the insecurity, the trade and the agricultural activities had come to a standstill, and the people were able to pay the exorbitant war taxes by selling their animals and even their housewares. Therefore, they believed that the government would seize everything they had, including their children. Naturally, in these conditions, the Porte could not persuade the people to fight against Ibrahim Pasha (FO, 78/215, Brant, Report on the Trade of Trebizond for the Year 1832, 31 December 1832).

Grand Vizier Reşid Mehmed Pasha entered Akşehir on 7 December. He was informed that the most people in the districts around his troops were adherents of Ibrahim Pasha. He threatened Ibrahim Pasha's supporters with death, as he tried depriving the Egyptian army of the provisions taken from the citizens. In particular, he warned the people of Konya that if they continued

to collaborate with the Egyptians, he would attack the city and kill anyone over the age of seven (FO, 78/212, Mandeville to Palmerston, 19 December 1832; BOA, HAT, 367/20311).

Although Reşid Pasha had intended to surround the Egyptians in Konya for cutting off Ibrahim Pasha's connection with Egypt, Sultan Mahmud, who wanted to avenge the loss of previous wars as soon as possible, ordered him to attack (Sertoğlu, 1971: 2931). The battle started near Konya on 21 December. The Grand Vizier known as a brave soldier, fought on the front line of the battle, but, he unknowingly inserted into the Egyptian soldiers since visibility was severely reduced by fog. It was too late to realise that they were amongst the enemies. Therefore, he could not find a way to escape and was arrested. When it was heard that the Grand Vizier was captured, the order of the Ottoman Army was broken, and Ibrahim Pasha gained a big victory. There was, therefore, no barrier to his advancement towards Istanbul. If the Porte could not receive support from the European countries and Ibrahim Pasha could be courageous, he could have conquered the capital of the empire. (Gencer, 2016: 649-650) After the battle, the Sultan lost both his prestige, as well as the loyalty of the cities that were not yet invaded. Ibrahim Pasha could henceforth persuade the entire population of the Anatolia to revolt against the Ottoman government by announcing that the Grand Vizier had been arrested and the Ottoman army had fled (BOA, HAT, 352/19853).

The Ottoman forces had considerable trouble in withdrawing from the combat zone. The commanders were in dire straits because most of the soldiers had fled, and the guns could not be carried. Moreover, the severe winter caused the freezing of the feet and hands of the soldiers, who were starving and without proper equipment. What is worse, the inhabitants of surrounding villages took up arms and attacked them (BOA, HAT, 348/19768-E). The number of Ottoman troops who reached Eskişehir was about fifteen thousand. They were so undisciplined that their presence was seen as a threat, rather than a help. Their withdrawal proceeded as the Egyptians advanced towards Eskişehir. Some of them went to İznik, while the others moved to Bursa. The loyalty of these cities was crucial for the Porte because the Ottoman army had no more places of lodging (BOA, HAT, 369/20349). Therefore, the government tried to transfer those who were likely to join the Egyptians at Bursa. For example, the exiled janissary aghas and the discontented timar holders were sent to Çanakkale (BOA, HAT, 369/20365).

Once Ibrahim Pasha entered Kütahya on February 2, he found both notables and ordinary Muslims to cooperate with him in Western Anatolia, where he had a strategic interest in extending his influence (Ancombe, 2014: 86). So, he started to rule this region with his supporters. He named Ali Bey to Saruhan who had been exiled by the Porte like the other supporters of the Egyptians. Simultaneously, he appointed Süleyman Bey to Aydın. Both reached their posts with hundreds of the Egyptian soldiers at the end of February, so, the cities except on the coast of the Marmara and Aegean were brought under the control of Ibrahim Pasha (BOA, HAT, 691/33409-D).

The Egyptian army was composed of less than 30,000 soldiers. Ibrahim Pasha was thousands of kilometres away from Egypt, and had limited means. He was in financial difficulty, had few weapons (Al-Sayyid Marsot, 1984: 224). Moreover, his soldiers were unaccustomed to the winter conditions, and their number was insufficient to invade a big country such as Anatolia. Despite all the disadvantages he tried to show Pisani, who was sent to negotiate on behalf of the British Istanbul Embassy, how powerful his army was. Pisani, who was influenced by Ibrahim Pasha's army and wrote to Mandeville that the whole Egyptian army was strong and in a perfect situation (FO, 78/222 Pisani to Mandeville, 10 March 1833). Indeed, if considering these conditions, one could think that Ibrahim Pasha acted with extreme recklessness, but, he very well knew how the Ottomans were in a bad situation. The Porte did not strengthen the military forces and had to dispatch a so-called army, composed of irregular and undisciplined soldiers, against the Egyptians. Besides, as the people of Anatolia accepted Ibrahim Pasha not as an invader, they supported him in providing provisions and they even joined his army (Altındağ, 1988: 63).

Ibrahim Pasha deduced that a real peace between Sultan Mahmud and his father was impossible, so he had suggested to his father that he acquire a fatwa from the Mufti of Aleppo to depose the Sultan. Furthermore, he offered the Grand Vizier to march to Istanbul together for the dethronement of Mahmud (Al-Sayyid Marsot, 1984: 224-225). He also sent letters to the governors and invited them to gather in Istanbul for the deposition of the Sultan. He was confident that the Ulama and the Muslims would support him (Ali Fuat, 1928: 85). Sultan Mahmud, who was under the danger of deposition, had requested help from the British before the battle of Konya. Meanwhile, the Russians had offered, against the Egyptians, to back him. When Mahmud was informed that the British refused to help, he had to accept the Russians' offer. Undoubtedly, one of the reasons why he made this decision was that the Muslim people turned away from him. But the Muslims, who hated the Russians, would not react in a positive way to what the Sultan did (FO, 78/221, Mandeville to Palmerston, 8 January 1833). The authorities had already warned him that if the Ottoman and Russian soldiers were dispatched to Anatolia together, the entire Muslim population would resist them with Ibrahim Pasha (BOA, HAT, 366/20244).

Sultan Mahmud strengthened his hand with the Russian navy, anchoring at the Bosphorus on 20 February, but, he lost his reputation in the eye of the Muslims. In so doing, he delivered his enemy a new weapon that could be used against him. Ibrahim Pasha started to spread the news that the Sultan who had adapted the lifestyle of the godless, agreed with the infidels to attack the Muslims (Armaoğlu, 1997: 204). The Muslims were irritated by the existence of Russian forces in Istanbul. The French ambassador Roussin, who personally witnessed the discontentment of the people, reported that it would not be a surprise if Sultan Mahmud would be dethroned soon (Anick, 1970: 27).

After the districts of Manisa and Aydın fell under the Egyptians' control, the adherents of Ibrahim Pasha attempted to capture Smyrna. Mansurioğlu Emin Efendi and the notables of Smyrna, encouraged and assisted by the Egyptians, went to the mansion of Tahir Pasha, the governor of the city, and forced him to abandon the office. Although the pasha refused them, they were able to displace him and the other Ottoman officers. Thus, seemingly, Smyrna was seized by the inhabitants of the city on

24 February (BOA, HAT, 361/20089-F). It was a great surprise to both Ottoman and the European authorities that such a big and crowded city as Izmir was delivered to the Egyptians without facing the enemy army. Concurrently, the British and the French overreacted to the invasion of the city since the Russians could exploit the Egyptian presence in Smyrna in order to stay in Istanbul, so, they declared that their flags at consulates would be lowered so long as the city was under the control of the Egyptians (FO, 78/222, Mandeville to Palmerston, 7 March 1833). Ultimately, after the diplomatic pressure of the mentioned states, the supporters of the Egyptians retreated from the city, and the Ottoman authorities returned to their posts (BOA, HAT, 361/20089-C).

As the British and the French wanted to remove the Russians from the Bosphorus immediately, they were pressing both Sultan Mahmud and Mehmed Ali Pasha to agree with each other. The Porte, more willing to establish the peace than they were, appointed Reşid Bey to negotiate the peace talks with Ibrahim Pasha. Reşid Bey and Ibrahim Pasha came to an agreement, called the "Peace of Kütahya" on 5 May 1833. Indeed, it was not an official treaty, but only an edict granting the administration of Syria and Palestine to Mehmed Ali Pasha and naming Ibrahim Pasha as the governor of Hedjaz and Adana (Kamil Paşa, 1327: 143). From the moment when Reşid Bey reached Kütahya, the people who had actively supported the Egyptians were worried about what would happen to them. While some of them asked Ibrahim Pasha to allow them to go to Syria with the army, the others wanted him to request the Porte for their safety of life and property. Reşid Bey warned the government about the worries of the people, and he emphasised that it would be devastating for the empire if the people emigrated to Syria (BOA, HAT, 366/20245-A). The Porte, considering Reşid Bey's advice, declared in the official newspaper *Takvim-i Vekayi* that those who supported the Egyptians would be forgiven for whatever they had done (*Takvim-i Vekayi*, Defa 58). Therefore, the first stage of the struggle between the Ottomans and the Egyptians was over.

## 5. CONCLUSION

When Mehmed Ali Pasha rebelled against the Porte at the end of 1831, the empire was in a very delicate situation in many aspects. He promised the people a future of stability and prosperity, and guaranteed a life without heavy taxes. Besides, with the help of his supporters, he led the discontented people to revolt against the government. Ibrahim Pasha could gain both the territories and the hearts of the people by using propaganda instruments. As a matter of fact, the Ottoman administration felt strongly the destructive consequences of it and conducted to counter Egyptian propaganda directed against the reputation of Mehmed Ali and Ibrahim, but, it was difficult for the Porte to compete with Ibrahim Pasha who rescued the people from the heavy taxes. Ibrahim Pasha did not lose his self-confidence after the Russian soldiers arrived in Istanbul since he had ensured the support of a large part of the Anatolian people. With the help of this strategy, he could bring his army thousands of kilometres away from Egypt and provide them with supplies without any trouble, whereas the Porte had difficulties to feed its soldiers, who were quite close to Istanbul.

Indeed, the primary reason for the victory of the Egyptians was not only because of the impotence of the Ottomans but because of the people's negative approach to their state. Sultan Mahmud's reforms did not satisfy a significant part of the Ottoman population since they were seen as a dangerous way of eliminating faith in society. This is the reason why all the opponents of reforms, the fugitive janissaries and the dervishes expressed their reaction by supporting the Egyptians instead of the Sultan. In addition, the local authorities had seen people as a source of income that they could use at any time, and disregarded the living conditions of people who had to sell their housewares in order to pay the taxes. Besides, most of the Ottoman governors accused the people of revolt and betray instead of to understand why they had taken the side of the Egyptians. So, it can be said that the primary reason for the Egyptians triumphs was the attitude of Anatolian people who did not support the Porte and welcomed Ibrahim Pasha.

## BIBLIOGRAPHY

**Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (Turkish Presidency State Archives– Department of Ottoman Archives)**

BOA Hatt-ı Hümayun (HAT)

### National Archive

Foreign Office (FO)

Ali Fuat. (1928). Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 19 (96), 64-121.

Al-Sayyid Marsot, A. L. (1984). *Egypt in the Region of Muhammad Ali*. Cambridge: Cambridge University Press.

Altındağ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyamı Mısır Meselesi 1831-1841*. Ankara: TTK.

Anick, N. (1970). *The Embassy of Lord Ponsonby to Constantinople 1833-1841*. Unpublished Ph.D. thesis, McGill University, Montreal.

Anscombe, F. F. (2014). *State, Faith, and Nation in Ottoman and Post-Ottoman Lands*. New York: Cambridge University Press.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*. Ankara: TTK.

Bilgin, Z. (2015). *Ağa Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1776-1849)*. Unpublished Master Thesis, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Çoruk, D. (2007). *XIX. Yüzyıl Sosyal Ve Siyasi Olaylarının Âşık Edebiyatına Yansımaları*. Unpublished Master Thesis, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirbaş, S. (2016). A Fresh Look at Mahmud II's Purpose in Calling Russian Troops to Istanbul in 1833, *Journal of History School*, 9/XXVIII,347-378
- Douwes, D. (2000). *The Ottomans in Syria a History of Justice and Oppression*. London-New York: I.B. Tauris.
- Gencer F. (2016). İbrahim Paşa'nın Anadolu'yu İstilas, *The Journal of International Social Research*, 9/42,641-657.
- Hunter, F. R. (1999). *Egypt Under the Khedives, 1805-1879*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- İnce, Y. (2017). II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII (2), 427-457.
- Koury, G. J. (1970). *The Province of Damascus, 1783-1832*. Unpublished Ph.D. thesis, The University of Michigan, Michigan.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. V, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kamil Paşa. (1327). *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*. III, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan.
- Onhan, M. E. (2018). *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması*. Unpublished Master Thesis, Karamanoğlu Mehmedbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Polk, W. R. (1963). *The Opening of South Lebanon 1788-1840*. Cambridge: Harward University Press.
- Sertoğlu, M. (1971). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. V, İstanbul: Güven Yayınevi.
- Sinoué, G. (1999). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa Son Firavun*. (Çev. Ali Cevat Akkoyunlu). İstanbul: Doğan Kitap.
- Slade, A. (1854). *Record of Travel Turkey, Greece, etc, and of a Cruise in the Black Sea with the Capitan Pasha*. London.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1937). Kastamonu'da Tahmiscioğlu Vak'ası. *Tarih Semineri Dergisi*, 1, 139-152.

## 12 Eylül Darbe Dönemini Anlatan Romanlarda Baskın Bir Ruh Hali Olarak Bungunluk \*

### *Depression As A Dominant Mood in The Novels Describing The September 12 Coup Period*

**Erdal AÇIKYOL<sup>a</sup>**

<sup>a</sup> Doktora Öğrencisi, Dicle Üniversitesi,  
Diyarbakır, Türkiye,  
erdalyol1984@gmail.com, ORCID:  
0000-0002-9412-8085

#### ÖZ

Bu çalışmada, 12 Eylül Askeri Darbe atmosferini yansıtan Orhan Pamuk'un *Sessiz Ev*, Latife Tekin'in *Gece Dersleri* ve Ayşegül Devecioğlu'nun *Kuş Diline Öykünen* romanlarından yola çıkılarak dönemin bireylerinde yoğun şekilde yaşanan bungunluğa (can sıkıntısı) değinilmiştir. İlk başta, içe çekilimin önemli eğilimlerinden olan iç sıkıntı halinin ne olduğu, durumsal ve varoluşsal olarak sınıflara ayrılış gerekçeleri ve iç dünyada yol açtığı neticelere değinilmiş; daha sonra roman analizlerine geçilmiştir. Tinsel daralmanın anlatı karakterleri üzerinde baskın bir psikolojik izlek haline gelmesine yol açan gerekçelere odaklanılarak bu negatif yönelimin hangi koşullarda palazlandığına dair tespitlerde bulunulmuştur. Her üç eser de bu açıdan somut veriler sağladığından işlevsel konuma sahiptir. Romanlardaki vakaların ilerlemesinde önemli görev edinen karakterler, hem sözleriyle ham de davranışlarıyla içe burkulma eğilimlerinden biri olan ruhsal daralmayı belirgin tarzda duyumsar. Çalışmada, aynı zamanda dönemin siyasi ve toplumsal gelişmelerine de kısaca değinilerek darbe öncesi ve sonrasına dair genel bir görünüm çizilmiştir. Böylece feridin kapıldığı can sıkıntısının sosyo-politik konjonktürle sıkı bağ içinde olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Can sıkıntısı, 12 Eylül Darbesi, Roman.

#### ABSTRACT

In this study, boredom heavily seen in individuals of the period has been mentioned in the novels of period including *Sessiz Ev*, Latife Tekin's *Gece Dersleri* and Ayşegül Devecioğlu's *Kuş Diline Öykünen* by Orhan Pamuk which all reflect the atmosphere of 12 September Military Coup. First of all, reasons of separation into classes which are situational and existential, and consequences in the inner world; afterwards, it is continued with my analysis of the novel. It has been determined under which conditions this negative orientation grows up by focusing reasons leading to a dominant psychological theme on the narrative characters of mental breakdown. It has been a functional position because all three works provide concrete data from this point. Characters playing an important role in the progress of the cases in the novels feel mental construction, which is one of the tendencies to become introverted both with their words and with their actions. Also in this study, a general view of the before and after the coup has been drawn by briefly mentioning the political and social developments of the period. Thus, it has been tried to show that the boredom of the individual is in close connection with socio-political conjuncture.

**Keywords:** Boredom, September 12 Coup, Novel.

\* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

\* "Servet-i Fünûn ve 12 Eylül Darbe Dönemi'ni Anlatan Romanlarda İçe Burkulma Eğilimleri" başlıklı yayınlanmamış doktora tezinden derlenmiştir.

**Atf-Reference:** Açıkoyol, E. (2021). 12 Eylül Darbe Dönemini Anlatan Romanlarda Baskın Bir Ruh Hali Olarak Bungunluk. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 38-44.

## 1. GİRİŞ

12 Eylül Darbesi, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren liderliğinde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından emir-komuta hiyerarşisi içinde gerçekleşen yıkıcı nitelikte bir girişimdir. Darbenin en önemli sebebi, sağ-sol arasındaki şiddetin meşru hükümetler tarafından önlenemez hale gelmesidir. Gruplar arasındaki çatışmanın teorik altyapısı, 1961 Anayasası'nın kabul etmiş olduğu fikir hürriyetine kadar uzanır. Bu anayasanın benimsediği ifade özgürlüğü, hem solun hem de sağın gelişim aşamalarını tamamlamasında önemli bir işlev taşır. 60'lı yıllar boyunca anayasanın vermiş olduğu örgütlenme özgürlüğüne dayanarak geniş bir alana yayılan her iki kesim, 1968 tarihi itibarıyla birbirlerine dönük şiddete başvurmaya başlar. Yalnız sağ-sol kavgasından önce, solun güvenlik güçleriyle çatışmaya girdiği görülür:

Siyasal şiddet kuşkusuz, 1960'ların sonlarında solcu gruplar tarafından başlatıldı. Amerika'nın Altıncı Filosu'nun Temmuz 1968 ve Şubat 1968'deki gelişleri sırasında polis ve askerle şiddetli çarpışmalar gerçekleşti, ölenler oldu. Ancak soldaki şiddet, 1968 sonlarından itibaren ve 1969-1970 yıllarında daha da artarak militan sağdan, bilhassa Türkeş'in Bozkurt'larından gelen şiddetle karşılaştı ve militan sağın şiddeti çok daha baskın hale geldi (Zürcher, 2018: 295).

Sol ve sağ gruplar arasındaki şiddetin pratik zeminini oluşturan olay ise ülke dışından kaynaklanır. 1968'de Fransa'nın başkenti Paris'te üniversiteli öğrenciler tarafından başlayan protestolar, kısa bir süre içinde tüm dünyaya yayılır. "Daha fazla özgürlük, eşitlik, adalet ve temiz bir çevre" (Bulut, 2011: 127) talebiyle hareket eden gençler, statükocu düzenlerin dayatmalarına karşı ayaklanır. Türkiye'de de çok kısa bir süre içinde etkisini hissettiren bu gösteriler, sol menşeli yapıların eylemleri için can simidi fonksiyonu taşır. Tıpkı Fransa'da olduğu gibi Türkiye'deki eylemleri de üniversiteli öğrenciler başlatır ve bu öğrenciler ilk başlarda açık şekilde herhangi bir politik talepte bulunmaz. Gençleri harekete geçiren ana saik, üniversitelerde eğitimle ilgili reform talebidir. "Türkiye'de 1967-1968 yıllarındaki ilk boykot ve işgal hareketlerinin belirgin niteliği, üniversite içi sorunlar ve genel olarak eğitim sistemiyle ilgili oluşlarıdır" (Kışlalı, 1974: 51). Eğitimle ilgili başlayan yenilik talepleri, kısa bir süre sonra siyasal kimliğe bürünür ve şiddet eylemlerinin ortaya çıkmasına yol açar.

Bir yandan 1961 Anayasası'nın temel hak ve hürriyetlere getirmiş olduğu özgürlükler, diğer yandan Fransa merkezli 68 kuşağının isyancı tutumu sonucu başlayan şiddet vakaları, 1968-1971 zaman aralığında toplumsal sahada kargaşaya yol açar. Üç yıl boyunca aralıksız devam eden çatışmaların ülkeyi kaosa sürüklediğini iddia eden Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Mart 1971 yılında emir-komuta zinciri içindeki ilk darbesini gerçekleştirir. Fakat bu darbe, şiddeti sonlandırmak bir yana onun dozajını daha da artırır. Gruplar arasında başlayan saha egemenliği mücadelesi sokak, kampüs gibi dar mekânlardan çıkarak mahalle, bölge gibi geniş alanlara doğru bir seyir izler. Öbekler, egemenlik kurdukları yerleri kurtarılmış bölge ilan ederek güç gösterisinde bulunur. Ülke içi şiddet olaylarını bastırmak amacıyla 26 Aralık 1978'de bazı şehirlerde başlayan sıkıyönetim uygulamaları da var olan yangını söndüremez. Bir yandan örgütler arası şiddet, diğer yandan güvenlik güçleriyle gruplar arası çatışmalar önüne geçilmez boyutlara varır. Toplumun tüm alanlarında etkisini hissettiren bu kaotik ortam, 12 Eylül'de gerçekleşen darbeyle nihai bir sessizliğe bürünür.

12 Eylül 1980 tarihinde darbe yapan Silahlı Kuvvetler, 1983 yılının kasım ayında yapılan genel seçimlere kadar ülkeyi yöneten siyasi erk olur. Kenan Evren başkanlığında kurulan ve darbeye yol açan Milli Güvenlik Konseyi, iktidarda olduğu bu süre zarfında muhalif kesimlere dönük sert politikaları uygulama sahasına geçirir. Darbenin akabinde başlayan insan avıyla farklı gruplara mensup kesimlere dönük yıldırma operasyonu başlatılır. Milli Güvenlik Konseyi, bir yandan militanlardan sempatanlara kadar sol ve sağ fraksiyonlar üzerinde devletin kıyıcı elini gösterirken diğer yandan siyasi mekanizmaları ve sivil toplum kuruluşlarını saf dışı bırakır. "Milli Güvenlik Konseyi anayasayı askıya alan, parlamentoyu dağıtan, siyasal partileri kapatan, parti önderlerini tutuklayan ve neredeyse bütün meslek kuruluşlarıyla sendika konfederasyonlarının faaliyetlerini askıya alan kararname" (Ahmad, 2017: 215-216) çıkarır. Ordunun ülkeyi bütünüyle tekeline aldığı bu dönem, 6 Eylül 1987'de yapılan halk oylamasıyla nihayete erer. 12 Eylül Darbesi'yle politik faaliyette bulunmaları yasaklanan siyasi liderler, bu referandum sayesinde tekrar siyaset sahnesinde yerlerini almaya başlar. Bununla birlikte yine aynı yıl içerisinde sıkıyönetim uygulamaları da tamamen kaldırılır. Darbenin gerçekleşmesinden önce sınırlı sayıda şehirde başlayıp darbeden sonra Türkiye'nin tamamına yayılan sıkıyönetim sisteminin kademeli olarak kaldırılması, temel hak ve hürriyetler noktasında kayda değer bir adım olur.

## 2. BİR İÇE ÇEKİLME YÖNELİMİ: BUNGUNLUK

Günlük yaşamda çok sık karşılaşılan eğilimlerden biri olan bungunluk (can sıkıntısı), insanoğlunun en önemli duygusal tecrübelerinden biridir. Küçük yaştaki çocuklardan yaşlılara kadar toplumun tüm kesimleri üzerinde bazen geçici bazen de kalıcı olarak etkisini hissettiren bu duygu, bireyde hafif tiksinti duygusu yaratarak onun günlük yaşama aktif katılımını olumsuz yönde etkiler. Ferdin hem kendi beniyile hem de toplumla sağlıklı bir ilişki inşa etmesinin önünde engel olarak duran iç sıkıntı, kendi içinde durumsal(basit) ve varoluşsal olmak üzere iki başlık altında ele alınır. Basit iç daralma hali, kısa süre içinde etkisini yitirmesine karşın varoluşsal bungunluk tipi uzun bir süre varlığını devam ettirir.

Basit can sıkıntısı bir ruh hali değildir. Uzun zaman boyunca hissedilmesi gerekmez. Basit can sıkıntısı her an, hızlıca ortaya çıkabilir ama hapsedilmesi veya tekrarı yaratan kaynak ortadan kaldırıldığında birden yok olur. Diğer yandan varoluşsal can sıkıntısı, karşı karşıya kalınan şey bir ruh haline dönüşene kadar ısrarcı bir dış ağrısı gibi tekrar ortaya çıkar (Toothey, 2014: 33).

Gündelik, geçici bir özelliğe sahip olan durumsal iç sıkıntı, yaşam sathında çözüme sahip olmasından ötürü bireyin ruh dünyasında ciddi düzeyde bir tahribat oluşturmaz. Hayatın mânâ yitimine uğraması sonucu ortaya çıkan varoluşsal can sıkıntısı

ise kalıcı niteliğe sahiptir. Yaşama anlam verememe, ölümün olduğu yerde hayatın anlamsız oluşuna inanma gibi metafizik içerikli zihinsel sorgulamalar bu can sıkıntısı çeşidinin ruhsal açıdan yıpratıcı özelliğe ve süreklilik arz eden bir yapıya haiz olduğunu gösterir. Bunun yanı sıra sıradan bungunluk kendisini dış bulgularla görünür hale getirirken varoluşsal huzursuzluk, mümkün merteye varlığını gizleme yoluna başvurur. “Durumsal sıkıntı esnemelerle, sabırsız hareketlerle, kol ve bacak kasılmalarıyla vs. belli olurken; daha derin olan varoluşsal sıkıntı, kendisini dış belirtilerle göstermez- ya da çok az gösterir” (Svendsen, 2020: 52). Zaman aralığının kısalığı ya da uzunluğu, dil dışı göstergelerle ortaya çıkan fiziksel tepkiler gibi farklılıklara rağmen, her iki sıkıntı biçimi netice itibarıyla ferden ruhsal dünyasındaki hoşnutsuzluğunu imleyen birer içe burkulma eğilimi vasfı taşır.

İç sıkıntı, bireyin ruhsal dünyasında ağırlıklı olarak olumsuz bazen de olumlu neticeler ortaya çıkarır. Kişiyi psikolojik acıya mahkûm etmesi ve öz benliğinin sosyal çevreyle olan münasebetini zedelemesi, can sıkıntısının negatif yönünü gösterirken ferdi kendi yüzeysel benliğiyle hesaplaşmaya doğru itmesi ise onun pozitif tarafını belirtir. Can sıkıntısına kapılan şahıs, etrafındakilere karşı istem dışı rahatsızlık duyarak onlara mesafeli yaklaşmayı tercih eder. Yaşama dair negatifik, bireyler arası ilişkilerin anlamsızlığını ortaya çıkarır. Özne konumundaki bireyin öteki ile olan ilişkisinde derin bir kırılmanın yaşandığı bu ruh durumunda, benlik algısı da değişime uğrar. Bir insanın dışa yansıtma çabası yapay benliği ve dıştan gizlediği asli benliği vardır. Yapay benlik, kişinin kendi dışındakilerle ilişki sağladığı benliktir. Asli benlik ise bireyin öz varlığıdır. Can sıkıntısının neden olmuş olduğu toplumsal kopuş, şahıs kendi ruh dünyasına doğru evirerek asli benliğiyle yüz yüze gelmesini sağlar. Böylelikle birey günlük yaşam içinde uygulamaya koyduğu yapay benliklerden ayrılarak öz benliğiyle baş başa kalır. “Can sıkıntısı, bazen kişiyi diğerlerinden, etrafındaki dünyadan ve gariptir ki kendinden bile ayırabilir. Aslında can sıkıntısı, kendine dışarıdan bakmak gibi alışılmadık ve nadir bir zorunlu olanak sağlar” (Toothey, 2014: 149). Toplumsal kopuş, bungunluğun menfi boyutuna karşılık gelirken kişinin reel yaşam pratiğinde gizlemeye çalıştığı kendi saf varlığıyla karşılaşması ise bu duygunun müspet yönüne işaret eder.

### 3. 12 EYLÜL DARBE DÖNEMİ’NİN ROMANA YANSIYIŞI

Cumhuriyet tarihinin kırılma noktalarından birini oluşturan 12 Eylül Darbesi, öncesi ve sonrasında romanlarda farklı dünya görüşlerine mensup yazarlarca işlenir. Bu eserlerde öncelikle sol ideolojiyle özdeşleşmiş “haksız düzen, sömürü” (Moran, 2014: 51) gibi politik ve toplumsal temalar etkisini yitirir, bunların yerine örgüt mensubu bireyin politik çalışmalarından kaynaklı uğradığı acılara ve sorunlara değinilir. Kaotik atmosferin varlığını güçlü şekilde hissettirdiği bu yapıtlarda idealist bireyin ideolojisini terk etmesi, mensubu olduğu politik oluşuma olumsuz eleştirilerde bulunması, insani dürtüleri ile örgütün kuralları arasında sıkışması, trajik sona maruz kalması ve halkın siyaset dışı kalma çabası ele alınır.

12 Eylül Dönemi’ni ele alan romanlarda birey devrimci kimliğini terk etmekle yetinmez, geçmişte sahip çıkıp bedeller ödediği bu kimliğe karşı kayıtsızlık içine girer. Pasifize olan romanların devrimci bireyi, gündelik yaşamın pratikleri arasında şahsi hayatını idame etme yoluna giderek ideolojik atmosferin dışına çıkar. “Gençliklerini ve davalarını 70’lerde yaşayan, olgunluk dönemlerini ise 80’lerin depolitize edilmiş yıllarında yaşayan kahramanlar hayata daha teslim olmuş, davadan daha çok uzaklaşmış bir profil ortaya koyarlar” (Coşkun, 2004: 534). Düşünce ve duygu dünyasında yaşanan bu köklü dönüşüm, geçmişi inkâr etmeye doğru bir seyir izler. Darbe öncesinde örgüt militanları olmalarından kaynaklı olarak toplumsal yaşamda etkin rol alan roman karakterleri, darbeden sonra içe kapanırlar ve aidiyet duygusuyla ilişkili oldukları organik yapılara dönük özeleştirici içine girerler. “Bu romanlarda 12 Eylül döneminin militanlarının kendi aralarında düştükleri çelişkiler sergilenir, roman kişilerine öz eleştiri yaptırılır” (Özer, 2011: 251). Genellikle sol gelenekle bağlantılı olan roman kişileri, başta örgüt-içi ilişkilerdeki despotik yönelim olmak üzere mutlak itaat anlayışına sert eleştirilerde bulunur.

Bireysel istemler ile örgütün katı kuralları arasındaki sıkışmışlık durumu, dönem romanlarında belirgin biçimde işlenir. İdeoloji yüklü politik oluşumlar içinde yıllarca mücadele eden anlatı karakterleri sevgi, cinsellik, çocuk doğurma gibi taleplerini ya kısık sesle dile getirir ya da hayallerinde yaşatmaya çalışır. Örgütler tarafından zaaf olarak görülen ve politik hedeflerine ulaşmada engelleyici faktörler gözüyle yaklaşılacak bu tarz insani dürtüler, roman kişilerini iç çatışmaya sürükler. “Aşk ve cinselliği yasaklayan siyasal dayatmaların yarattığı karakterler 1980 döneminin politik örgütleri içinde bir engel olarak” (Balık, 2009: 2396) eserlerde yer alır. Yoğun politik atmosferde örgütleri tarafından dışlanmama adına bu tarz insani yönelimleri bastırma yoluna giden militanlar, darbeden sonra dağılan ve parçalanan politik oluşumları fırsat bilerek bilinçaltılarına itmek zorunda kaldıkları arzularını gerçekleştirilmeye çalışırlar.

Anlatı karakterlerinin trajediyle neticelenen sonları da dönem romanlarından önemli ölçüde yer alır. 1970’li yıllarda ülkenin politik atmosferinden etkilenerek sol ve sağ örgütlere katılan ve bu yapılarda etkin mücadele içine giren roman şahısları, 12 Eylül darbesiyle ya ülke içi ve dışında kaçak yaşama mahkûm olur, ya cezaevine girerek ağır işkencelerden geçirilir ya da öldürülür. Askeri idare tarafından ideolojik havayı soluyan kişiler üzerinde uygulanan fiziksel ve psikolojik baskı, bu şahıslarda yaşama dair memnuniyetsizlik halini doğurur. Hareket etme alanlarının daralması sonucu ortaya çıkan kısıtlanmışlık durumu da onların hayattan doyum alma olanağını ortadan kaldırır. Bunların neticesinde kasvetli bir ruh haline sürüklenerek dış dünyanın kaba gerçekleri karşısında yığınlığa kapılırlar.

12 Eylül romanlarında, politik ve sosyal meselelere karşı ilgisiz bir duruş sergileyen halk kitlesinin varlığı söz konusudur. Özellikle darbenin gerçekleşmesinden sonra bu durum daha da belirgin bir hal alır. Dönemin aydınlarından biri olan Murat Belge’nin de belirtmiş olduğu gibi “12 Eylül günü başlayan dönemde birçok insanda genel sorunlara karşı bir kayıtsızlık ve umarsamazlık tavrı” (Belge, 2014: 115) ortaya çıkar. Siyasi faaliyetlere bulaşmakla egemen politik erk tarafından ağır cezai yaptırımlara maruz kalacağına farkında olan romanlardaki sosyal çevre, adeta vebadan kaçır gibi siyasi alandan uzak durmaya çalışır. Cunta yönetiminin örgüt militanlarına ve sempatanlarına uyguladığı kıyıci nitelikli uygulamalar, halkın gözünü

korutur ve onların içe çekilmesine yol açarak siyaset kurumuna karşı yabancılaşma içine girmesine neden olur. Böylece “yozlaşmış, temel değerlerinden habersiz, amaçsız bireylerin yetiştirilmesine zemin” (Özger, 2012: 96) hazırlanmış olur. Halkın çıkarı yerine kendi çıkarını savunan dönemin bu yeni insan tipi, sorumluluk alanı olarak sadece şahsi yaşamına odaklanır. Toplumsal değerlerin örselendiği dönemin reel yaşamında, bireysel arzuların tatmini hayatın asli ereği haline gelir.

#### 4. GECE DERSLERİ, SESSİZ EV VE KUŞ DİLİNE ÖYKÜNEN ROMANLARINDA RUHSAL DARALMA HALİ

12 Eylül Dönemi’ndeki negatif içerikli umumi atmosferin bireylerin ruhsal dünyasında yaratmış olduğu iç sıkıntı, Latife Tekin’in *Gece Dersleri* adlı romanında Gülfidan karakteri üzerinden ele alınır. Yazar üçüncü romanı olan bu eserinde, darbe öncesi yıllarda sol zihniyete sahip Sekreter Rüzgâr kod adlı Gülfidan’ın kapıldığı can sıkıntısını anlatı boyunca başarılı bir şekilde verir. Orhan Pamuk’un üç nesli tek mekânda buluşturduğu ve çoğul bakış açısıyla yazdığı *Sessiz Ev* romanında ise can sıkıntısı anlatıcı pozisyonundaki karakterlerden biri olan Hasan’da görülür. İdeolojik kampaşmanın bireyler arası gerginliği tırmandırdığı eserde, sağ görüşlü Hasan’ın sosyalist yapılara ve bedensel zevklere odaklanan kesime dönük huzursuzluğu iç monolog tekniğiyle yansıtılır. Ayşegül Devecioğlu’nun ilk romanı *Kuş Diline Öykünen*’de de can sıkıntısı etkili bir izlek konumundadır. Anlatının kadın karakteri Gülay, 12 Eylül Darbesi’nden sonra tutuklanarak cezaevine konur ve burada kaldığı süre zarfında resmi görevliler tarafından birkaç kez tecavüze uğrar. Hapishaneden çıktıktan sonra tinsel dünyasında travma izi bırakan bu olayı sık sık hatırlaması sonucu iç sıkıntıya uğrar. Yavuz ise, politik kaçak hayatı devam ettirme mecburiyetinde kaldığı için daimi bir huzursuzluk hâli içindedir.

##### 4.1. Askeri Cunta İdaresinden ve İlegal Örgüt Yapısından Kaynaklı Bungunluk

12 Eylül Darbe Dönemi’nde farklı dünya görüşlerine mensup örgüt elemanları, bir yandan örgüt içi baskıdan dolayı diğer yandan da askeri vesayet altındaki devlet mekanizmasının kıyıcı niteliğinden ötürü iç daralma halini yoğun şekilde yaşamak zorunda kalır. *Gece Dersleri*’nin ana karakteri Gülfidan, iki taraflı baskıya maruz kalan kişilerden biri olarak dikkat çeker. Yazar Latife Tekin’in bireysel yaşamıyla ortak tarafları bulunan Gülfidan, Sekreter Rüzgâr takma ismiyle on sekiz yaşından itibaren sol menşeli örgüt içinde aktif biçimde görev almış militan bir kızdır. On yıl boyunca faaliyet yürüttüğü politik oluşumla bir türlü doku uyumunu sağlayamadığı için takma adını/örgüt hayatını bir türlü benimseyemez ve gerçek benliğini temsil eden öz ismini/örgüt dışı yaşamını özleyerek onu iç dünyasında diri tutmaya çalışır. “Gülfidan tamamen yok olmayı kabul etmez. ‘İllegalitenin masal yazıcısı’ olarak Sekreter Rüzgâr’ın bedenine saklanır” (Parla, 2015: 220). Dili iyi kullanabilme becerisi ve aksiyoner kimliği sayesinde kısa süre içinde mensubu olduğu teşkilatta iyi bir konuma gelen Sekreter Rüzgâr, süreç içinde üyesi olduğu organik yapıyla çeşitli mevzularda çelişkiler yaşamaya başlar. Bireysel talepleriyle örgüt çıkarının çatışması, kendisiyle teşkilatın diğer elemanları arasında önce zihinsel daha sonra da duygusal zedelenmeyi ortaya çıkarır. Politik oluşumun ondan işçi olmasını ve çocuk doğurmamasını dilemesi karşısında ikilemde kalan Gülfidan, ruhsal sıkışmayı şiddetli biçimde duyumsayarak can sıkıntısına kapılır. “Ah hayatım hiç benim olmadın” (Tekin, 2012: 55) cümlesi, öz benliğinin istemlerini uzun süre boyunca yerine getirememenin yol açmış olduğu hüznü işaret eder. Özellikle örgütün üst düzey kadrosu tarafından kürtaja zorlanarak cinsel kimliğine yapılmak istenen müdahale, kendisinde bungunluğu tırmandırır.

Gülfidan, ideolojik faaliyetlerinden ötürü 12 Eylül Darbesi’nden sonra militarist darbeci erk tarafından takip edildiğini ve yakalanıp hapsedileceğini düşünerek daimi bir huzursuzluk içine girer. Devletin kolluk kuvvetleri tarafından gözaltına alınma endişesi, onu uzun süreliğine bir evde saklanma mecburiyetinde bırakır. Bedensel açıdan hareket etme olanağının sınırlandırılması ve günlük yaşam pratiğinin sekteye uğraması, bu genç kızda ruhsal gerilimi tırmandırarak iç daralmayı ortaya çıkarır. Maddesel varlığının devingen bir yapıya bürünmesinin devlet mekanizmasınca engellenmesi sonucu, dar sosyal çevresiyle de münasebeti en düşük seviyeye iner. İç sıkıntıyı hafifletmenin önemli saç ayaklarından biri olan sosyalleşmenin ortadan kalkması, onda bu rahatsız edici ruh halini aktif halde tutar. İnsanoğlu sıkıntısını birilerine anlatarak nispeten huzura kavuşmak ister. Ama Gülfidan, tutuklanıp çeşitli ceza yaptırımlara maruz kalmama adına, can sıkıntısını günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak yaşamak zorunda kalır.

*Sessiz Ev*’de örgüt baskısından kaynaklı olarak can sıkıntısına kapılan kişi, milliyetçi dürtülerle hareket eden lise öğrencisi Hasan’dır. Okul derslerinde başarısız olan ve sınıf tekrarına kalan Hasan, Cennethisar’daki ülkücü gençlere takılan idealist bir gençtir. Mustafa ve Serdar isimli arkadaşlarıyla duvarlara siyasi sloganlar yazan ve esnaftan haraç toplayan bu lise öğrencisi, sürekli arkadaşlarının ağır hakaretlerine maruz kaldığından can sıkıntısına kapılır. Milliyetçi gençlerin düzenleyecekleri etkinlik için davetiye dağıttıkları esnada, kendisi de milliyetçi görüşlere sahip bir esnafın iki davetiye istemesine sinirlenen Hasan, ona on davetiye uzatır. Bu durumdan rahatsız olan esnaf, Hasan’a “çakal” diye seslenir. Arkadaşları arasında dalga konusu olan bu hitap şekli, onda iç sıkıntıyı meydana getirir:

Bizi Cennethisar’dan çağırıp bu işi verdikleri için ben burada sizinleyim ve esnafla bir olup alay eden ve o kelimeyi söyleyip gülüşen sizlerle zaten konuşacak bir şeyim yok benim, susuyorum. Bir eczaneye girdik sustum, kasaba girdik sustum, bakkalda ve ondan sonraki nalburda ve kurukahveciyle kahvede de öyle sustum ve çarşı bitene kadar ben hiç konuşmadım (Pamuk, 2017: 30).

Hasan, sol görüşlü Nilgün’e beslediği romantik hislerden arkadaşlarının haberdar olması sonucu onlar tarafından bir kez daha psikolojik baskı altına alınır. Plajda güneşlenen Nilgün’ü beklediği esnada Serdar’a yakalanır ve onun tarafından bu olay Cennethisar’daki ülkücü gençliğin lideri Mustafa’ya bildirilir. Bunu öğrenen Mustafa, büyük bir öfkeye kapılır ve Hasan’ı sorguya çekerek onu casuslukla itham eder. İdeolojik bağnazlığın yaşam tarzı haline dönüştüğü 12 Eylül Darbe Dönemi’nde, düşman kutupta yer alanların birbirlerine duygusal olarak yakınlık hissetmesi affedilemez bir suç olarak görülür. Davaya ihanet olarak kabul edilen bu durum, olayın muhatabı ile örgütün diğer üyeleri arasında radikal kopuşu hızlandırır. “Bir milliyetçi ya

da parti militanı için hiçbir düşman karşı tarafa geçen ya da onu suçlamakta yeteri kadar ileri gitmeyen ‘içimizdeki düşman’dan daha aşağılık ve iğrenç değildir, uzlaşmacı bir tutum doğrudan doğruya düşmanlıktan çok daha şiddetle kınanır” (Bauman, 2016: 70). Nilgün’e âşık olmadığına örgüt arkadaşlarını inandırmak için yoğun bir gayret gösteren Hasan, onların inanmaz tutumları ve kendisini aşağılamaları karşısında ruh darlığı yaşar. “Terledim, başımı önüme eğip keşke şimdi burada olmasaydım, kimse bana karışmazdı; bahçeye çıkar, uzaklara giden sessiz gemilerin ürpertici lambalarını seyreder heyecanlıydım” (Pamuk, 2017: 150). Örgüt içindeki bireylerin psikolojik tazyikine ara sıra maruz kalmasına rağmen yine de onlardan ayrılmayı göze alamayan Hasan, hayaller yoluyla can sıkıntısını dindirmeye çalışır. Bu düşlerde kendisini ülkücü hareketin başbuğu olarak görür ve Mustafa ile Serdar’ı kendisine muhtaç konumda bulunan kişiler olarak hayal eder.

*Kuş Diline Öykünen* isimli roman, 12 Eylül Darbesi’nden yaklaşık beş yıl geçmesine rağmen askeri idare güdümlü baskının örgüt üyeleri ve sempatanları üzerindeki etkisini yitirmeden devam ettiğini gösteren bir eserdir. Darbeden önce Marksist öğretiyi benimsemiş politik bir yapının askeri kanadında yer almış ve birçok eylemde bulunmuş Yavuz kod adlı Caner Yılmaz, 12 Eylül’den sonra gözaltına alınma olasılığından ötürü yurt içinde kaçak bir yaşama mahkûm olur. “İnsanoğlunun varoluş sürecinde kendi yapısında saklı kalan” (Eronat, 2010: 219) kaçış duygusu, sıkışma anında önemli bir savunma mekanizması işlevi taşır. Ailesiyle ve örgütteki arkadaşlarıyla münasebetini asgari seviyeye indiren Yavuz, uzun süre boyunca kimseyle iletişime geçmeden bir evde tek başına kalır. Burada bulunduğu süre zarfında güvenlik güçleri tarafından baskına uğrama endişesi onda can sıkıntısını etkin bir duygu olarak ortaya çıkarır. “Günlerini, gecelerini geçirdiği korkunç bir ölüm hücrelerinden başka bir şey değildi bu ev” (Devecioğlu, 2013: 103). 1980’lerin kaotik atmosferinde daraltılmış mekâna sıkışmış ve özel yaşam kurması imkânsız hale gelmiş Yavuz, fiziksel ve ruhsal kısıtlanmışlıktan kurtulmak amacıyla yurt dışına kaçma planları yapar. Ailesinden aldığı parayla pasaport işini halletmesine rağmen bir yandan iletişime geçeceği kişilere dönük beslediği güvensizlik öte yandan çatışmaya girip kendini feda ederek geleceğe iz bırakma adına bu kararını fiili hayata aktaramaz.

#### 4.2. İdeal ve Realite Çatışmasının Doğurduğu Bungunluk

Mevcut durumdan daha iyi bir sosyo-politik tasarım meydana getirmek amacıyla çeşitli ideolojilere bağlanan bireyler, dış dünyanın kaba gerçekleriyle idealleri arasındaki çelişkiyi gördükçe huzursuzluğa kapılır. Zihinde mükemmel bir forma büründürülen dünya görüşleri, güncel yaşamın karmaşık ilişkiler ağı ve insan tabiatındaki zaafar neticesinde arzulanan düzeye hiçbir zaman erişemez. Latife Tekin’in otobiyografik romanı *Gece Dersleri*’nin başkışısı Gülfidan, sosyalist ideolojinin yaratmak istediği insan profiliyle reel yaşamın devrimci kadın bireyi arasındaki uçurumun derinliğini gözlemleyerek huzursuz olur. Bu kadınların kongredeki tebrik mesajını dinlemeden baklavaya yönelmeleri, gazinolarda görev almaları, makyaj malzemelerini almaları ve satmaları Gülfidan’ı en fazla rahatsız eden mevzulardır. O, eleştirilerinin yetkili kişiler tarafından kabul edilmemesi ve gereksiz görülmesi karşısında ruhsal bakımdan daralma yaşar. “Yüce sınıfımız için, kendi düşlerine tutulan insanların çektiği acıyı, reddedilmenin yüreklerinde yaktığı ateşi düşündüm” (Tekin, 2012: 89). Hayallerinde inşa ettiği sosyalist kimlikli birey tipinin pratik yaşam alanında somutlaşmaması, onun mücadeleye dönük inancını olumsuz yönde etkiler ve süreç içinde mensubu olduğu politik oluşumdan ayrılarak devrimci mazisine sırtını dönmesine sebep olur. “Ütopya yıkılırken, romanın içine giren birey de bir devrimci olarak geçmişini terk ediş sırasında kendini hiçleme sanrısına” (Gümüş, 1990: 10) kapılır. On yıl aktif biçimde mücadele ettiği sol menşeli örgütten kopuşun yol açtığı boşluk duygusu, Gülfidan’ı anne kucığına ve masumiyetle saflığın yaşandığı çocukluk yıllarına götürür. Hayali nitelikteki bu sığınaklar onun yaşama tutunmasına, bireysel varoluşuna mânâ katmasına yardımcı olur.

Ülkücü hareket içinde aktif rol alan *Sessiz Ev* romanındaki Hasan, milliyetçi kimliğin kendisine yüklemiş olduğu dava adamı bilinciyle eğlence kültürünü yaşam tarzı haline getiren insanlardan rahatsızlık duyar. Turistik bir yerleşim yeri olan Cennethisar’da ikamet eden kişilerin plaja giderek duyusal zevk peşinde koşması, politik idealler peşinde koşan bu lise öğrencisinin canını sıkır. Aynı ortamı paylaşmak zorunda kaldığı bu kişilerin haz odaklı günlük yaşamlarına dönük memnuniyetsizliğini iç monolog tekniği aracılığıyla şu şekilde dile getirir. “Utanmıyor musunuz cehennemden, vicdanınız da mı yok; yoz, sefil, ahlaksız yaratıklar, nasıl oluyor da kendi keyfinizden ve dükkânınız ve fabrikanızın kârından başka hiçbir şey düşünmeden yaşayabiliyorsunuz, anlamıyorum ama artık göstereceğim size” (Pamuk, 2017: 129). Milliyetçi fikirlerle zihin dünyası şekillendiği için yaşama dönük okumalarını o perspektiften yapan Hasan’ın canını sıkıyan diğer bir durum ise fabrikadaki işçilerin yaptıkları grevlerdir. Çalışanların iş bıraktıkları bu tarz eylemleri genellikle sol fraksiyonlu yapıların organize etmesi, onda iç sıkıntıyı harekete geçirir.

Ayşegül Devecioğlu’nun *Kuş Diline Öykünen* adlı romanının odak şahsı konumunda bulunan Gülay, 12 Eylül’den sonra sosyalist imgelerin, kavramların reel yaşamdaki görünürlüğünü yitirdiğini gözlemleyerek psikolojik daralma yaşar. 12 Eylül 1980’den önce telefon santralinde memur olarak çalışan Gülay, hem sol kökenli bir aileden gelmesi hem de çalıştığı işyerinde solun ağır basmasından kaynaklı olarak Marksist ideolojiyi benimser. Darbeden yaklaşık iki yıl önce üyesi olduğu sol örgütün bazı haberleşmelerini üstlenerek aktif rol alır. Darbeyle birlikte yakalanır ve cezaevinde çeşitli işkencelere maruz kalır. Buradan çıktıktan sonra örgütsel hiçbir faaliyete girmez ve bireysel yaşamına odaklanır. Teorik düzlemde solun değerler dizgesine olan inancını yitirmeyen Gülay, sosyal yaşam alanında toplumun bu değerlere dönük umursamazlığına şahit olarak iç sıkıntıya uğrar. Ablasının çocuğu Devrim’e seslenmesine rağmen parkta bulunan kişilerin ilgisizliği, Darbe yönetiminin solun ideolojik belleğini halkın günlük yaşamının dışına çıkarma hususunda başarılı olduğunu gösterir:

Zaman... Zamanı anlamak, diye düşündü Gülay, bu yabancı, bu zalim zamanı anlamak; kaderle baş edebilmenin tek yolu belki. Bu düşüncenin üstünde zihni halsizce oyalandı. Sonra kalktı, belli belirsiz bir umutla gözlerini parkta dolaştırdı. (...) Biraz ötesinde, kendinden bir-iki yaş küçük bir oğlanla oynayan çocuğu gördü. Devrim! diye seslendi. Birden, ilk kez, bu kadar yüksek sesle Çocuğun adını söylediğini ayımsadı. İsim, kaçak bir mahkûm gibi fırlayıvermişti

ağzından. Gayri ihtiyari çevresine bakındı. Sonra, alışılmadık, tuhaf bir şey yapıyormuş gibi, söyleyip söyleyemeyeceğinden emin olmadan, bir kez daha bağırdı. Kimse ilgilenmiyordu. Kimse onlara bakmıyordu. Duymamışlardı bile (Devecioğlu, 2013: 220).

#### 4.3. Travmatik Olaylardan Kaynaklı Bungunluk

Ferdin deneyimlediği ağır vakalar, can sıkıntısının belirmesinde önemli bir göstergedir. Her bir fert yaşamının belli dönemlerinde hem bedensel hem de ruhsal açıdan çeşitli travmalarla karşı karşıya kalabilir. Ağır kazalar, cinsel istismar, romantik/cinsel aldatılma, savaş, doğal afetler, işkence, yakın birinin ölümü gibi sarsıcı durumlar travmanın ortaya çıkmasında belli başlı unsurlardır. Bu tip durumlara maruz kalma, bireyin psikolojisinde kalıcı hasarlar meydana getirir. Günlük yaşamın hareketli anlarında bilinçaltına itilebilecek böyle yaşantılar, umulmadık zamanlarda ortaya çıkarak bireyin hayata dönük tüm enerjisini felce uğratabilir. Travmanın boyutu ve ona maruz kalan kişinin ruhsal durumu, sarsıntının etki düzeyini belirlemede önemli unsurlardır.

*Gece Dersleri* romanının merkezi kişisi Gülfidan, aynı ideolojik kimliği taşıdığı bir arkadaşının ölümünden kaynaklı olarak iç sıkıntıya maruz kalır. O, 12 Eylül Darbesi'nden sonra güvenlik güçlerince yakalanan ve çeşitli işkencelere maruz kaldıktan sonra komaya girip ölen bu dostunun annesini mensubu olduğu örgütün bazı üyeleriyle ziyaret eder. Arkadaş grubu tarafından ölünün özel eşyalarını sergilemek için annesini ikna etme görevi kendisine verilen Gülfidan, zihniyet ortaklığı taşıdığı dostunun odasına girdiği zaman tinsel açıdan ruhsal daralma içine girer. "Bezgin başımı geriye attım. Sanki ta uzaklara düşebilirmiş gibi. Tavanda onun coşkulu çılgınlığının lekelerini gördüm. Burkuldum ve sesimin titremelerle bozulmasına fırsat vermeden soluğumu tutup kendimi susturdum" (Tekin, 2012: 135). Birçok deneyim yaşadığı ve yakın münasebet halinde bulunduğu birinin reel yaşamın dışına çıkması, Gülfidan'ın ruhsal dünyasında travmatik bir etki oluşturur. Uzun süre boyunca yaşamsal fonksiyonların devre dışı kaldığı bu trajik olayın izini üzerinden atamaz.

*Kuş Diline Öykünen*'de, Alevi kökenli ve sol sempatzamı olan Gülay'ın ailesi, 12 Eylül Darbesi'nden sonra yaşadıkları travma düzeyi yüksek olaylardan kaynaklı olarak trajik bir görünüme bürünür. Ailenin büyük kızı Sevim'in kocası Mustafa cezaevine girerken, iki yaşındaki oğlu Devrim iltihaplanma sonucu bir gözünü kaybeder. Evin ortanca kızı Gülay ise yaklaşık üç yıl kaldığı hapisnede cezaevi görevlileri tarafından tecavüze uğrar. Negatif anların bedensel ve ruhsal yaralar bıraktığı ev, netice itibarıyla "çaresiz hastaların, hiçbiri kişisel olmayan belli belirsiz izler, şöyle bir karıştırılıp atılmış dergiler, sıkıntıdan bin bir şekle sokulmuş kâğıt parçaları, sönmüş sigaralar, bıraktıkları o uğursuz bekleme odalarına, görenlerin hiç yoktan hüznüldüğü ıssız istasyonlara dön(er)" (Devecioğlu, 2013: 93). Özellikle Gülay'ın tecavüze uğraması sonucu bekâretini kaybetmesi, ailenin iç daralmayı yoğun biçimde hissetmesine yol açar. Gülay da bu trajik yaşantıdan dolayı dar sosyal çevresi tarafından anlamlı bakışlarla ve imâli sözlerle karşılaştıkça huzursuzluğa kapılır. Sosyal çevresindeki erkeklerin kendisine dönük cinselliği çağrıştıracak tutumlar içinde bulunması da onda cinsel işkence anılarını depreştirdiği için can sıkıntısını meydana getirir:

Erkeklerle karşılaşınca kızarıp bozarmalarını, Çetin'in eziyetlerini, Selim karşısındaki çaresizliğini, otobüsteki çocuğun bacak arasına bakmamak için nasıl çaba gösterdiğini anımsıyordu. Bir erkekle yalnız kaldığı ya da karşı karşıya oturduğunda hep aynı şey oluyordu. Gözünü kaçırmaya çalışsa da eninde sonunda aynı şeyi yapıyordu. Farkına varacaklar diye kahroluyordu. Yara almak... Kadın olarak yara almak... Bu yaralar, bunca derin, bunca cerahatli yaralar iyileşir miydi (Devecioğlu, 2013: 62).

#### 5. SONUÇ

12 Eylül Darbe Dönemi'ni ele alan *Gece Dersleri*, *Sessiz Ev* ve *Kuş Diline Öykünen* isimli yapıtlarda, içe yönelme eğilimlerinden biri olan can sıkıntısının bariz biçimde etkileri söz konusudur. Anlatılardaki birinci dereceden önemli kişiler üzerinde umumi bir ruh haleti olarak görülen bu negatif içerikli duygu, bireylerin yaşama dönük memnuniyetsizliğini gösterir. Dönemin kaotik siyasi atmosferinden kaynaklı olarak görünürlüğünü hissettiren bungunluk durumu, fertlerin devingen yaşam ağına etkin tarzda katılımını engelleyici pozisyon özelliği taşır.

Askeri cunta yönetimi ve örgütler tarafından uygulanan fiziksel ve psikolojik baskı, roman karakterlerinin iç sıkıntıya yaşamasına neden olur. *Gece Dersleri*'nin merkezi kişisi Gülfidan, 12 Eylül darbesinden önce aktif biçimde mücadele yürüttüğü sol menşeli örgütün kendisinden devrim gerçekleşen kadar işçi olmasını ve bebeğini aldırmasını istemesi karşısında ruhsal daralma içine girer. Darbeden sonra ise militarist politik erk tarafından arandığı için gerilir. Ülkücü hareket içerisinde bulunan *Sessiz Ev*'deki Hasan ise örgütteki arkadaşlarının kendisini aşağılamaları karşısında huzursuz olur. Tecrübe ve yaş olarak onların gerisinde kaldığı için hakaretlerine ses çıkaracak gücü kendisinde bulamaz. *Kuş Diline Öykünen* yapıtındaki Caner Yılmaz, darbeden önce sol hareket adına birçok öldürme eylemine karıştığından cunta yönetimince arananlar listesindedir. Yurt içinde politik kaçak oluşu ve her an yakalanma olasılığı onda can sıkıntısını tetikler.

Romanlardaki temel karakterler, sosyo-politik açıdan ideal bir dünya düzeni kurma amacıyla yönedikleri ideolojilerinin dış dünyanın gerçekleriyle çatışması neticesinde can sıkıntısına kapılır. Sekreter Rüzgâr kod adlı Gülfidan, örgütteki işçi kadınların zihinsel yetkinliğe ve ruhsal olgunluğa sahip olmadıklarını görerek hayal kırıklığına uğrar. Bu duruma dönük yaptığı eleştirilerin yapının üst kadrosu tarafından kabul edilmemesi ondaki gerilimli ruh halini trmandırır. *Sessiz Ev*'in Türk milliyetçisi karakteri Hasan, eğlence kültürünü yaşam tarzı haline getiren kesimden ve sol yapıların organize ettiği işçilerden memnuniyetsizlik duyar. *Kuş Diline Öykünen*'in ana kişisi Gülay ise darbeden sonra halkın solun değerler manzumesine karşı kayıtsız duruşu karşısında huzursuz olur.

12 Eylül darbesini gerçekleştiren askeri yönetimin iktidarda olduğu süre zarfında muhalif kesimlere karşı kıyıcı nitelikteki uygulamaları, romanlardaki ideolojik bireylerin iç sıkıntıya kapılmasına yol açar. Gülfidan, örgütteki bir arkadaşının ağır işkencelerden geçirildikten sonra ölmesi karşısında psikolojik daralmaya uğrar. *Kuş Diline Öykünen*'in kadın karakteri Gülay ve ailesi, darbeden sonra ailece uğradıkları felaketler neticesinde iç sıkıntı yaşar. Gülay çeşitli işkencelerden geçerken, eniştesi Mustafa cezaevine girer, yeğeni Devrim ise bir gözünü kaybeder. Travma boyutu yüksek bu tip olaylar, eve kasvetli bir hava yükler.

Sanatçıların aynı sosyo-politik ortamı paylaşan roman karakterlerinde can sıkıntısının meydana gelişini benzer gerekçelerle dile getirmeye çalışması, dönemin ruhuna uygunluk gösterir. Ayrıca anlatı karakterlerinin farklı sosyal tabakalara mensup olmalarına ve birbirleriyle çatışan değerler manzumesini taşımalarına rağmen iç sıkıntıyı ortak duygu olarak yaşamaları, dönemin genel psikolojik durumunu ele verir.

#### KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev: Yavuz Alogan, Ankara: Kaynak Yayınları.
- Balık, M. (2009). Türk Romanında 12 Eylül Darbesi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-II Winter.
- Bauman, Z. (2016). *Sosyolojik Düşünmek*. Çev: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Belge, M. (2014). "Politik Roman Üstüne". *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, F. (2011). 68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye'de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı. *ÇTTAD*, XI/23, 123-149
- Coşkun, S. (2004). "İki Eserde İki Siyasi Dönem: Ya Tahammül Ya Sefer ve Mektup Aşkları. *Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı*. 90/91/92, 531-535.
- Devecioğlu, A. (2013). *Kuş Diline Öykünen*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Eronat, K. (2010). *Adalet Ağaoğlu İnsan ve Eser*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Gümüş, S. (1990). Bir Döneme Teğet Kalan Roman. *Varlık Dergisi*, 999, 9-11.
- Kışlalı, A. T.(1974). *Öğrenci Ayaklanmaları*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Özer, H. (2011). *12 Eylül 1980 Darbesinin Türk Romanına Yansımaları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özger, M. (2012). *Türk Romanında 12 Eylül*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Moran B. (2014). "12 Eylül ve Yenilikçi Roman". *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2017). *Sessiz Ev*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Parla, J. (2015). *Türk Romanında Yazar ve Başkalaşım*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Svendsen, H. FR. L. (2020). *Sıkıntının Felsefesi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Tekin, L.(2012). *Gece Dersleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toohey, P. (2014). *Can Sıkıntısının Eğlenceli Tarihi*. İstanbul: Doğan Egomant Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

## Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğini Azaltmak İçin Bir Model Önermesi: ‘Eğitime Erişim ve İletişim Birimi’nin Kurulması\*

*A Model Proposal for Reducing Child Labor in Seasonal Agriculture: Establishment of the ‘Access to Education and Communication Unit’*

Sedat BENEK<sup>a</sup>

Recep BAYDEMİR<sup>b</sup>

<sup>a</sup> Prof. Dr. Harran Üniversitesi,  
Şanlıurfa, Türkiye,  
sbenek@harran.edu.tr  
ORCID: 0000-0002-5221-9683

<sup>b</sup> Doktora Öğrencisi, Harran  
Üniversitesi, Şanlıurfa, Türkiye,  
recepbaydemir@outlook.com  
ORCID: 0000-0002-6263-5242

### ÖZ

Çocuk işçi sorunu, geçmişten günümüze süre gelen dünyanın ve Türkiye’nin temel sorunlarından birisi olmayı sürdürmektedir. İLO’nun 2020 tahmin raporuna göre, tüm dünyada %70’i tarım işlerinde çalışmak üzere toplam 160 milyon çocuk işçi bulunmaktadır. TÜİK’in 2019 yılı verilerine göre ise, Türkiye’de 720 bin çocuk işçi bulunmakta ve bunların da %30.8’i de tarım işlerinde çalışmaktadır. Bugüne kadar çocuk işçiliği ile ilgili yapılan araştırmalar ve kurumlarca derlenen veriler, çocuk işçiliği konusunun Türkiye’nin ve özellikle GAP Bölgesi’nin “kangreni” haline geldiğini göstermektedir. Buradan hareketle, bu çalışmanın temel amacı; ‘Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğini Azaltmak İçin Eğitime Erişim ve İletişim Birimi’nin kurulması gerektiği konusunda bir model önerinin ortaya konulmasıdır. Önerilen bu model, sadece eğitime erişim sorunu yaşayan öğrencilere ve ailelerine yönelik sistemli ve kayıtlı bir çalışma modelidir. Böylelikle bu çalışmada, söz konusu sistemde her uzmanın belli sayıda bakabilecek öğrenci sayısı ile ilgilenmesi, çocukların ailelerine gerekli bilgilendirmeler yapılarak bir farkındalığın oluşturulması gerekliliği vurgulanmaktadır. Netice itibariye, söz konusu modelin hayata geçmesi durumunda hem çocuk işçiliğinin azaltılabileceği hem de çocukların daha kolay eğitime katılmalarının mümkün olabileceği tahmin edilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Mevsimlik Tarım İşçiliği, Çocuk İşçiliği, Eğitim Hakkı, GAP Bölgesi, Şanlıurfa.

### ABSTRACT

The problem of child labor continues to be one of the main problems of both the world and Turkey. According to the 2020 estimation report of the ILO, there are a total of 160 million child workers worldwide, 70% of whom work in agriculture. According to TÜİK’s 2019 data, there are 720 thousand child workers in Turkey and 30.8% of them work in agriculture works. Researches on child labor conducted to date and datapp compiled by relevant institutions show that child labor is a “gangrene” in Turkey and especially in the GAP Region. Therefore, the main purpose of this study is to put forward a model proposal on the need to establish an Access to Education and Communication Unit for Reducing Child Labor in Seasonal Agriculture. Thus, in this study, it is emphasized that in this system, each specialist is interested in the number of students who can take care of a certain number, and the awareness of the children by providing the necessary information to their families. As a result, this study predicts that both the reduction of child labor and the easier participation of children in education can be possible if the model is implemented.

**Keywords:** Seasonal Agricultural Work, Child Labor, Education Right, GAP Region, Şanlıurfa.

\*Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

**Atıf-Reference:** Benek, S. & Baydemir, R. (2021). Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliğini Azaltmak İçin Bir Model Önermesi: ‘Eğitime Erişim ve İletişim Birimi’nin Kurulması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 45-57.

## 1. GİRİŞ

Toplumların tarihsel ve kültürel kimliklerinden bağımsız olmayan çocuk ve çocukluk kavramı, Turnbull'un, Mbuti Pigme Topluluğu üzerinde yaptığı çalışmalarda gösterdiği gibi, çocuk tanımı göreceli olsa da günümüzde en yaygın olan "yetişkin olmayanlar" şeklinde yapılmaktadır. Çocukluk, bebeklikten, daha doğrusu doğarken başlar ve 18 yaşına kadar devam eder (Nurgül Çetinkaya, 1997, 77- 82'den aktaran Güçlü, 2016: 2-3). İnsan yaşamının doğal ve değişmez bir parçası olan çocukluk, aynı zamanda, sosyo-kültürel bir kavrama da işaret eder. Bu nedenle diğer toplumsal kavramlar gibi norm ve değerler tarafından belirlenir. Nitekim erken yaşta iş hayatına girmek zorunda kalan çocukların içinde bulunduğu durumun altında yatan dinamikler incelendiğinde, çocukluğun sadece biyolojik bir kavram olmadığı aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve tarihsel bir kavram (Güçlü, 2016: 3) olduğu anlaşılacaktır.

Sosyolojik bir olgu olarak çocuk işçiliği, güncel bir sorun veya konu değildir. Çünkü insanlık tarihinin pek çok evresinde onunla karşılaşmak mümkündür. Zira, Milattan Önceki (M.Ö.) dönemlerde yaşayan Sümerler ve Asurlar gibi medeniyetlerde çocukların işçi olarak çalıştırıldıkları bilinmektedir (Güzel, 2016: 1993). "Çeşitli kaynaklarda piramitlerin inşası sırasında Mısır'da çocuk işçilerden de yararlandığı iddia edilmektedir. Ayrıca Romalılar döneminde de tıpkı köleler gibi çocuk işçilerin kullanılması oldukça yaygın bir durumdur. Çocuk işçiliği tarihsel süreçte çok eski dönemlere kadar uzansa da, bugün hukuki boyutta algılandığı kadarıyla ilk olarak 16. ve 17. yüzyıllarda önemli bir sorun haline gelmiştir. Bunun en önemli sebebi bu yüzyıllarda başta Kuzey Amerika olmak üzere Batı toplumlarında köleliğin yaygınlaşmasıdır. Çocuk işçiliği sorunu 18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi ile birlikte doruk noktasına ulaşmıştır" (Güzel, 2016: 1993). Günümüzde de hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çocuk işçiliğini azaltmaya veya bitirmeye dönük gösterilen tüm çabalara rağmen özellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde başta olmak üzere toplumsal alandaki en önemli sorunlardan birisi olmayı sürdürmektedir (Efe & Uluoğlu, 2015: 47; Güzel, 2016: 1993).

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) tanımına göre, çocuk işçiliği, "çocuğun sağlığını, eğitimini, fiziksel ve zihinsel gelişimini engelleyen, yeteneklerinin gelişmesine engel olan ve çocuğu potansiyelinden ve onurundan yoksun bırakan her türlü çalışma" olarak tanımlanmaktadır (Efe & Uluoğlu, 2015: 47). Çocuk işçiliği, dünyanın pek çok ülkesinde önüne geçilemeyen temel bir sorun olarak güncelliğini korumaktadır. Bir insanın çocuk yaşta iş hayatına atanması, sadece onun bulunduğu yaştaki ruh ve beden sağlığını değil, aynı zamanda, daha sonraki yaşantısını da olumsuz (Efe & Uluoğlu, 2015: 47) yönde etkileyeceği muhakkaktır.

Bu sebeple Yıldız (2007: 57)'m da belirttiği gibi, "Çocuklar, bir toplumun geleceğini oluşturmakta ve onlara yapılan yatırım geleceğe yapılan yatırım anlamına gelmektedir. Her toplumun nihai hedefi sağlıklı, eğitilmiş ve geleceğe donanımlı nesiller yaratmaktır. Bu nedenle, çocuklarla ilgili sorunlar hem ulusların hem de uluslararası örgütlerin gündeminde öncelikli yer tutmaktadır. Çocukların sokakta ya da işyerlerinde çalışması, giderek artan bir önemle politikacıların, konu ile ilgili çalışma yapan araştırmacıların ve akademisyenlerin ilgi odağını oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar çalışan çocuk sorununun boyutunu, sektörel dağılımlarını, çocukları çalıştırma nedenlerini, çocuk işçiliği ile mücadelede etki edecek yöntemlerin ne olacağını araştırmaya yönelmiştir" (Yıldız, 2007: 57).

Bu anlamda çocuk işçiliği ile ilgili hem ulusal hem de uluslararası literatürde oldukça güçlü bir birikim olmuştur. Çocuk işçilerle ilgili uluslararası literatürde Uluslararası Çalışma Örgütü olan ILO'nun (International Labour Office) yaptığı konferanslar (1999a; 1999b; 2008; 2011) ve hazırladığı raporlar (2002; 2012; 2013; 2017; 2021) literatüre katkı sağlamakla birlikte, bu çalışmalar, özellikle de çocuk işçiliğine ilişkin dünya çapındaki sayısal verileri ihtiva ettiği için sıklıkla başvurulan kaynaklar arasındadır.

Ulusal literatürdeki çalışmalar ise, sokak çocuklarına odaklananlar; mevsimlik tarım işlerinde çalıştırılan çocuklara ve onların emeğine odaklananlar; kayıt dışı istihdam ve gelir vergisi bağlamında olanlar; hukuki mevzuat ve çocuk hakları açısından yaklaşanlar; Türkiye'deki gelir dağılımının eşitsizliğinin bir sonucu olarak yaklaşanlar; bir sorun olarak çocuk işçiliği, bu soruna dair çözüm önerileri ve onunla mücadele stratejileri kapsamında olanlar ve Suriyeli çocuk işçiler bağlamında ele alanlar olarak çeşitlenmektedir (Karataş vd., 2016; Benek & Ökten, 2011; Gülçubuk, 2012; Kalkınma Atölyesi, 2016; Yandık, 2017; Gümrükçüoğlu, 2014; Karaman & Özçalık, 2007; Küçükcalay vd. 2000; Günöz, 2007; Avşar & Ögütöğulları, 2012; Erbay, 2013; Efe & Uluoğlu, 2015; Güzel, 2016).

Görüldüğü gibi çocuk işçiliği pek çok açıdan tartışma konusu yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan temel farkı, eğitime erişmekte zorlanan veya çalıştırıldığı için okula gidemeyen ve eğitim olanaklarına erişemeyen çocuk işçilerin tekrar eğitime kavuşturulmaları için bir model önerme sunması ve bunu desteklemesidir. Bu çalışmanın temel hedefi de uzun yıllardır Türkiye'de özellikle de GAP Bölgesi'nin neredeyse kangreni haline gelmiş ve kronikleşmiş olan tarımda çocuk işçiliğini azaltmak ve bu çocuk işçilerin bir iletişim kanalı yardımıyla eğitim kurumlarına tekrar entegre olmalarını sağlamaktır.

Bu çalışma, Türkiye'de ve özellikle GAP Bölgesi'nde genelde çocuk işçiliğinde ve özelde ise tarım işlerinde çalıştığı için okula gidemeyen çocukların nasıl tespit edilebileceği ve bu anlamda önerilen modelin nasıl hayata geçirilebileceğini konu edinmektedir.

Dolayısıyla bu çalışma, mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini azaltmak için "Eğitime Erişim ve İletişim Birimi'nin Kurulması" modelini önermektedir. Söz konusu bu model, hayata geçtiğinde, çok sayıda çocuk "kayıp kuşak" olmaktan kurtulacak ve çocuk işçiliğinin azaltılması sağlanmış olacaktır. Böylelikle, çalıştırıldığı için eğitim hakkından mahrum kalan

çocuklar, kolay bir biçimde eğitim haklarını kazanabileceklerdir. Bugünün çocuklarının yarının geleceği olduğu savından hareket edildiğinde, çalışmak zorunda olduğu için eğitimsiz kalan ve dolayısıyla çocukluklarını yaşayamayan ve sağlıklı beslenemeyen çocukların gelecek adına umut vademedeyeceğini kabul etmemiz gerekir. Bu sebeple çalışmak zorunda kaldığı için okula gidemeyen çocukların tespit edilmesi ve bunların eğitime kazandırılması toplumun geleceği açısından büyük önem arz etmektedir.

## 2. DÜNYADA ÇOCUK İŞÇİLERİN KITALARA/BÖLGELERE VE SEKTÖRLERE DAĞILIMI

Dünyadaki çocuk işçilerin sayısına ilişkin kesin olarak verilere ulaşmak zor olmakla birlikte, bu alanda etkin bir kuruluş olan Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) "Küresel Tahminler ve Eğilimler 2000-2012" raporuna göre, 2012 yılı itibarıyla tüm dünyada 5-17 yaş grubunda 264 milyon çocuk ekonomik işlerde çalıştırılmakta ve bunların 168 milyonunun ise "çocuk işçi" olarak görülebileceği tahmin edilmektedir. Bu çocuk işçiler içinde de 85 milyon çocuğun tehlikeli işlerde çalıştığı belirtilmektedir (ILO, 2013).

ILO'nun 2017 yılında yayınladığı "Küresel Tahminler ve Eğilimler 2012-2016" raporuna göre ise, dünya çapında 5-17 yaş grubunda 152 milyon "çocuk işçi" bulunmaktadır. Bu oran da dünyadaki toplam çocuk nüfusunun yüzde 10'unun "çocuk işçi" olarak çalıştığı anlamına gelmektedir (ILO, 2017).

Yine İLO'nun 2021 yılında yayımlanan *Global Estimates, 2020, Trends and the Road Forward* tahmin raporuna göre, 2020 yılında dünya genelinde 79 milyon "tehlikeli işlerde" olmak üzere toplamda 160 milyon çocuk işçinin bulunduğu ve bunların da %70'inin de tarım sektöründe çalıştığı tahmin edilmektedir. Tarımda çocuk işçiliği genel olarak Asya ve Afrika kıtalarında daha fazla yoğunlaşırken, Avrupa ve Kuzey Amerika'da ise en düşük düzeyde olduğu görülmektedir (ILO, 2021: 12-13).

Görüldüğü gibi, çocukların, fiziksel, ruhsal ve duygusal gelişimlerini etkileyen elverişsiz koşullarda çalışması, neredeyse tüm dünya ülkelerini yakından ilgilendiren bir sorun olmaya devam etmektedir (Yıldız, 2007: 57). Nitekim çocuklar, "çok farklı nedenlerle erken yaşta çalışma yaşamına atılmaktadır. Her ne kadar çalışan çocuk sayısı dünya ölçeğinde azalma emaresi gösteriyorsa da oranlar hala azımsanmayacak boyuttadır. Ekonomik ve toplumsal gelişmişlik skalasında geri olan ülkelerde sorun hâlâ ciddiyetini korumaktadır (Yıldız, 2007: 57). Genel olarak Afrika kıtası başta olmak üzere, Latin Amerika ve Asya'daki pek çok ülke bu sorunu yoğun olarak yaşamaktadır.

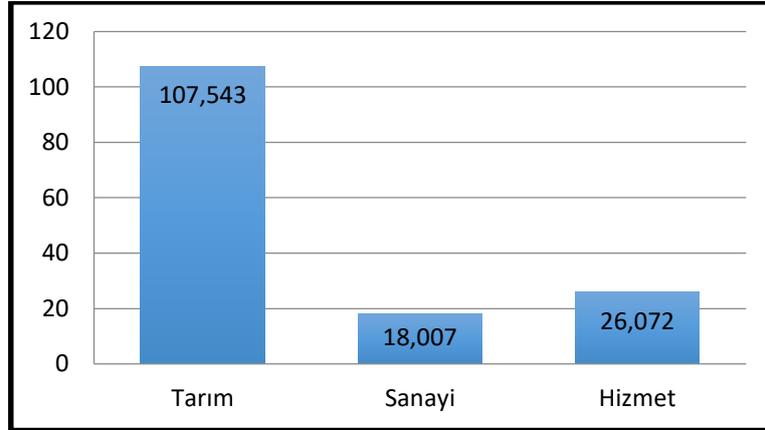
Dünyada çocuk işçilerinin kıtalara/bölgelere dağılımına bakıldığında gerek "çocuk işçiliği"nin gerekse "en kötü koşullarda çocuk işçiliği"nin en fazla olduğu kıtaların başında Afrika geldiği görülmektedir. LO'nun 2017 yılındaki raporuna göre, tüm dünyada 5-17 yaş arası çocuk işçiliği genel ortalaması %9,6 iken, bu oran Afrika'da %19,6'dır ve dünya ortalamasının iki katından daha fazladır. Yine "En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği" oranları genel olarak dünyada %4,6 iken, bu oran Afrika'da yaklaşık iki kattır (%8,6). Çocuk işçiliği oranlarında Afrika'yı sırasıyla, %7,4 ile Asya ve Pasifik; %5,3 ile Amerika (çok yoğunlukla Latin Amerika); %4,1 ile Avrupa ve Orta Asya ve en düşük seviyeye (%2,9) Arap devletleri izlemektedir. "En kötü biçimlerde çocuk işçiliği" oranlarındaki kıta/bölge sıralamaları da hemen hemen benzerdir (Şekil 1).



Şekil 1: Kıtalar/Bölgelere Göre Çocuk İşçiliği (2017)

Kaynak: (ILO 2017'den aktaran Çöpoğlu, 2018a: 677).

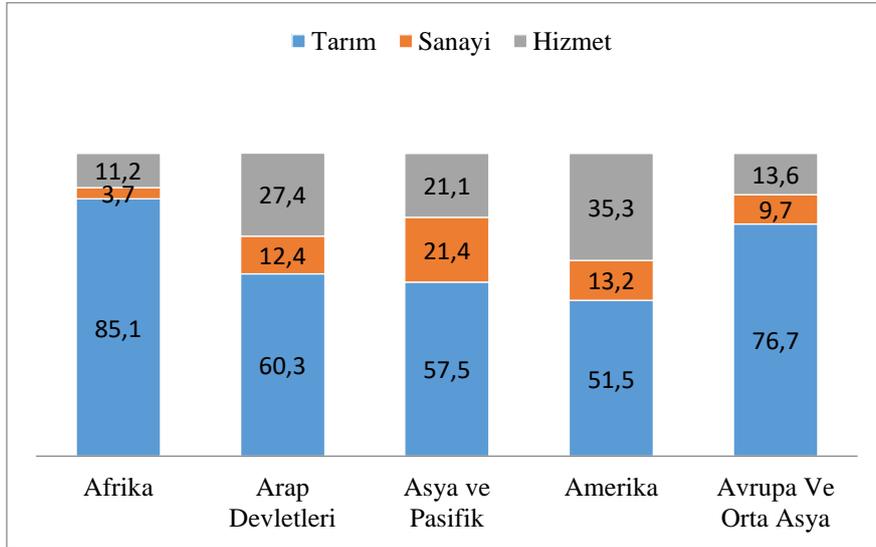
Tüm dünyada çalışan çocukların ezici bir çoğunluğu tarım sektöründe çalışmaktadırlar. Tarım sektörünü sırasıyla hizmet ve sanayi sektörü izlemektedir. Ancak tarım sektöründe çalışan çocukların sayısı (107.543) hizmet (26.072) ve sanayi (18.007) sektöründe çalışan çocukların sayısının iki katından daha fazladır (Grafik 1).



**Grafik1:** Çalışan Çocukların Sektörlere Göre Dağılımı (5-17 yaş grubu)

**Kaynak:** ILO (2017).

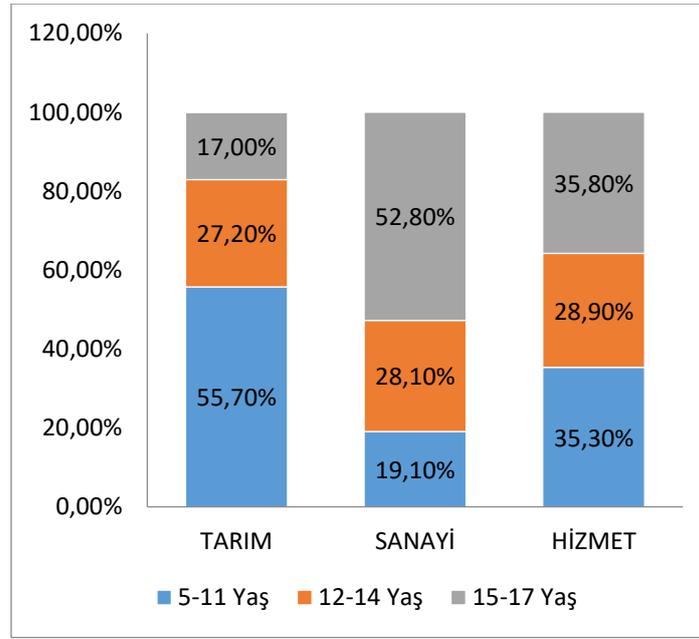
Çocuk işçilerin dünyadaki dağılımına bakıldığında, dikkat çekici biçimde tüm dünyada çocukların çoğunlukla tarım işlerinde çalıştıkları görülmektedir. Bu oran %50'den aşağı değildir. Afrika'da işçi çocukların %85,1'i tarım sektöründe çalışırken, bu oran Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde %76,7, Arap devletlerinde %60,3, Asya ve Pasifik'te %57,5, Amerika'da %51,5'tir. Buna karşılık hizmet sektöründe çalışan çocukların payının en fazla olduğu kıta Amerika kıtası (%35,3) oluşturmaktadır. Amerika'yı sırasıyla Arap Devletleri (%27,4), Asya ve Pasifik (%21,1), Avrupa ve Orta Asya (%13,6), en sonda da Afrika (%11,2) izlemektedir. Dünya kıtalarında/bölgelerinde sanayi sektöründe çalışan çocuk işçilerin tüm sektörler içindeki oranının en fazla olduğu bölge %21,4 ile Asya ve Pasifik'tir. Asya ve Pasifik'i sırasıyla Amerika (%13,2), Arap Devletleri (%12,4), Avrupa ve Orta Asya (%9,7) ve Arap Devletleri (%3,7) izlemektedir (Grafik 2).



**Grafik 2:** Çalışan Çocukların Bölgelere ve Sektörlere Dağılımı (5-17 yaş grubu)

**Kaynak:** ILO (2017).

Dahası, 15-17 yaş arasındaki çocuklar çoğunlukla (%52,80) sanayi sektöründe çalışırken, 5-11 yaş arasındaki çocuklar da %55,70 oranla tarım işlerinde çalışmaktadırlar. Böylelikle yaşı daha küçük olan çocuklar tarım sektörüne yığılırken, yaşı biraz daha büyük olanlar sanayi gibi daha ağır işlerde çalıştırılmaktadır (Grafik 3).



**Grafik 3:** Yaş Gruplarına ve Ekonomik Sektörlere Göre Çocuk İşçiliği Dağılımı (2017)

**Kaynak:** ILO (2017).

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere işsizlik ve yoksulluk, hızlı ve çarpık kentleşme, nüfus artış hızı, eğitim düzeyi (Tunçcan, 2000: 243-249; Çöpoğlu, 2018b: 370-381), göç, gecekondulaşma ve kent işsizliği (Yıldız, 2007: 60) gibi sebepler çocuk işçiliğine olan arzı artırmaktadır.

Gelişmiş, az gelişmiş veya gelişmemiş toplumların neredeyse ortak sorunlarından biri olan çocuk işçiliğinin her şeyden öte bir çocuk hakkı ve çocuğun eğitim hakkı ihlali olduğu unutulmamalıdır. “Çünkü kendi seçimleri olmadan zorla veya zorunlu olarak çalışan çocuklar, en temel hakları olan; çocukluklarını yaşamak, sağlıklı beslenmek, eğitim imkânlarından yararlanmak kısaca geleceğe hazırlanmak haklarından mahrum kalmaktadırlar” (Çöpoğlu, 2018a: 671).

Çocukluk çağını tam olarak yaşayamadan, temel gereksinimleri giderilmeden çok erken yaşlarda çalışma yaşamına atılan, daha doğru bir ifade ile çalıştırılan çocuklar, çeşitli atölyelerde, tarlalarda ya da sokaklarda çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Çocuğun içinde büyüdüğü sosyal çevre, ailesinin sosyo-ekonomik durumu, aile içi iletişim, eğitim hizmetinin verildiği okullar gibi, çocukların yetişkinlik çağına daha donanımlı girmesini sağlayan temel faktörler (Yıldız, 2007: 58) olduğu bilinmesine karşılık, çocuk işçiliğinin geçmişten günümüze toplumun kanayan yarası olarak mevcudiyetini sürdürmesi karşımızda bir gerçek olarak durmaktadır.

### 3. TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLERİN SAYISI VE SEKTÖRLERE DAĞILIMI

#### 3.1. Türkiye’deki Çocuk İşçilerin Sektörlere Dağılımı

Gülçubuk (2012: 79), sosyo-ekonomik göstergeler itibarıyla Türkiye’nin tarım ekonomisi ağırlıklı bir yapıdan sanayi ağırlıklı bir ekonomik yapıya, kırsal alan ağırlıklı bir nüfus yapısından, kentsel ağırlıklı bir nüfus yapısına geçiş sürecinde olduğunu belirterek, bu sürecin de beraberinde olumsuz yan etkileri de ortaya çıkarttığını ve bunun sonuçlarından birisi olarak da tarımda ve diğer sektörlerde ortaya çıkan işgücü olduğunu vurgulamaktadır. Gülçubuk’a göre, başta tarım sektöründe olmak üzere çocuk işçiliğine neden olan temel unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür (Gülçubuk, 2012: 79):

- “Göç,
- Bozuk gelir dağılımı,
- Yetersiz eğitim, Eğitimde fırsat eşitsizliği,
- Nüfus artışı,
- İşsizlik,
- Yoksulluk,
- Yetişkinlerin işsizliği,
- Mevzuatın eksikliği ve etkin uygulanamaması,
- İşverenlerin çocuk işgücü talebi,
- Ücretsiz aile işçiliği ve
- Tarımda istihdam çocuk işçiliğini belirleyen temel unsurlardır”

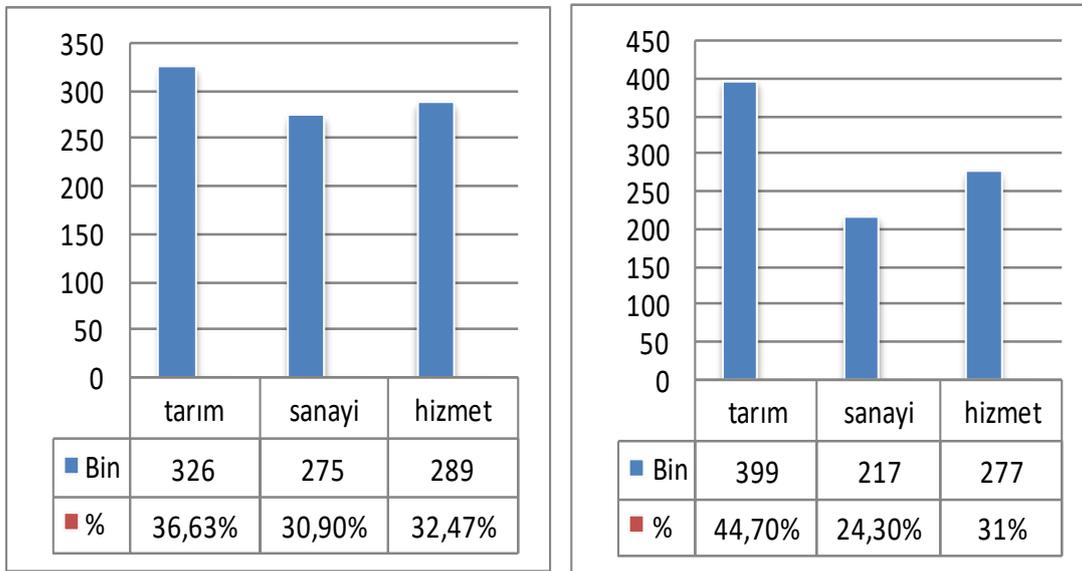
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan “2012 yılı Çocuk İşgücü Anketi” sonuçlarına göre Türkiye’de ekonomik faaliyetlerde çalışan 6-17 yaş grubundaki çocukların oranı %5,9’dur. Bu da 2012 yılındaki verilere göre, Türkiye’de

toplamda 890 bin çocuk işçi bulunduğu anlamına gelmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2017). Bununla birlikte, TÜİK (Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019)'in verilerine göre Türkiye’de 2019 yılında 720 bin çocuk ekonomik faaliyetlerde bulunmuş ve bunların %30.8’i tarım sektöründe çalışmıştır.

Çocuklar, fiziki ve psikolojik yapıları gereği ağır işlerde çalışmamaktadırlar. Bu işlerde çalışan çocuklar hem fiziki zorluklar hem de psikolojik sıkıntılar çekmektedir. Zor iş koşullarından dolayı hayatını kaybeden çocuk sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. İşçi Sağlığı ve Güvenliği Meclisi (İSİG), hazırladığı bir rapora göre, 2016 yılının ilk beş ayında 18, son 3,5 yılda ise en az 194 çocuk işçi can vermiştir. Çocuk işçiler en çok tarım, inşaat, metal ve ticaret gibi ağır işlerde yaşamını yitiren, ölüm nedenleri ise en çok servis/trafik kazası, zehirlenme/boğulma, düşme ve ezilme/göçük olarak kaydedilmiştir (<http://t24.com.tr/haber/isig-raporundan-cocuk-isci-olumleri-6-yasina-kadar-geriledi.344909>).

Çocuk işçilerin çalıştığı iş kolları, inşaat işçisi, atık toplayıcılığı, otomobil tamirciliği, sokak satıcısı, dilencilik, mevsimlik tarım işçisi gibi sektörlerdir. Bu tür işler çocukları eğitimlerinden uzak tutmakta ve olması gereken yaşam standartlarının altında yaşamaya itmektedir.

Dünyadaki çocuk işçiliğinin sektörel bazdaki dağılımına bakıldığında, en çok tarım sektöründe yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir. Çocuk işçilerin %58,6’sı tarım sektöründe, %32,3’ü hizmet sektöründe ve %7,2’si sanayi sektöründe çalışmaktadır. Ancak Türkiye’deki çocuk işçiliğinin 2006 ve 2012 yılları arasındaki dağılımına bakıldığında, %36,63 ile %44,70 arasında değiştiği görülmektedir. Bununla birlikte sanayi ve hizmet sektöründe çalışan çocukların oranı kısmen düşerken, tarım sektöründe çalışan çocukların oranı artmıştır (Grafik 4).



**Grafik 4:** Çocuk İşçiliğinin Türkiye’de Sektörel Dağılımı (5-17 Yaş 2006-2012)

**Kaynak:** TÜİK (2006-2012).

Çalışan çocukların cinsiyet bazlı sektörel dağılımlarına bakıldığında tüm sektörlerde yoğunlukta erkek çocukların çalıştırıldığı ama erkek çocukların çalıştırılma paylarının en fazla tarım ve hizmet sektöründe olduğu görülmektedir. Benzer biçimde kız çocuklarının da tarım sektöründe sıklıkla çalıştırıldıkları görülmektedir. Sektörel bazdaki çalışma oranları içinde erkek ve kız çocuklarının çalıştırılma oranları arasındaki fark en fazla hizmet ve sanayi sektörlerinde olduğu anlaşılmaktadır.

### 3.2. Mevsimlik Tarım İşlerinde Çalışan Çocuklar

Gerek dünyada gerekse Türkiye’de çocuk işçiliğinin yaygın biçimlerinden biri de şüphesiz ki mevsimlik tarımda çocuk işçiliğidir. “Kendi tarım işletmelerinden yeterli gelir elde edemeyen az topraklı ve/veya topraksız aileler geçimlerini sağlayabilmek ve çalışabilmek amacıyla daha fazla tarımsal iş olanağı bulunan yörelere mevsimlik/dönemlik göç ederek iş aramaktadır. Bu işçiler, tarımsal üretimin kendine özgü niteliklerinden dolayı zor koşullarda çalışmakta ve yaşam mücadelesi vermektedir. Mevsimlik tarım işçisi aileler çalışma yerlerine giderken ekonomik ve sosyal zorunluluklardan dolayı çocuklarını da götürmektedir. Böylece, çocuklar aile ekonomisine katkı nedeniyle yaşlarına uygun olmayan tarımsal işlerde çalışmaktadır. Türkiye’de ‘mevsimlik’ iş göçü, özellikle sanayi bitkileri olan pamuk, tütün ve şekerpancarı tarımında yoğunlaşmaktadır.” (Gülçubuç, 2012: 79) (Fotoğraf 1).



**Fotoğraf 1:** Eğitim Döneminde Olmalarına Rağmen Okula Değil Tarlaya Giden Çocuklar

Tarımda “en kötü biçimde çalışan çocuk işçiliği” ile ilgili olarak Gülçubuk’un (2012) kendi çalışmasında belirttiği gibi, daha önce kendisi ve arkadaşları tarafından 2003 yılında Adana’nın Karataş İlçesinde pamuk tarlalarında mevsimlik işçi olarak çalışan çocuklar ile ilgili olarak yapılan bir çalışma çarpıcı sonuçlara ulaşmıştır. Söz konusu araştırmanın bazı sonuçları şu şekilde sıralanabilir:

- “Mevsimlik tarım işçiliği, sadece köylerden gelenlerin değil, kentlerden de çalışmaya gelen bireylerin bir uğraşısıdır. Araştırma kapsamındaki çocukların %50,8’i kent, %49,2’si köy doğumludur. Mevsimlik tarımsal işgücü hareketliliği özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaygındır. Çocukların %58,5’i bu bölgedeki illerde (Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Gaziantep) doğmuşlardır.
- Çocuklar genelde çok çocuklu ailelerdendir. Özellikle, köy kökenli çocukların ailelerinde çocuk sayısı biraz daha fazladır. Çocukların yarısından fazlası (% 67,6) en az 6 kardeşe sahiptir. Çocuk başına düşen ortalama kardeş sayısı ise (kendisi de dâhil) 6,6 olarak bulunmuştur.
- Çocukların %75,8’i günde en az 12 saat çalışmaktadır. Bu oran kızlarda biraz daha (%76,9) yüksek çıkmıştır. Hesaplamalarda çocukların günde ortalama 11,7 saat çalıştıkları belirlenmiştir. Bu çalışma saatleri, çoğunlukla çocuğun iradesi dışında, baba ve/veya annesinin istekleri doğrultusunda biçimlenmektedir. Çünkü amaç aileye daha fazla gelir sağlamaktır. Çocukların %99,3 gibi çok büyük çoğunluğu haftanın her günü, %0,7’si ise haftada 5 gün çalışmaktadır. Ayrıca erkeklerin %100’ünün, kızların ise %98,7’sinin haftanın her günü çalıştığı görülmektedir.” (Gülçubuk, 2012: 81-83).

Mevsimlik tarım işlerinde çalışan çocuklar; genellikle aileleriyle birlikte veya kendi başına bir ücret karşılığında bir başkasının yanında daha doğrusu tarlasında çalışan çocukları kapsamaktadır. Mevsimlik tarım işlerinde çalışan çocuklar, çoğunlukla buldukları bölgelerden başka bölgelere veya illere mevsimlik olarak başta bitki çapalama, ot alma, hasat vb. bitkisel üretim işlerinde çalışmak üzere kendi yerleşim yerlerinden ayrılarak 4-7 ay arasında çalışanlardan oluşmaktadır. Bu sebeple mevsimlik tarım işlerinde çalışan çocuklar, konaklama ve dolayısıyla barınma, beslenme, su ve sanitasyon, sağlık, eğitim gibi konulardan olumsuz olarak en fazla etkilenen gruptur. Bu sektörde çalışan çocuklar kayıt dışı çalışmaktadırlar ve bu sebeple iş güvenliğine sahip değiller. İş güvenlikleri yani sigortaları olmadığı için, yaralanmaları veya hastalanmaları durumunda ödeme alamazlar ve bundan dolayı da bir yeri veya kişiyi dava edemezler (Gülçubuk, 2012: 80). Daha da önemlisi, mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışan çocuklar, kendi imkanlarıyla iyileşmek zorunda kalmakta ve böylelikle tek başına bu sorunun üstesinden gelmektedirler.

#### 4. “EĞİTİME ERİŞİM VE İLETİŞİM BİRİMİ’NİN” KURULMASI

Benek ve Ökten’in “Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yaşam Koşullarına İlişkin Bir Araştırma: Hilvan İlçesi (Şanlıurfa) Örneği” isimli çalışmalarında Türkiye genelinde yapılan bir araştırmaya atıf yaparak, Türkiye’deki mevsimlik tarım işçilerinin % 53,1’inin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer aldığını saptamıştır (Yıldırak, 2003: 59’dan aktaran Benek ve Ökten, 2011: 65).

Türkiye’deki mevsimlik tarım çocuk işçiliğinin de oranları buna benzer şekildedir ve Türkiye’de mevsimlik tarımda çocuk işçiliğinin en fazla olduğu bölge GAP Bölgesi’dir.

Genelde Türkiye’de özelde GAP Bölgesi ve dolayısıyla Şanlıurfa ilinde de mevsimlik tarım işçiliğinde özellikle çocuklar için okula gidememe yani eğitime erişim önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. “Çünkü Mayıs-Kasım ayları arasında gerçekleşen tarım işçiliği nedeniyle çocuklar eğitimini ya yarıda bırakmakta ya hiç başlamamakta ya da belli bir düzeyden sonra devam edememektedir. Çocukların %47,2’si okuryazar, %34,2’si ise “ilkokul mezunu”dur. “Okur-yazar olmayan”ların oranı ise, %12,2’dir. Çocuklar arasında mevsimlik tarım işçiliğinde çalışmadan dolayı ilkokulu bitirmeden terk edenlerin oranı %20,0’dır” (Gülçubuk, 2012: 83). 2012 TÜİK verilerine göre, çocukların gerek ev işlerinde gerekse ekonomik getirisi olan işlerde çalıştıklarından dolayı eğitime devam edemedikleri görülmektedir (Tablo 1).

**Tablo 1:** Türkiye’de Çocukların Eğitime Katılımı ve Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

6-17 Yaş Grubu Çocuk Sayısı 15.247 (Bin)					
Okula Devam Eden 13.950 (Bin)			Okula Devam Etmeyen 1.297 (Bin)		
Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan	Ev İşlerinde Faaliyette Bulunan	Çalışmayan	Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan	Ev İşlerinde Faaliyette Bulunan	Çalışmayan
445 (%2,9)	7.000 (%45,9)	6.504 (%42,7)	448 (%2,9)	503 (%3,3)	346 (%2,3)

**Kaynak:** TÜİK, 2012.

Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliğinin en fazla olduğu bölge GAP Bölgesi’dir. Bu bölgedeki iller içinde de tarımda çocuk işçiliğinin en fazla olduğu il Şanlıurfa’dır. Nitekim, Şanlıurfa Mevsimlik Tarım İşçileri İzleme Kurulu (ŞAMTİ)’nden alınan bilgilere göre 19.06.2017 tarihi itibarıyla mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmaya giden 11,250 öğrenci bulunmaktadır. TÜİK verilerine (2017) göre ise Şanlıurfa ilinde 4326 çocuk işçi bulunmaktadır. Şanlıurfa ilinde gerçekten mevsimlik tarım işçiler içerisinde öğrencilerin sayısının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir.

Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğünden (2019) alınan verilere göre 15.136 öğrenci mevsimlik tarım işlerinde çalışmak üzere göç ederken (Tablo 3), Şanlıurfa Mevsimlik Tarım İşçileri İzleme Kurulu’na (2019) göre, 22.500 öğrenci (Tablo 2) tarım işlerinde çalışmaktadır.

**Tablo 2:** Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Mevsimlik Tarım İşçisi Öğrenci Verileri

İLÇELER	İlkokul	Ortaokul	Lise	Toplam
EYYÜBİYE	1.914	3.038	496	5.448
AKÇAKALE	603	855	69	1.527
HALİLLİYE	600	374	42	1.016
SİVEREK	241	281	304	826
SURUÇ	305	216	260	781
HARRAN	271	429	3	703
VİRANŞEHİR	50	106	254	410
HİLVAN	170	89	29	288
CEYLANPINAR	147	24	3	174
BİLECİK	25	22	3	50
HALFETİ	6	18	3	27
TOPLAM	4.332	5.452	1.466	11.250

**Kaynak:** Şanlıurfa Mevsimlik Tarım İşçileri İzleme Kurulu, Haziran 2017, Şanlıurfa.

Eyyübiye, Viranşehir, Siverek, Akçakale, Haliliye ve Harran ilçelerinde mevsimlik tarım işlerinde çalışmak üzere buldukları yerden göç eden öğrenci sayısı 13.689’dur. Bu ilçelerden giden öğrenci sayısı toplam giden öğrenci sayısının %90’nını oluşturmaktadır (Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2019). Bu veriler, söz konusu ilçelerde önerilen “Eğitim ve İletişim Birimi”nin kurulmasının ne kadar elzem olduğunu göstermektedir. Ayrıca, önerilen bu modelin Şanlıurfa’da hayata geçirilmesi durumunda, önceliğin bu ilçelere verilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır (Tablo 2-3).

Mevsimlik Tarım İşçileri Yuvarlak Masa Toplantısı verilerine göre Şanlıurfa'da yaklaşık 40.000 tarım işçisi ailelerin çocuğu tam olarak okula erişememektedir (2016: 7). Şanlıurfa ilinde ilköğretim, ortaöğretim ve lise aşamasında olup ama hiç okula gitmeyen veya gidemeyen, çalışmak üzere okulu erken bırakan veya okula geç başlayan toplam öğrenci sayısı ile ilgili net bir veri olmamakla birlikte 50.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu çocukların büyük bir kısmı başta tarımda olmak üzere yalnız veya ailelerinin yanında "çocuk işçi" olarak çalışmaktadırlar.

**Tablo 3:** Şanlıurfa'da Mevsimlik Tarım İşlerinde Çalışmak Üzere Göç Eden Öğrencilerin İlçe Bazlı Dağılımları

İLÇE	SAYI
EYYÜBİYE	6.282
VİRANŞEHİR	2.135
SİVEREK	1.671
AKÇAKALE	1.342
HALİLİYE	1.229
HARRAN	1.030
HİLVAN	466
SURUÇ	364
CEYLANPINAR	363
BİRECİK	216
BOZOVA	19
KARAKÖPRÜ	16
HALFETİ	3
<b>TOPLAM</b>	<b>15.136</b>

**Kaynak:** Şanlıurfa İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2019.

Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesinde Benek ve Ökten (2011) tarafından yapılan bir alan çalışmasında 523 mevsimlik tarım işçisine uygulanan anket sonuçlarında, katılımcıların %37.5'i okuryazar değil, %53.2'si de ilkokul mezunu (Benek & Ökten, 2011: 660) olduğunu dolayısıyla bu sektörde çalışan ailelerin eğitim düzeylerinin ne kadar düşük olduğunu göstermektedir. Aynı çalışma (2011: 664) bölgede özellikle erkek çocuğa duyulan gereksinim ve bu nedenle en az bir erkek çocuğu oluncaya kadar doğumların sürdürülmesi sebebiyle yüksek doğurganlığın olduğunu ve hane halkı başına düşen ortalama çocuk sayısını 7,2 olduğunu saptamıştır.



**Fotoğraf 2:** Şanlıurfa'da Okul Çağında Olup Tarlada Ailesiyle Birlikte İsoot Toplayan Çocuklar

Ailelerin çok çocuklu ve yoksul olmaları sebebiyle mevsimlik tarım işlerinde çalışırken zorunlu olarak kendi çocuklarını da işgücüne katmaktadırlar. Bu durumda çocukların eğitim hayatlarından koparılmasına veya eğitim hayatlarının sağlıklı biçimde

yürümemesine sebep olmaktadır. Mevsimlik çocuk işçiliğinin fazla olduğu Şanlıurfa ilçelerinden biri olan Hilvan ilçesinde yapılan bir araştırmada (Benek & Ökten, 2011: 665), mevsimlik tarım işlerinde çalışan ailelerin, okul çağında olup da okula gidemeyen çocuk oranının (%11,9) çarpıcı derecede yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Benzer biçimde aynı çalışma (Benek & Ökten, 2011: 667), mevsimlik tarım işlerinde çalışan ailelerin %76.3'ünün eğitim çağında olan çocuklarını, okul kapanmadan bir süre önce alındığını ve okul açıldıktan belli bir sonra tekrar gittiğini ortaya koymuştur (Fotoğraf 2).

Yönetmenliğini Sedat Benek ve Mustafa Uluç'un yaptığı ve genel olarak GAP Bölgesi'ndeki çocuk işçiliğinin ve dolayısıyla eğitime erişememe durumunu açık biçimde ortaya kayan Şakha isimli belgesel de bölgenin adeta kanayan yarasına dönüşen çocuk işçiliğini konu edinerek bir farkındalık yaratmaya çalışmaktadır. 10 kişilik bir ailenin kız çocuğu olan ve sabah çok erken saatlerden akşam saatlerine kadar isot üretiminde, yoksul olan ailesinin geçimine katkı sağlamak için, çalışan Şanlıurfalı Şakha isimli kız çocuğunu konu edinen ve hem ulusal hem de uluslararası düzeyde pek çok ödül alan kısa belgesel filmde, Şakha;

Arkadaşlarımla buluşurken veya konuşurken, hep istediğim meslek, öğretmen veya polis olmaktı. Hep hayal ettiğim gibi olmak isterdim. Onların [arkadaşlarımla] hayalleri vardı. Ben kendi hayallerimi gerçekleştiremediğim için üzgünüm. Çalıştığım için, aileme yardımcı olmak istediğim için okuyamadım. Arkadaşlarıma bakıp onları kıskandığım oluyor. Yine çalışmaya mecburdum. Annemi öyle görünce ben de çalışmak zorunda kaldım. Okulumu isot yüzünden bıraktım. Okulumda odaklanamıyordum. Evin tek kızı olduğum için evin işleriyle uğraşıyordum. Sonra biber işi de çıkınca okul mu iş mi, hangisine odaklanacağımı şaşırdım. En büyük hayalim ailemi kurtarmaktı ama olmadı. Hayal kurmayı isterdim ama artık hayal kurmuyorum. Çünkü olmayacağını bildiğim için hayal kurmuyorum. Hayal kurmaktan vazgeçtim artık. Hayattan soğudum. Sekiz kardeşiz hepimiz aynı odada kalıyoruz. Ne benim ne abilerimin ne de kardeşlerimin odası var (Şakha kısa belgesel filmi, 2017).

Diyerek hem izleyenleri duygulandırıyor hem de bölgedeki çocuk işçiliği sebebiyle okula gidemeyen çocukların mevcut durumunu bu sözleriyle özetliyor.

Şüphesiz ki, çocuk işçilerin yaşadığı en büyük sorunlardan birisi de eğitime erişim sorunudur. Çocuklar, en temel hakkı olan eğitim hakkından çalıştıkları iş nedeniyle mahrum kalmaktadır. Çocukların "kayıp nesil" olmaması ve bunun önlenmesi için eğitim kurumlarına yönlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmadaki verilerin de ortaya koyduğu gibi, gerek genel olarak tüm sektörlerde çalışan çocuk işçiler gerekse mevsimlik tarım işlerinde çalışan ve bu sebeple eğitim faaliyetinden uzak kalan çocukların sayısı hayli yüksektir. Hem çocuk işçiliğini azaltmaya dönük hem de çocuk işçilerin eğitimi ile ilgili yapılmış çalışmaların ileri sürdüğü önerileri vardır. Ancak bu çalışmadaki öneri geliştirilen bir model öneridir. Bu model "Eğitime Erişim ve İletişim Birimi"nin kurulması modelidir. Bu sayede, mevsimlik tarım işlerinde çalıştığı için ya sürekli ya da kısmi olarak eğitim faaliyetlerinden uzak kalan çocukların bizim önerdiğimiz "Eğitime Erişim ve İletişim Birimi" modeli ile eğitime kazandırabiliriz.

Ancak, bu model ile sorunun nasıl çözülebileceğini veya sorunun çözümüne nasıl katkı sunulabileceğini ortaya koyabilmek için, öncelikle tarımda mevsimlik işlerde çalışan çocukların okula gitmeme/gönderilmeme nedenleri ile bu çocukların karşılaştıkları temel sorunların neler olduğunun bilinmesi gerekir. Böylesi bir yaklaşım, söz konusu sorunların, önerilen modelle nasıl çözülebileceği ortaya konulabilecektir.

Genelde GAP Bölgesi özelde ise Şanlıurfa ilinde mevsimlik tarım işlerinde çalışan çocukların okula gitmeme/gönderilmeme nedenleri genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

- Bölgede ve Şanlıurfa'da kız çocukları ücretsiz aile işçisi olarak görülmekte, erken yıpranan annenin görevlerini üstlenmektedir.
- Bu kızlar 12-13 yaşlarına geldiklerinde evin bütün işlerini yapmakla, kardeşlerine bakmakla sorumlu olan birer haline gelmektedir.
- Zorunlu eğitim olan ilköğretime dahi büyük bir kısmı gidememekte, gidenler ise çok büyük zorluklarla okumaktadır.
- Şanlıurfa ilinde yaşayan kızlar halen erken yaşta evlenmekte/evlendirmektedir.
- Dolayısıyla erken yaşlarda evlendirilen kız çocukları, erken yaşlarda anne olmakta ve normal yaşam süresinden çok daha kısa yaşamaktadırlar.
- Okula gidememe sorunun altında yatan en büyük nedenlerden biri eğitim/bilinç düzeyidir.
- Belirli bir eğitim seviyesine ulaşamayan ve okula gidip kendi yaşlıları ile normal ilişkiler kurmaktan yoksun kalan ebeveynler, bu geleneksel anlayış ile kendinden sonra gelen nesilleri de bu şekilde yetiştirmektedirler.

Görüldüğü gibi, çocukların okula gitmeme/gönderilmemelerinin başında, ebeveynlerin eğitim durumları, ailelerinin sosyo-ekonomik durumları, geleneksel toplumdaki ataerkillik algısına bağlı olarak kız çocuklarına toplumun bakış açısı ve bu bakış açısının bir sonucu olarak erken yaşta evlilik gibi nedenler gelmektedir. Benzer biçimde, genelde GAP Bölgesi'nde özelde de Şanlıurfa ilinde mevsimlik tarım işlerinde çalışan çocukların temel sorunsalları da yine genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

- Aileler mevsimlik tarım işçisi olarak çalıştıkları için çocuklarını da beraberinde götürüp çalıştırmakta,
- Ailelerde okuma-yazma oranı düşük olduğu için çocuklara eğitimlerinde yardımcı olamamakta,
- Hane sayısı kalabalık olduğu için çocuklar rahat ders çalışmamakta,
- Okullarda sınıflar kalabalık olduğu için öğretmenler çocuklara yeterli zaman ayıramamakta,

- Ailedeki ve okuldaki birtakım yanlış tutum ve davranışlardan dolayı, çocuklar birey olma, başarıma, özgüven, farkındalık ve aidiyet duyguları gelişmemekte,
- Sosyalleşme süreci sağlıklı gerçekleşmeyen çocuklarda fiziksel, zihinsel ve bedensel sorunlar yaşanabilmektedir.

Bu yüzden, hem çocuk işçiliğiyle ve dolaylı olarak yoksullukla hem de doğrudan çocukların eğitim süreçlerine katılımını sağlamak için denetimi, yönetimi ve desteklenmesi bütünüyle Milli Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere valilik ve belediyeler tarafından sağlanması gereken bir birimin kurulması gerekmektedir. Gerek GAP Bölgesi'nde gerekse Şanlıurfa ilinde özellikle de mevsimlik tarım işçi ailelerinin yoğun bulunduğu illerde/ilçelerde/semterde/mahallelerde "Eğitime Erişim ve İletişim Birimi" adında bir birim kurulmalıdır. Bu birim, sadece okula erişim sorunu yaşayan öğrencilere yönelik sistemli ve kayıtlı çalışmalar yapmalıdır. Söz konusu sistemde her uzman belli sayıda bakabilecek öğrenci sayısı ile ilgilenmeli, çocukların ailelerine gerekli bilgilendirmeler yaparak bir farkındalık oluşturmalıdır. Bu birimde çalışacak olan uzmanların seçim işlemlerini bu birimden de sorumlu olacak olan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmalıdır. Seçilecek olan uzmanın, sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmetler, hemşirelik, çocuk gelişimi, eğitim bilimi alanları başta olmak üzere pek çok alandan alınabilir. Sorumlu kurum tarafından seçilen uzmanlar, mevsimlik tarım işlerinden dolayı okula gidemeyen çocukların yoğunlukta olduğu yerlere gönderilmelidir. Daha sonra bu uzman söz konusu çocukların ailelerini belirlemeli ve onlara ulaşarak onlara ilişkin tüm kayıtları almalıdır. Tıpkı sağlık alanındaki Aile Hekimliği'nde hekim hastasını nasıl tanıyorsa, önerilen bu birimde çalışacak olan uzman kişi de sorumlu olduğu tüm çocukları ve yakın çevrelerini yani ailelerini bilmelidir. Bu durumda, ailede hasta birisinin olması durumunda onu sağlıkla ilgili kuruluşlara yönlendirebilmeli, ilgilendiği ailede engelli birisi varsa onu sosyal hizmetler ile ilgili kuruluşlara yönlendirmeli, işsizleri İş Kurumu'na, yaşı geçmiş ama okumak isteyen aile fertlerini açık öğretim okullarına yönlendirmelidir. Uzman, en önemlisi de ailenin bulunduğu yerde devlet desteğiyle yerel ekonomiler güçlendirilerek ailelerin ekonomik bağımsızlıklarını bir noktadan sonra kazanmalarını sağlamak için girişimlerde bulunmalıdır.

Bu durumda Eğitime Erişim ve İletişim Birimi'nin Görevleri şunlar olacaktır:

- Bu birimde görevli olacak olan kişi sadece sorumlu olduğu çocuğu değil aynı zamanda ailesinde takibinden sorumlu tutulmalıdır. Uzman kişi, ailenin tüm sosyo-ekonomik durumlarını kaydetmeli ve sorumlu olduğu tüm ailelere ait bilgilerin olduğu ve bu bilgilere kolaylıkla erişebileceği bir veri tabanı oluşturmalı,
- Terklerin erken önlenmesi en iyi tedavidir gerçeğinden hareketle, okulda gayretli, başarmak isteği olan öğrenciler ihtiyaç duydukları ders konularında takviye sağlanmalı,
- Çeşitli faaliyetlerle kültürel ve sosyal yönden gelişmelerine yardımcı olunmalı,
- Okulda okuma ve ders çalışma odası düzenlenerek öğrencilerin buradan faydalanması teşvik edilmeli,
- Rehber Danışman aracılığı ile aileler eğitim, cinsiyet ayrımcılığı gibi konularda bilinçlendirilmeli,
- Okul-Aile Birliğinin yapacağı çalışmalarla da okul- aile ilişkisini güçlendirilmeli,
- Ayrıca, okuldaki öğretmenlere eğitimcinin eğitimi dersleri de verilmelidir.

Çalıştıkları için okula gidemeyen mevsimlik tarım çocuk işçilerinin "Eğitime Erişim ve İletişim Birimi" ile eğitime nasıl kazandırılacağına ilişkin bazı önerileri şöyle sıralamak mümkündür:

- Öğretmenlere/ebeveynlere/çocuklara yönelik bilgilendirme/bilinçlendirme yapılacak,
- Öğrencilerin ve ailelerin burslar ve diğer imkanlar hakkında bilgi almasını sağlayacak,
- Okulu bırakmak zorunda kalmış kişilerin açık ilköğretim, ortaöğretim ve üniversitelere kayıt yaptırmalarını sağlayacak,
- Okul ile hiçbir bağı kalmamış kişileri mesleki eğitim kurslarına yönlendirmek ve eğitim aldıkları konularda istihdamlarına yardımcı olunacak,
- Bölgede doğmuş ve eğitim almış örnek teşkil edebilecek emsallerle öğrencileri ve ailelerini bir araya getirecek (Sizden biri "Başarılı Hikayeler"i sunmak gibi).

## 5. SONUÇ

Eğitime erişmekte zorlanan veya çalıştırıldığı için okula gidemeyen ve eğitim olanaklarına erişemeyen çocuk işçilerin tekrar eğitime kavuşturulmaları için bir model önerme sunması ve bunu desteklemesi açısından önem arz eden bu çalışma, temelde uzun yıllardır Türkiye'de özellikle de GAP Bölgesi'nin neredeyse "kangreni" haline gelmiş ve kronikleşmiş olan tarımda çocuk işçiliğinin azaltılması ve bu çocuk işçilerin bir iletişim kanalı yardımıyla eğitim kurumlarına entegre olmalarının sağlanması hedeflemiştir. Dolayısıyla bu çalışma, mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini azaltmak için "Eğitime Erişim ve İletişim Birimi'nin Kurulması" modelini önermektedir. Bu model, hayata geçtiğinde çok sayıda çocuk "kayıp kuşak" olmaktan kurtulabilir. Böylelikle hem çocuk işçiliğinin azaltılması hem de çalıştırıldığı için eğitim hakkından mahrum kalan çocukların daha rahat biçimde eğitim haklarını kazanabilmeleri sağlanmış olacaktır.

Bugünün çocuklarının yarının geleceği olduğu savından hareket edildiğinde eğitimsiz kalan, çocukluğunu yaşayamayan ve yaşı gereği sağlıklı beslenemeyen çocukların gelecek adına umut vadedemeyeceğini kabul etmemiz gerekir. Bu sebeple çalışmak zorunda kaldığı için, çalışıp okula gidemeyen çocukların tespit edilmesi ve bunların eğitime kazandırılması toplumun geleceği açısından büyük önem arz etmektedir.

Çocukların neden çalıştırıldığı sorunsalının arkasında tek bir sebep olmadığı için çözümüne yönelik çalışmalar ve öneriler de elbette ki tek boyutlu olmayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın önerdiği, "Erişim ve İletişim Birimi"nin kurulması durumunda

çalışmak zorunda kaldığı için okula gidemeyen çocukların okula entegre edilmeleri ve böylelikle mevsimlik tarım işlerinde çalıştığı için, eğitim faaliyetlerinden uzak kalan çocukların eğitime daha çok kazandırılacağı tahmin edilmektedir.

Türkiye’de bugüne (2021) kadar, mevsimlik tarımda çocuk işçiliğini azaltarak çocukların eğitime erişimlerini sağlamak ve çocukların çocukluklarını yaşayabilmek için ya proje bazlı çalışmalar ile sınırlı kalınmış ya da çıkarılıp ama bir türlü hayata geçirilmemiş mevzuat ile yetinilmiştir. Böylesi bir yaklaşım da ciddi boyutlara varan çocuk işçiliğini ve çocukların eğitime erişim sorununu çözmekten uzak durumsal bir yaklaşım olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın en önemli bulgusu, Türkiye’de, başta mevsimlik tarımda olmak üzere çocuk işçiliğini azaltarak veya tamamen ortadan kaldırarak çocukların eğitime erişimlerini sağlamak, yaşları gereği çocukluklarını yaşamalarını ve sağlıklı beslenmelerini sağlamak için kurumsal bir model önermesinde bulunması ve böylesi bir modelin ortaya çıkmasına tartışma zemini oluşturmasıdır.

## KAYNAKLAR

- Avşar, Z. & Ögütoğulları, E. (2012). Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2 (1), 9-40.
- Benek, S. & Ökten, Ş. (2011). Mevsimlik Tarım İşçilerinin Yaşam Koşullarına İlişkin Bir Araştırma: Hilvan İlçesi (Şanlıurfa) Örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2). 653-676.
- Benek, S. & Uluç, M., (2017), “Şakha” Belgeseli (Kısa belgesel film, Yönetmen: Sedat Benek-Mustafa Uluç), Yapım: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Radyo ve TV Programcılığı, Şanlıurfa.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSB), (2017), Çocuk İşçiliği İle Mücadele Ulusal Programı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı - Çalışma Genel Müdürlüğü, (2017). [https://www.csgeb.gov.tr/medias/11752/cocuk\\_isciligi\\_rev\\_23032017.pdf](https://www.csgeb.gov.tr/medias/11752/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf) Erişim Tarihi: 22.08.2018.
- Çöpoğlu, M. (2018a). Bir Kısır Döngü: Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve İşsizlik. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(5) 671–685.
- Çöpoğlu, M. (2018b). Türkiye’de Çocuk İşçiliği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 357-398.
- Efe, H. & Uluoğlu, S. A. (2015). Dünyada Çocuk İşçiliğiyle Mücadelede Geline Nokta ve Geleceğe Dair Bazı Öngörüler. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 13 (51), 46-72.
- Erbay, E. (2013). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24 (1), 157-167.
- Güçlü, S. (2016). Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları. *Sosyoloji Dergisi*. Armağan Sayısı, 1-22.
- Gülçubuk, B. (2012). Tarımda Çocuk Emeği Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık. *Çalışma ve Toplum*, 2, 75-94.
- Gümrükçüoğlu, Y. B. (2014). Mevzuatımızda Çocuk ve Genç İşçilerin Çalışma Yaşamında Korunmasına İlişkin Düzenlemelere Genel Bir Bakış. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15, (Özel Sayı), 481-545.
- Günöz, M. (2007). Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri. (Uzmanlık Tezi). Ankara: *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü*.
- Güzel, B. (2016). 21. Yüzyılda Çocuk İşçiliği ile Mücadele İlerleme Raporu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 1993-1998.
- <http://t24.com.tr/haber/isig-raporundan-cocuk-isci-olumleri-6-yasina-kadar-geriledi,344909>; Erişim tarihi: 15.04.2018.
- ILO (1999a). *Recommendation No. 190 on the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour*. 87th International Labour Conference (ILC) Session, 17 June 1999 (Geneva).
- ILO (1999b). *Convention No. 182 on the Elimination of the Worst Forms of Child Labour*. 87th International Labour Conference (ILC) Session, 17 June 1999 (Geneva).
- ILO (2008). Resolution concerning statistics of child labour. 18th International Conference of Labour Statisticians (ICLS), 24 November-5 December 2008 (Geneva).
- ILO (2011). *Convention No. 189 Concerning Decent Work for Domestic Workers*. 100th International Labour Conference session, 16 June 2011 (Geneva).
- ILO (2012). *ILO Global Estimate of Forced Labour - Results and Methodology*. ILO Special Action Programme to Combat Forced Labour (SAP-FL). (Geneva).
- ILO (2013). *Global Estimates of Child Labour. Results and Trends, 2000-2012*. International Labour Office (ILO), Geneva.
- ILO (2017). *Global Estimates of Child Labour. Results and Trends, 2012-2016*. International Labour Office (ILO), Geneva.
- ILO-IPEC (2002). *Every Child Counts – New Global Estimates on Child Labour*. ILO International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). (Geneva, ILO).

- ILO (2021). *Child Labour: Global Estimates 2020, Trends and the Road Forward*, ILO and UNICEF, New York.. [https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed\\_norm/---ipecc/documents/publication/wcms\\_797515.pdf](https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---ipecc/documents/publication/wcms_797515.pdf) Erişim Tarihi: 1 Aralık 2021.
- Kalkınma Atölyesi (2016). *Bereketli Topraklar Zehir Gibi Yaşamlar: Suriyeli Göçmen Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri Adana Ovası Mevcut Durum Araştırma Raporu*.
- Karaman, B. & Özçalık, M. (2007). Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, C.14, S.1, s.25-41.
- Karataş, K. & Attepe Özden, S. vd. (2016). Ankara Sokaklarında Çalıştırılan Çocuklar: Sorunlar ve İhtiyaçlar Raporu, Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, *Anıl Grup Matbaacılık Yayıncılık*.
- Küçükcalay, A.M. & Dulupçu, M.A. & Turunç, Ö. (2000). Dünyada ve Türkiye’de Çocuk İşgücü İstihdamının Sorunları ve Önlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 103-118.
- Mevsimlik Tarım İşçileri Yuvarlak Masa Toplantısı, (2016). *7. Mevsimlik Tarım İşçileri Yuvarlak Masa Toplantısı Sonuç Raporu*, İstanbul.
- Şahankaya, A. (2018). Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü?. *Çalışma ve Toplum*. 1, 13-36.
- Şanlıurfa İl Millî Eğitim Müdürlüğü, (2019). Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Öğrencileri Takip Ekibi Haziran Raporu
- Şanlıurfa Mevsimlik Tarım İşçileri İzleme Kurulu (ŞAMTİ), (2018), Şanlıurfa Mevsimlik Tarım İşçileri Raporu, Şanlıurfa.
- TUİK. (2020). Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları, 2019 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807>Erişim Tarihi: 1 Aralık 2021.
- Tunçcan, N. (2000). Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 43-44, 243-259.
- Yandık, F. M. (2017). *Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Gelir Vergisi Hasılatı Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Ö. (2007). Çalışan Çocuklar: ‘Sorun’ mu? ‘Çözüm’ mü?. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 57-66.

## İran'da Afet Yönetiminin Teşkilatlanması\*

### *Organization of Disaster Management in Iran*

Yousef BASHİRİ<sup>a</sup>

<sup>a</sup> Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye,  
yousef.bashiri@gmail.com, ORCID:  
0000-0003-4115-4631

### ÖZ

Yirmi birinci yüzyılda, dünya genelinde deprem, sel, kuraklık, tsunami gibi doğal afetlerin yanı sıra çeşitli yapay afetler de (örneğin teknoloji kaynaklı afetler) görülmekte olup insan bu afetlerle yaşamaya devam etmektedir. Bu afetlerin özellikle gelişmekte olan ülkelerde yönetilmesi konusunda mevcut afet yönetim sistemlerinin yeterli düzeyde olması büyük önem taşımaktadır. Afet yönetim sürecinin başında bazı ülkelerde Cumhurbaşkanı, bazı ülkelerde ise içişleri bakanı ya da diğer bakanlar yer alabilmektedir. İran'ın afet yönetim sürecinin başında ise Cumhurbaşkanı bulunmaktadır. İl düzeyinde afet yönetiminde ise valinin ve valinin yanında diğer yerel yöneticilerin de çeşitli sorumlulukları vardır. Dünya genelinde en çok afet gerçekleşen ülkeler arasında İran, ilk on sıra içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle afet yönetim sistemlerini tanımak ve tanıtmak, bu sistemlerin gelişmesinde önemli role sahiptir. Doktora tezinin bir parçası olan bu çalışmada afet ve kriz kavramı ile bunların özellikleri ve afet yönetiminin teorik çerçevesi sunulduktan sonra İran afet yönetimi, kamu yönetimi ve bunun yerel yönetimi üzerinde teşkilatlanması ile sivil toplumun yeri tanımlanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Afet Yönetimi, Kriz, Yerel Yönetim.

### ABSTRACT

In the twenty-first century, in addition to natural disasters such as earthquakes, floods, droughts and tsunamis, various artificial disasters (for example, technology-related disasters) are seen throughout the world, and people continue to live with these disasters. It is of great importance that the existing disaster management systems are adequate for the management of these disasters, especially in developing countries. In some countries, the president of the country and the interior minister or other ministers may take place at the beginning of the disaster management process. The head of Iran's disaster management process is the president. In disaster management at the provincial level, besides the governor and the governor, other local administrators also have various responsibilities. Iran is among the top ten countries in the world with the most disasters. For this reason, getting to know and introducing disaster management systems has an important role in the development of these systems. In this study, which is a part of the doctoral thesis, after presenting the concept of disaster and crisis, their characteristics and the theoretical framework of disaster management, Iran disaster management, public administration and its organization on local administration and the place of civil society are defined.

**Keywords:** Disaster Management, Crisis, Local Government.

\* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

**Atıf-Reference:** Bashiri, Y. (2021). İran'da Afet Yönetiminin Teşkilatlanması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 58-71.

## 1. GİRİŞ

İran, Güneybatı Asya’da yer alan, güneyde Fars ve Umman Körfezi, kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrili, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan ile kara sınırına sahip olan bir ülkedir. Bugünkü resmi adı İran İslam Cumhuriyeti olup başkenti Tahran’dır. İran’ın nüfusu 2020 yılında yaklaşık 83992949 milyon (Worldometers, 2021) ve yüzölçümü de 1,648,195 km’dir (İran Dışişleri Bakanlığı, 2021). Bunun yanında hem etnik hem de mezhepsel olarak çeşitlilik göstermekte olan İran, günümüzde Birleşmiş Milletler, Bağlantısızlar Hareketi, İslam Konferansı Örgütü ve OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries) gibi çeşitli uluslararası örgütlere üyedir.

Günümüzde dünya genelinde deprem, tsunami, kasırga gibi doğal afetlerin yanı sıra çeşitli yapay afetler (örneğin teknoloji kaynaklı afetler), ekonomik ve siyasi krizler de yaşanmaya devam etmektedir. Bu afetlerin özellikle gelişmekte olan ülkelerde yönetilmesi konusunda mevcut afet yönetim sistemlerinin yeterli düzeyde olması büyük önem taşımaktadır. Nitekim bu ülkelerde kriz yönetim sistemleri yetersiz kalmakta ve yaşanan afetlerin etkileri çok kısa sürede unutulmaktadır.

İnsan tarih boyunca krizlerle, özellikle doğal afetlerle karşılaşmıştır ve karşılaşmaya da devam edecektir. Bu durumda afet yönetimi, süreklilik gerektiren bir uygulamadır. Bundan dolayı afet yönetimi, önemli bir konu haline gelmiştir ve bu konuda bilgi sahibi olmak, çağımızın gerekliliklerindedir. Ancak kamu yönetimi alanında afet yönetimi uygulamaları denilince kriz yönetimi konusundaki çalışmalar ön plana çıkmaktadır.

Kriz durumunu idare etmek, toplumun katılım seviyesini yükselterek halkın örgütlenmesini sağlar. Bu bağlamda, kamu ve yerel yönetimlerde afet yönetimi ve sivil toplum algısı ön plana çıkar. Afet sonrası, örgütlü ve örgütsüz çok sayıda yardımın varlığı olumlu bir adım olmakla birlikte, afet yönetiminde yöneticilerin halka karşı sorumlulukları da önemli bir konudur.

Afet yönetim sürecinin başındaki kişi , ülkelere göre değişiyor, bazı ülkelerde Cumhurbaşkanı, bazı ülkelerde bir bakan (örnek:İçişleri bakanı)yer almaktadır.İl düzeyinde,mahallin en büyük idari amiri, o yerin afet yönetiminden ve kriz döneminde sorumlu esas kişi konumundadır.Valinin yanı sıra, diğer yerel yöneticilerin de afet yönetiminde çeşitli sorumlulukları bulunmaktadır. İran’ın afet yönetim sürecinin başında Cumhurbaşkanı bulunmaktadır. İran’da en sık görülen afet tipleri arasında deprem, sel, kuraklık, yer kayması, fırtına, kasırga, yıldırım vb.gibi afetler yer almaktadır. Sayılan afetlerden deprem, İran’da en fazla can ve mal kaybına neden olan afet türüdür.Dünya genelinde, en çok afet gerçekleşen ülkeler arasında İran,ilk on sırada yer almaktadır (Saidi, 2017).Bu durum,İran’da etkin bir afet yönetim sürecini gerektirmektedir.

Bugün İran’da idare ismi olarak Farsça “buhran yönetimi” ile birlikte idareler resmi durumda tercüme ettiğinde afet yönetimi anlamına gelen “disaster management” ismi de kullanılmaktadır. Hem yasalarda kullanılması hem de anlamı göz önüne alındığında bu çalışmada afet yönetimi kavramı kullanılmıştır (daha önce kriz yönetimi kavramı yaygındı).

## 2. AFET VE KRİZ YÖNETİMİ KAVRAMI VE TANIMI

İnsanların afet ve krizle tanışması insanlık tarihiyle yaşıttır ve en eski medeniyetlerde farklı yerlerde meydana gelen afetlerle ilgili bilgilere rastlanmıştır. Bunun için afetleri tanımak, kontrol etmek, onlarla mücadele etmek ve bu eylemleri bugünkü şartlarla yapabilmek, aynı zamanda bu konuda insanları ve amaçlarını, önlemleri ve tedbirleri örgütlenmiş hale getirmek önemli konulardandır.

Kriz kelimesi Fransızca’dan (crise) girmiş olup çeşitli alanlarda (doğal afetler, iktisadi, siyasi, tıp vb.) farklı anlamlara sahip olmuştur. Örneğin Türk Dil Kurumu’nda şu şekilde tanımlanmıştır:

- Bir organda birdenbire ortaya çıkan fizyolojik bozukluk,
- Bir kimsenin yaşamında görülen ruhsal bunalım,
- Bir şeyin çok kıt bulunması durumu,
- Bir şeye duyulan ani ve aşırı istek,
- Çöküntü
- Bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran...(TDK, 2020).

Afet kelimesi ise Türk Dil Kurumu’nda şu şekilde tanımlanmıştır:

- ✓ Çeşitli doğa olaylarının sebep olduğu yıkım,
- ✓ Kıran,
- ✓ Çok kötü,
- ✓ Güzelliği ile insanı şaşkına çeviren, aklını başından alan kadın,
- ✓ Hastalıkların dokularda yaptığı bozukluk (TDK, 2020) .

Ayrıca afet kelimesinin Farsça ve hatta Arapça “bela, yıkım, facia, büyük felaket, zorluk, meşakkat” (Abadis, 2020) gibi çeşitli anlamları olmuştur. İngilizce’de “disaster” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kriz, “Bir bireyin, grubun, örgütün ya da topluluğun normal işlevlerini yerine getirmesini engelleyen, acil ilgi ve çözüm gerektiren, tolere edilemeyen, sıra dışı, beklenmeyen bir durum ya da ani değişiklik” biçiminde tanımlanabilir (Çankaya Rehberlik ve Araştırma Merkezi, 12.03.2021).

“Kriz, bir kişi ya da bir toplumun geçirdiği zor ve buhran dönemleridir. Örgütsel anlamda kriz de örgütsel amaçlarını ve varlığını tehdit eden, örgütün risk önleyici önlemlerini yetersiz kılacak nitelikte örgütün ani tepkisini gerektiren ve beklenmedik ve hızlı değişikliklerin söz konusu olduğu, planlama ve karar mekanizmalarını olumsuz biçimde etkileyen gerilimli durumdur” ( İstanbul Üniversitesi Uzak Öğretim Ders Notları, 2017: 4)

Herhangi bir olaya kriz denilebilmesi için;

- Beklenmedik olmalı, bir anda ortaya çıkmalı,
- Örgütün, topluluğun veya bireylerin yaşamını tehlikeye sokmalı,
- Hızlı karar verme baskısı oluşturmalı,
- Uyum yeteneğinin azaltılması,
- Gerilimin artırılması,
- Güveni sarsmış olmalı,
- Mevcut durumu tehdit etmeli
- Bir kişi ya da bir toplumun geçirdiği zor ve buhran dönemleri olmalı
- Çok önemli veya belirleyici bir dönüm noktası olmalı
- vb.

“Kriz yönetimi; bir krize veya olumsuz dönüm noktasına karşı yöneltilmiş bir stratejik planlama sürecidir veya olumsuz olaylardan kaynaklanmış risk ve belirsizlikleri uzaklaştıran ve böylece organizasyonun kendi yapısını büyük ölçüde kontrol etmesine imkan sağlayan bir süreçtir” ( İstanbul Üniversitesi Uzak Öğretim Ders Notları, 2017:4-5).

“Özetle kriz yönetimi; afet yönetiminin aşamalarından biridir ama kriz anında kriz yönetiminin boyutları afet yönetimini de içine alacak şekilde genişleyebilir” ( Güngör, 2020: 7)

Kriz yönetimi, işletmeler açısından altı aşamadan oluşmaktadır:

- ✓ Krizden kaçınmak
- ✓ Krizi saptamak
- ✓ Krizi yönetmeye hazırlanmak
- ✓ Krizi çözmek
- ✓ Krizi dondurmak
- ✓ Krizden yarar sağlamak (Yavaş, 2005:29).

Afet ise, önemli ölçüde fiziksel hasara veya yıkıma, can kaybına veya bazen doğal çevrede kalıcı değişikliklere neden olan, beklenmeyen doğal veya insan yapımı bir felakettir.

Afet idari olarak Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olayları, şeklinde tanımlanmıştır.( Toprak Karaman, 2017:2)

Afet yönetimi, zarar azaltma (mitigation), hazırlık (preparation), müdahale (response) ve iyileştirme (recovery)evrelerinden oluşur. Bu dört ana evrenin önleme, tahmin ve erken uyarı, etki analizi, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma ara evreleri vardır (Döker, 2021: 5).

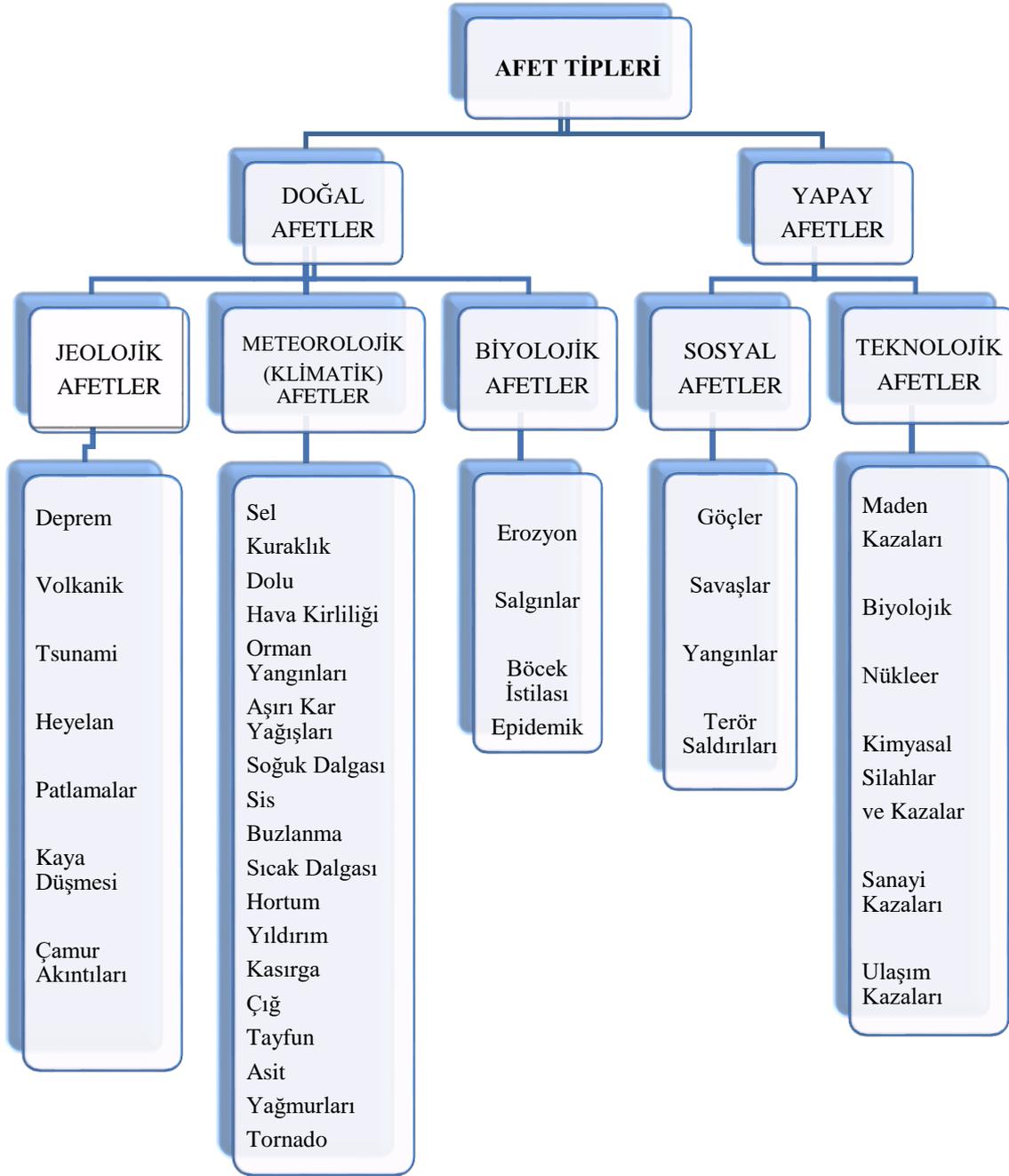
Afet yönetimi, herhangi bir afetin önlenmesi için afet öncesinde, sırasında ve sonrasında gerekli planlamaların yapılarak afetlerin etkisini en aza indirmek için yapılan çalışmalardır ( Güngör, 2020: 5)

Afetler, gerek doğa kaynaklı olsun gerekse teknolojik ve insan faktörlere dayansın; bir ülkenin makroekonomik yapısını derinden etkileyen olaylardır. Kaynağına ve şiddetine, yaşandığı ülkenin sosyoekonomik ve politik koşulları ile kurumsal yapısına göre afetlerin neden olduğu etkinin boyutu değişiklik göstermektedir (Altay, 2017:160).

Doğal afetlerin meydana geldiği bölgelerde oluşan hasar ve tahribatların giderilmesi, bölgede yaşamın normal hale dönüştürülmesi, bölge ekonomisinin düzenlenmesi ve bölgede yaşayan ve zarar gören kişilerin desteklenmesi ülke çapında gerekli önlemlerin alınması ve etkin bir şekilde hayata geçirilmesiyle mümkündür (Arikan,2017:180) Afetler ne tip olursa olsun, biz bunlarla yaşıyoruz, yaşıyoruz ve yaşayacağız, bu yuzden insanlar ve toplumlar için çok önemli sayılır.

### 3. AFET TİPLERİ

Afetler, kaynağına göre “doğal afetler” ve insan kaynaklı olan “yapay afetler” şeklinde sınıflandırılabilir (Sancakdar, 2017 :43).



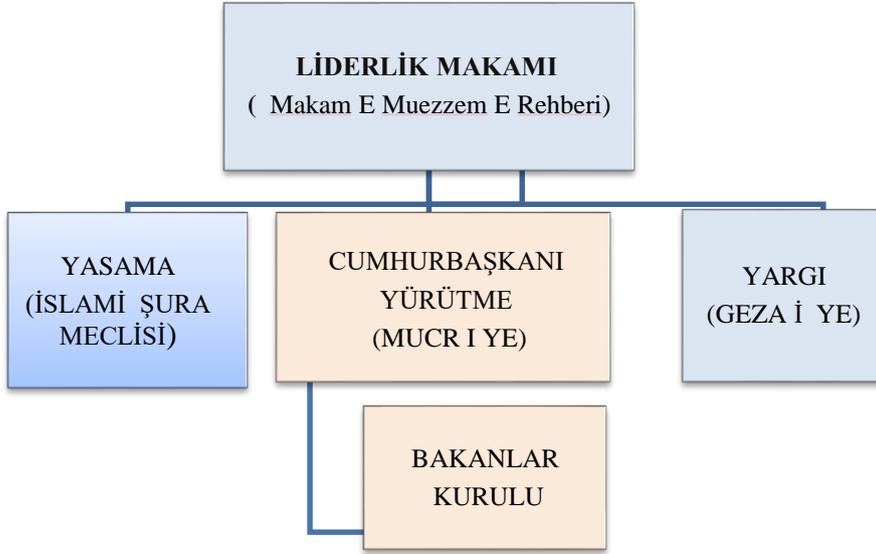
Şekil 1: Afet Tipleri

Kaynak: Mondal, 2021: Erişim 25/04/2021; Güroglu, M. (2020). Acil Durum Ve Afet Planlaması Ünite 1: Acil Durum Ve Afet Yönetim Planları. Kaynaklardan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

#### 4. İRAN'IN YÖNETSEL YAPISI

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 57. Maddesine göre, İran'da yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç tane güç bulunmaktadır.

- Yasama gücü: Yasa çıkarma-İslami Şura Meclisi (Milli Meclis)
- Yürütme gücü: Çıkan yasaları uygulama
- Yargı gücü



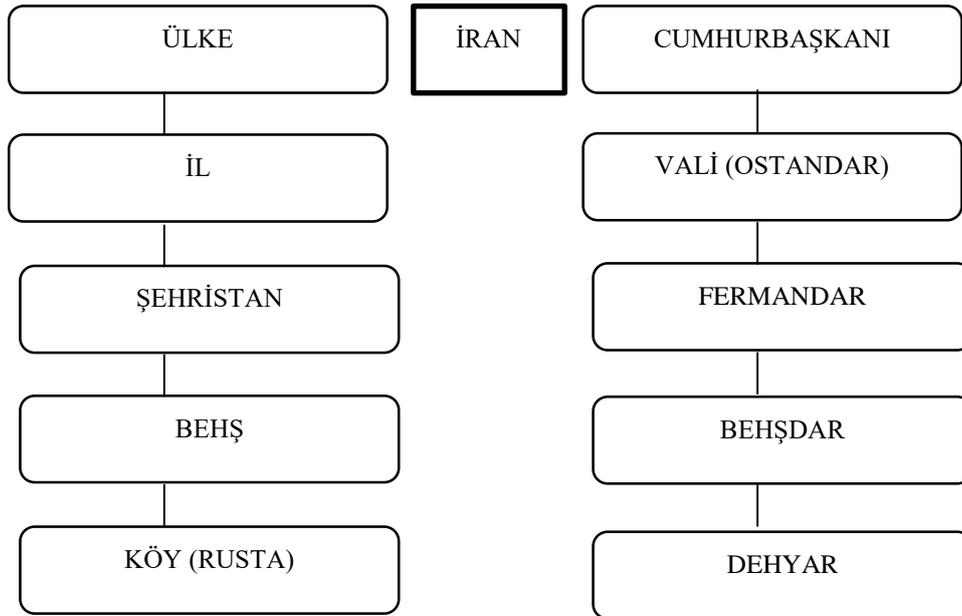
Şekil 2: İran Devletinin Genel Şeması

Kaynak: 1989 İran Anayasa'sından yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İran'ın yönetim yapısı (idari bölümleri) illerden oluşur. İran'da günümüzde 31 il (ostan) bulunmakta olup her ilde birkaç tane şehrestan vardır. Şehrestanların sayısı her ilde farklı olabilmektedir. İstisnalar olmak koşuluyla her şehrestan en az 2 behşten oluşur. Her behş de bir veya birden fazla şehir ve en az iki dehestandan oluşur. Her dehestan ise birkaç tane köyden oluşur.

İran'da,2020 verilerine göre 31 il 448 şehrestan, yaklaşık olarak 1354 şehir, 1099 bahş, 2637 dehestan ve 98400 çeşitli köyleri ve göçebe barındıran merkezleri bulunmaktadır (Amar, 2021).

Her ilde ilgili bakanın temsilcisi olan bir genel müdür ve her şehrestanda da idare başkanı bulunmaktadır. Vali, illerde devletin genel düzeninin koruyucusu ve uygulayıcısıdır. Vali, İçişleri Bakanı tarafından Bakanlar Kurulu'na tanıtılır ve daha sonra Bakanlar Kurulu valinin görevlendirilmesini onaylar. Onaylama sonrası ise Cumhurbaşkanı tarafından valilik fermmanı imzalanır. İllerde valinin yanı sıra idari şuralar bulunmaktadır. İdare şurası, vali başkanlığında olan ve yasada belirtilen üyelerden oluşmaktadır. İllerde eşgüdümü sağlamakla görevlidir.



Şekil 3: İran'ın Yönetimsel Yapısının Hiyerarşi Şeması

Kaynak: İran Meclisi, 2021, kaynaktan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İran’da idari işlerdeki yapılanmayı değişik gruplara ayırabiliriz.

- ✓ Merkezi Yönetim :
  - a. Başkentte merkezi teşkilat
  - b. İllerdeki devlet yapısı (Taşra teşkilatı)
- ✓ Şehir ve Köy İslami Şurası (Yerel yönetimler)
- ✓ Özel Sektör ve Meslek Odaları özellikle Sanayi ve Ticaret Odaları, Avukatlar Bürosu, Hemşireler Bürosu, Tıpçılar Bürosu, Mühendisler Bürosu vb.
- ✓ Kamu Kuruluşları
- ✓ Sivil Toplum Kuruluşları
- ✓ Sendikalar (Örnek: Ulaşım sendikaları)
- ✓ Kooperatifler (Teavoni denilen bir tür ortaklıktır)

## 5. İRAN’DA YEREL YÖNETİMLER (ŞEHİR VE KÖY İSLAMİ ŞURALARI)

İran Devrimi’nden sonra şehir ve köy İslami şuraları kurulmuştur. Devrimden önce bunlar “şehir encümeni” adını taşımıştır. İran şehir ve köy şuralarına aday olanlar, halk oyu ile dört yıllığına seçilirler. Seçimlerin kontrolü İslami Şura Meclisi’ne aittir. Seçimin uygulama işleri ise devlet tarafından başka bir kurulca yapılmaktadır.

İran Anayasası’nın 7. maddesine göre şuralar (İslami Şura Meclisi, Yerel Şuralar, Şehir ve Köy İslami Şuraları vb.) ülkenin karar organları ve yönetimleridirler. Bu maddenin 1999 yılında yapılan ilk yerel seçimlere kadar uygulanmadığını görmekteyiz. Şehir ve Köy İslami Şuraları kendi bölgelerinin refah düzeyinin artırılması; toplumsal, kültürel, eğitim, sağlık, ekonomik gereksinimlerini karşılayacak çalışmaların gerçekleştirilmesi ve bunların hayata geçirilmesine yönelik ulusal paydanın planlanması ve düzenlenmesi yönünde çalışmaktadırlar.

İran’da belediye başkanı, İslami şehir Şurası tarafından adayların içinden seçilir, İçişleri Bakanlığı’na önerilir ve onaylandıktan sonra atanır ve denetlenir. Belediye başkanı İslami şehir Şurası üyeleri arasında veya üyelerin dışından atanır. Belediye başkanı aynı zamanda hem İslami şura üyesi hem de belediye başkanı olamaz. Belediye başkanı yürütme yetkisine sahiptir.

Köylerdeki İslami Köy Şuraları’nda köy işlerini yürütmek için görevli olan “dehyar” adlı kişiler, İslami Köy Şuraları tarafından adayların içinden seçilir, valiye önerilir ve onaylandıktan sonra atanır ve denetlenirler. Dehyar, köy işlerini yürütür.

Yerel yönetimlerin yaygınlaşması, halkın katılım seviyesini artırarak sistem ile toplum arasında güveni artıran önemli bir unsurdur.

21. yüzyılda bilgili, uzman insanların sayısındaki artışla beraber daha önceleri yürütme organının dışında yer alan bu uzman kişiler yerel yönetimler vasıtasıyla karar organlarında aktif bir rol alacaklardır. Halkın yönetime yerel organlar vasıtasıyla katılımı, devlete yardımcı olmanın yanı sıra devletin milli gücünün de artmasını sağlayacaktır.

Devletlerin giderek küçülmeye (minimal devlet) başladığı günümüz toplumlarında, devlete ait işleri yerine getiren diğer yapıları güçlendirmenin gereği de ortaya çıkmaktadır. Bu durumda bu işleri yerine getirecek olan yapıların hukuksal ve yapısal sorunlarının çözülmesi ve güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Yerel yönetimlerin hukuksal ve yapısal olarak güçlendirilmesiyle katılımcılığın da güçlendirilmesi mümkündür. Bu ikisi, aslında birbirleriyle karşılıklı etkileşim halinde olan konulardır.

## 6. İRAN’DA KAMU VE YEREL YÖNETİMLERDE AFET YÖNETİMİN TEŞKİLATLANMASI

İran Devrimi’nden sonra, 1990’lı yıllardan itibaren İran’da afet yönetimi konusuna önem verilmeye başlanmış, çeşitli yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Örneğin 1991 yılında, Doğal Afetleri Azaltma Milli Komitesi’ne ilişkin bir kanun yürürlüğe girmiştir.

2002 yılında ise, İmdat ve Kurtarma Planı hazırlanmıştır. 2003 yılında, planın adında ve içeriğinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Kriz Merkezi, İçişleri Bakanı’nın başkanlığında 20 üyeyle toplanmıştır. Merkez, eğitim, önleme ve arama-kurtarma olmak üzere üç çalışma grubundan oluşmaktadır. Aynı zamandan illerde, bu teşkilatın başında vali, şehristanlarda ise fermanlarlar bulunmaktadır. 2004 yılında yeni bir değişiklik daha yapılmıştır. Doğal afetlerde kriz yönetiminin başında, Cumhurbaşkanı’nın birinci yardımcısı bulunmaktadır. 2005 yılında ülkenin vizyonu ve genel politikaları arasında, doğal afetleri önleyici ve onun hasarlarını azaltıcı politikalar yer almıştır (İran Meclisi, 2021). Bu genel politikalar, 9 başlık altında hazırlanmış olup, ülkenin önderlik makamı nezdinde onaylanmıştır. Bunların 3. başlığı altında vurgulanan nokta Cumhurbaşkanlığı önderliğinde bir afet yönetim örgütü kurulması ve afet yönetimi tek bir elden yönetilmesi ve her zaman hazır durumda bulunmasıdır (Maslahat, 2021).

- Söz konusu 3. maddenin 1. fıkrasında, bilginin bir yerde toplanması ve tek yönetim sistemi içerisinde olması, bilgi ağlarıyla bilginin her zaman güncel tutulup aktif bir şekilde denetlenip afete hazır bir biçimde olması,
- Söz konusu 3. maddenin 2. fıkrasında, tüm hazırlıkları ve imkânları hızlı arama ve kurtarma için sağlamak, afetten etkilenenlerin geçici süre barınmalarını sağlamak ve ayrıca iç ve dış yardımları organize etmek,
- Söz konusu 3. maddenin 3. fıkrasında, tüm imkân ve olanakları devlet, silahlı kuvvetler ve sivil toplum için hazır halde bulundurmaya yer almaktadır.

Bu esasta Afet Yönetimi Yüksek Şura Kanunu, 2008 yılında Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.

Bu yasaya göre krizin tanımı; değişik olaylardan insani ve doğal işlerden aniden çıkan ve kontrol edilemeyen bir durumdur. Topluları aniden ve derinden etkileyen, çözümü için acil ve olağanüstü işlere ve teşebbüslere ihtiyaç duyulan bir durumdur. Afet yönetimi kanununda 2019 yılında bir değişiklik yapılmış olup (İran Resmi Gazetesi, 2019).

Afet yönetimi bu yasada 4 aşamada belirtilmiştir.

1. Önleme
2. Hazırlık
3. Afetle mücadele ve acil hizmetler: insan can ve malını kurtarmak ve hasarını azaltmak
4. Yenileme: Bu aşamada krizden sonra durumu normale döndürmek için hangi çabaların gösterilmesi gerektiğini anlatmaktadır.

Ayrıca bu yasada Cumhurbaşkanı olmadığı halde Cumhurbaşkanının birinci yardımcısı başkanlığında toplantılar yapıp karar verilmektedir. Aynı zamanda başkentin afet yönetimin toplantılarına İçişleri Bakanı başkanlık etmektedir.



Şekil 4:İran Afet Yönetimi

Kaynak: İran Resmi Gazetesi, 2019: Erişim: 26.04.2021, kaynaktan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

### 6.1. Afet Yönetimi Yüksek Şurası Tanımı

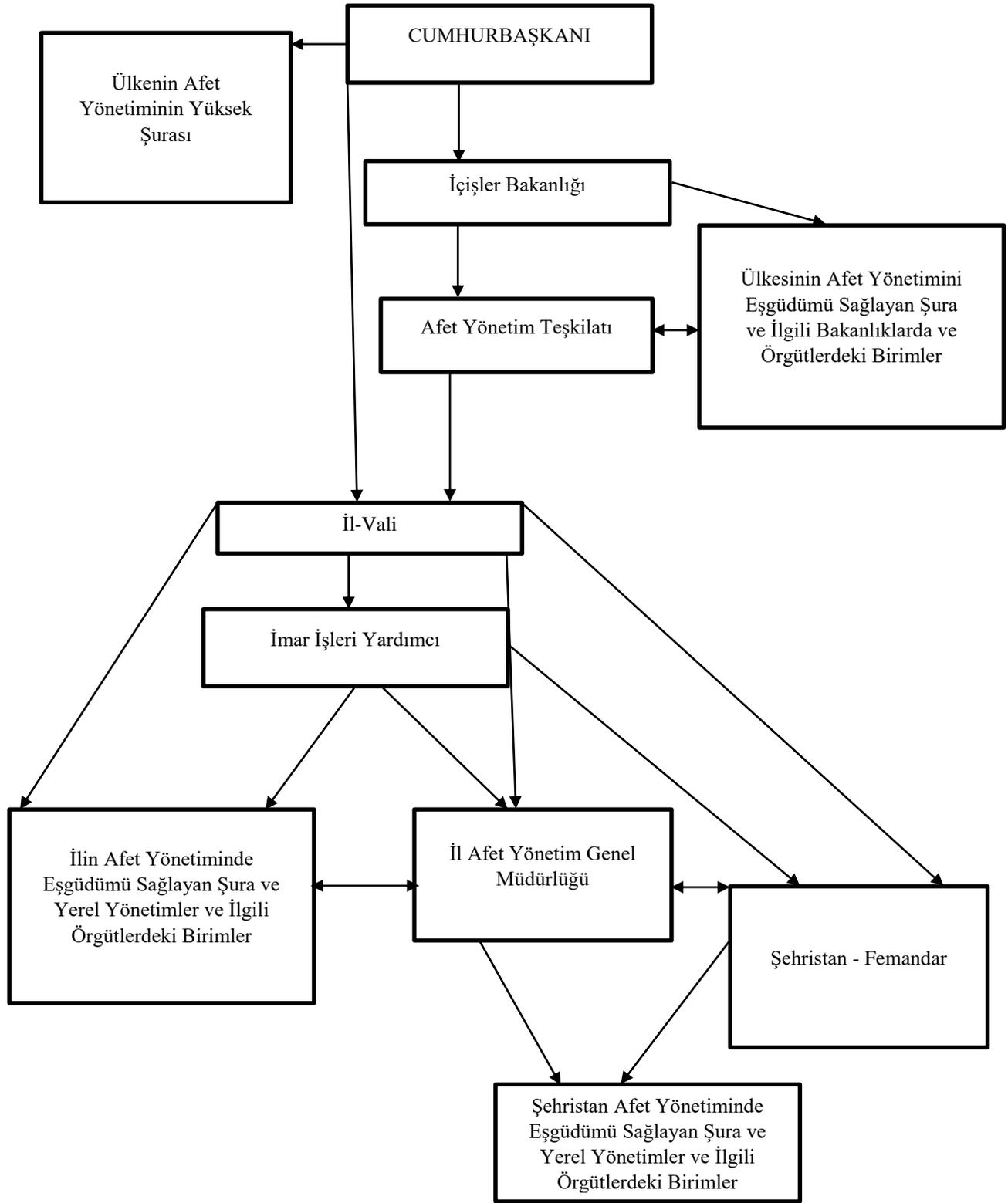
Tüm örgütlerin, bakanlıkların, silahlı kuvvetlerin ve diğer örgütlerin afet yönetiminde çalışmalarının eş güdümünü sağlamak için yukarıda 4 aşamada belirtilen afet yönetimini en yüksek kademesi, Cumhurbaşkanlığıyla Ali Şura'dan oluşur. Başkan Cumhurbaşkanı'dır.

### 6.2. Afet Yönetimi Yüksek Şurasının Üyeleri ve Görevleri

Cumhurbaşkanlığına yasada belirtilen kişilerden oluşur.

Cumhurbaşkanın şuraya katılmadığı durumlarda onun 1. Yardımcısının katılımıyla şura toplanır. Bu şuranın kararları Cumhurbaşkanının onayı ile yürürlüğe girmektedir. Cumhurbaşkanının başkanlık etmediği yüksek şura toplantılarında şuraya İçişleri Bakanı başkanlık eder.

Kanun üzerinde her bakanlığın kamu grupları, yerel yönetimler, silahlı kuvvetler, sivil toplum kuruluşları ve diğerlerinin görevlerini aydınlatmak ve onların rollerini belirlemek gibi görevleri vardır. Yüksek şura sekreteryası Afet Yönetim Örgütü içerisinde faaliyet göstermektedir. Ülkenin hazırlanmış afet yönetiminin yol haritasını onaylamaktadır (İran Resmi Gazetesi, 2019).



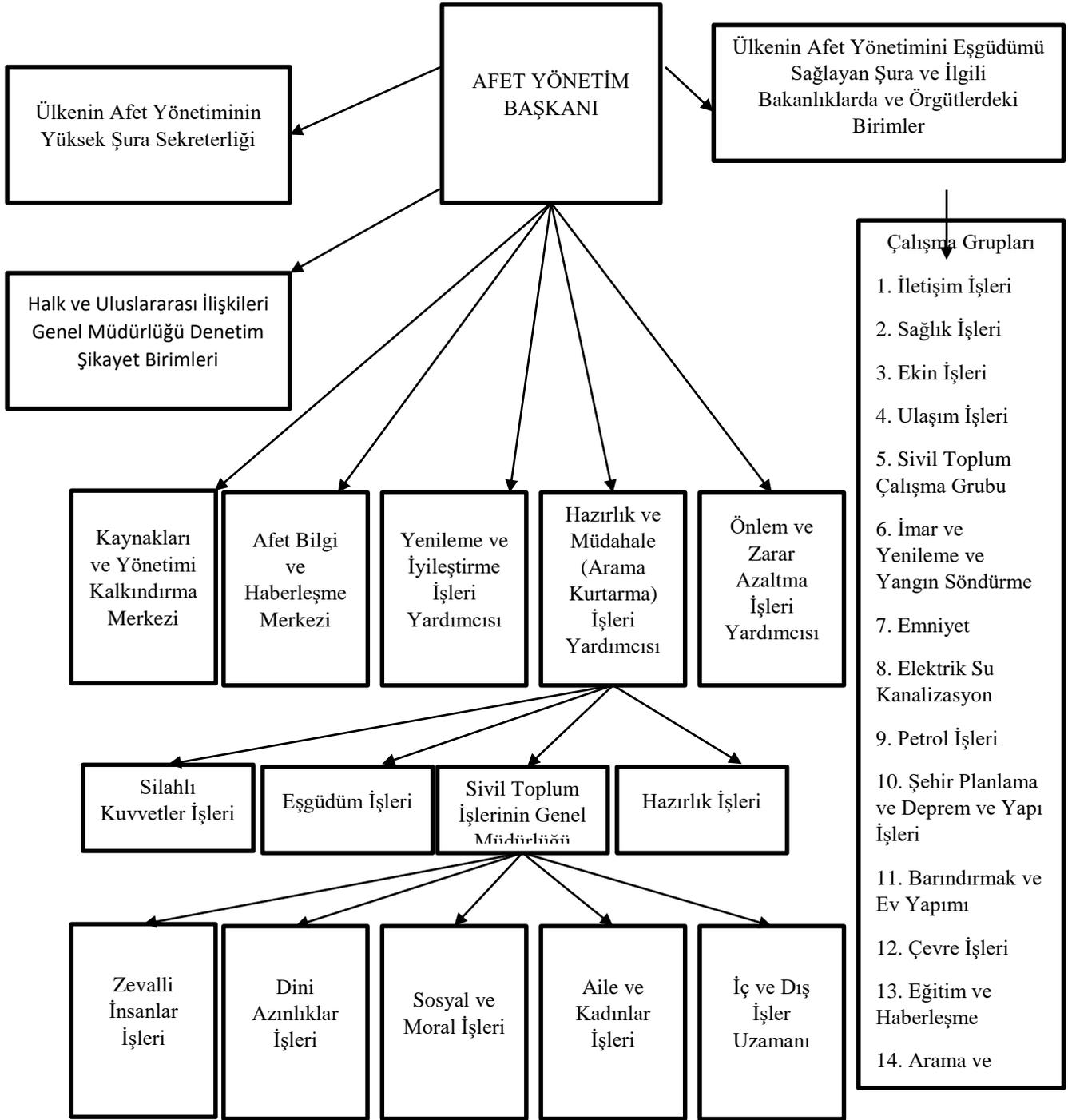
Şekil 5: İran'da İran Afet Yönetiminin Bütünlük Şeması

Kaynak: İran Kanunlar Sitesi, 2019: 03.05.2021; Wikipedia, 2021, kaynaklardan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır. İran'da afet yönetiminin yerini, milli düzeyde ve il düzeyinde görmek mümkündür.

### 6.3. Afet Yönetim Teşkilatı ve Görevleri:

Afet yönetimi teşkilatı İçişleri bakanlığına bağlıdır. Afet yönetimi örgütünün başkanı, içişleri bakanının önerisi, Yüksek Şura'nın onayından sonra Cumhurbaşkanı'nca atanır. Bu örgütün amacı afet yönetiminde topyekûn bir mücadele ve koordineli bir çalışma yapmak için yürütmeye, araştırmaya, haberleşmeye ve yenilemeye tüm imkanlardan yararlanmak, örgütlerin, silahlı kuvvetlerin, İslam şuralarının, sivil toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve milli bölge ve mahalli alanlarında yaşayanların en iyi şekilde bu imkanlardan yararlanmalarını sağlamak ve doğal afetle mücadele etmektir.

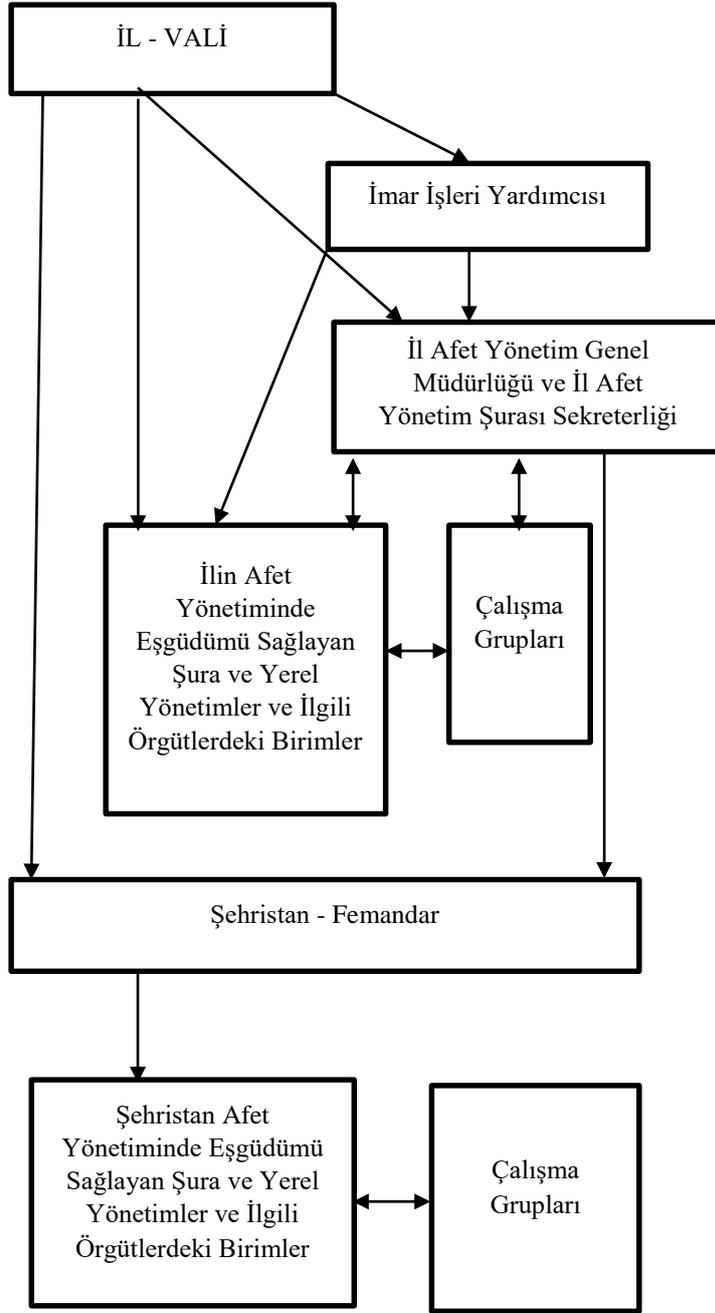




**Şekil 7:** İran'da Afet Yönetiminin Merkez Teşkilatının Şeması

Kaynak: İran Kanunlar Sitesi, 2019: 30.05.2021 tarihinde yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekilde, İran'ın Afet yönetim teşkilatı gösterilmektedir. Bu noktada, sivil toplumun yeri ve işbirliği dikkat çekmektedir.



Şekil 8: İran İslam Cumhuriyeti'nin İl Düzeyinde Afet Yönetimi

Kaynak: İran Kanunlar Sitesi, 2019: 30.05.2021; İran İçişleri Bakanlığı, 2015: 1-9. Kaynaklardan yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

İran'ın afet yönetim teşkilatının şeması il düzeyinde görülmektedir. Burada sivil toplum hem çalışma grupları arasında hem de belediyelerin yapısında yer almaktadır.

Afet yönetimiyle ilgili kanunun 9. madde, 1. fıkrasına göre, her bakanlık ve diğer örgütlerde uygun bir afet biriminin oluşturulacağı yer almaktadır. 2. fıkrada, eşgüdümü sağlayan şura ve afet yönetimi örgütünün başkanlığının ilgili bakanlık ve örgütlerin afetle ilgili sorumlu vekillerinden oluştuğu aktarılmaktadır. 3. fıkrasına göre, şura illerde vali, şehristanlarda femandarlar başkanlığında toplanacaktır. 4. fıkrasına göre ise Tahran şehrinde eşgüdüm şurası, Tahran belediye başkanının başkanlığında toplanır.

Eşgüdüm Şurası'nın görevleri, yönetmeliğin 13. maddesinde yer almaktadır. Buna göre, Şura'nın 11 görevi vardır. 3. görevine göre, 14 adet çalışma grubuna nezaret eder. 5. görevine göre çalışma gruplarının rolleri, mevzuatı, vb. ile ilgili değişiklikleri Yüksek Şura'ya önerir. 15. maddesinde ise çalışma grupları yer almaktadır. Bunlar uzman ve çalışan gruplardan

oluşmaktadır. Bu çalışma gruplarından beşincisi sivil toplum örgütleri çalışma grubudur. Bu grup İçişleri Bakanlığı'nın sosyal yardımcısı ,sorumluluğundadır.

Afet yönetim örgütü, idari ve mali özerkliğe sahip bir tüzel kişiliktir. İl düzeyinde valiliğe bağlı Afet Yönetimi Genel Müdürlüğü bulunmaktadır. Aynı zamanda, başka bakanlıklara bağlı, genel müdürlük düzeyinde afet yönetim birimleri olma zorunluluğu vardır.

İran'daki afet yönetimine ilişkin örgütte, Hazırlık ve Arama Kurtarma Yardımcılığı'na bağlı, Sivil Toplum İşleri Genel Müdürlüğü bulunmaktadır. Ayrıca ülkenin Afet yönetimine ilişkin olarak Eşgüdüm Şurası'nın içerisinde sivil toplum kuruluşları çalışma grubu da yer almaktadır. Bu çalışma grubunun uzmanlık görevleri içerisindeki görevler; hazırlık işleri, arama-kurtarma, yenileme ve halkın işlerini kolaylaştırma olarak sıralanabilir. Bu çalışma grubu, tüzükta yer alan kişilerden oluşmaktadır. Sivil toplumla ilgili afetlere ilişkin acil tepki geliştirilmesi, önemli afet noktalarında grupların oluşturulması, hazırlıkların, çalışmaların belirlenmesi, okullarda, kentlerde tatbikatlar yapılması, halka açık eğitim verilmesi, mahalle ölçeğinde afet yönetimi hakkında bilgilendirme yapılması çalışmalarını kapsamaktadır.

İran'da doğal afetler konusunda ülke ve il ölçeğinde afet yönetimi örgütlenmesi mevcuttur. Ancak mevcut örgütlenmenin güçlendirilmesi, doğal afetlerden kaynaklanan can ve mal kayıplarının en aza indirilmesinde katkıda bulunacaktır. İran'daki afet yönetim örgütlenmesinde sık sık değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler olumlu birer adım olmakla beraber, yeni değişikliklere de ihtiyaç vardır. Bu değişiklikler eğitim, yasal - yapısal ve denetim olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.

Birincisi eğitim alanıdır. Afet yönetimiyle ilgili eğitim çalışmaları, okulların ders içeriğine de dahil edilmelidir. Örneğin siyaset, hukuk, sağlık tüm alanlardaki programlarda afet yönetimine ilişkin dersler yer almalı ve afet yönetimine ilişkin yeni tekniklerin kullanılması öğretilmelidir. Ayrıca afet yönetimiyle ilgili, lisansüstü programların açılması desteklenmelidir. Trafik kazalarını da bir afet olarak değerlendirirsek, sürücü kurslarına konuyla ilgili görevler düşmektedir.

Afet yönetimindeki ikinci değişim alanı, yasal ve yapısal değişikliklerdir. Afet yönetimine ilişkin yasal düzenlemelerin sürelerinin kısaltılması, önerilerden biridir. Örgütlerin yapısal olarak yeterli düzeye sahip olması ve kadroların artırılması gerekmektedir. Bu durum iller için de geçerlidir

İllerin Yüksek Şuraları'nın temsilcisi, afet yönetiminin Yüksek Şurası'nda yer almalıdır. Sivil toplum kuruluşlarından da iki temsilci Yüksek Şura'da yer almalıdır. Bu durum, sivil toplum kuruluşlarının danışma görevinden karar verme aşamasına geçmesini de sağlamaktadır. Bir diğer öneri de çalışma gruplarına ilişkindir. Bu gruplarda sivil toplumun ağırlığı artırılmalıdır. Ayrıca her ilde iki sivil toplum kuruluşu halkın bağışlarını toplamada merkezi yönetime destek olmalıdır.

Üçüncü değişim alanı, denetimdir. Bakanlıklarda afet yönetim sürecini denetleyecek birimler yer almalıdır. İdari, mali ve halk ve basın yoluyla denetim mekanizması önerilmektedir. Bu sivil toplumun gücünü artıran bir unsurdur.

Halkta idareye güven unsurunun oluşması, halkın afet yönetim sürecine katılımını artırarak bu süreci daha etkin hale getirecektir. Halkın katılımının artırılmasında bir yol haritasının çizilmesi önemlidir.

Tahran, İran'ın başkenti olarak farklı bir yönetim yapılanmasına sahip olmalıdır. Eşgüdüm Şurası'nda vali yerine belediye başkanı yer almaktadır. Ancak yürütmede bunun başarılı olup olmayacağı incelenmesi gereken bir noktadır. Ama yeni yasada başkentin afet yönetiminin toplantılarına İçişleri Bakanı başkanlık etmektedir ve bu fikir önemli bir noktadır.

Bir anlaşma esasına göre Afet yönetim merkeziyle belediyeler arasında, yerel yönetimlerin afet yönetimi konusunda bir şekilde teşkilatlanması söz konusudur. Bu anlaşmaya göre İran'da 2015 yılında belediyelerin afet yönetiminde teşkilatlanması, diğer teşkilatlarla işbirliği ve eşgüdümü sağlaması amacıyla halkın güvenli ve sağlam yaşamı için dehyariler, belediyeler ve içişleri bakanlığının afet yönetim örgütü arasında yönetmelik ve anlaşma hazırlanmış (İrna News, ,2015) ve imzalanmıştır. Bu esasta belediyelerde teşkilatlar afet yönetiminin yapısı, görevleri, personel vb. işleri tanımlanmıştır ve yürütülmektedir.

Yasada şehir İslami şuraları ve belediye görevleri içinde STK'lara yer verilmiştir, Bu sivil toplum kuruluşları genelde belediye sosyal işleri yardımcısı teşkilatında yer almaktadırlar (Terhan Belediyesi, 2021). Bundan dolayı değişik alanlarda faaliyet gösteren STKlar, afet yönetiminde de belediyelerle işbirliği yapmaktadırlar.Bu işbirliği planlamalarda,tabikatta,eğitimde ,arama kurtarmada,yenilemede ve benzeri alanlarda devam ediyor. Bu faaliyetler her zaman olmuştur (İran İçişleri Bakanlığı 2015: 1-9.) Hatta yeni pandemi döneminde de sürekli devam etmektedir,(maska hazırlamak, halka pandemi konusunda eğitim sunmak, hastanelerde çalışanlara yardımcı olmak vb işler).

## 7. SONUÇ

Afet yönetimi çalışmaları, kaynağını dünyadaki endüstriyel ve çevresel felaketlerden almıştır. Endüstriyel felaketlere örnek olarak Bhopal Gaz Trajedisi, petrol sızıntıları, Çernobil erimesi, küresel ısınma; çevresel felaketlere örnek olarak deprem, sel, yer kayması, fırtına, yıldırım gibi birçok felaket sayılabilir. Bunların her biri toplumlarda krizlere neden olmakta ve sonucunda kriz yönetimi konusu ortaya çıkmaktadır.

Afet yönetimi çalışmaları afetten çok önce başlar, afet sırasında sürer ve afetin etkileri azalmaya başladıktan sonra iyileşmeye kadar devam eder. Kriz yönetimi ise krizden sonra başlar, kriz döneminde devam eder ve krizin etkisi azaldıktan sonra biter. Bu durumda kriz yönetimi, afet yönetiminin bir parçası olarak düşünülebilir ancak kriz anında kriz yönetiminin boyutları, afet yönetimini de içine alacak şekilde genişleyebilir. Özetle afet yönetiminde daha önce yapılan hazırlıklar, planlar

ve verilen eğitimler, kriz sürecinde can ve mal kaybını azaltırken kriz sonrası afet yönetimiyle iyileştirme ve yenileme planları devam etmektedir.

Küreselleşme sürecinde afet yönetimi çalışması, kamu yönetiminde ve yerel yönetimde önemli rol üstlenmektedir; bu nedenle merkezi ve yerel yönetimlerde ve sivil toplumlarda etkin bir yapılanma kurulmalıdır.

İran'da en sık görülen afet tipleri arasında deprem, sel, kuraklık, yer kayması, fırtına, yıldırım gibi afetler yer almaktadır. Sayılan afetler arasında deprem, İran'da en fazla can ve mal kaybına neden olan afet türüdür. Dünya genelinde, en çok afet gerçekleşen ülkeler arasında İran, ilk on sırada yer almaktadır. Bu durum, İran'da etkin bir afet yönetim sürecini gerektirmektedir.

İran'da ülke çapında afet yönetimi teşkilatının diğer teşkilatlarla bağlantıları bulunmaktadır. Bu noktada, sivil toplum örgütlerinin iş birliği dikkat çekmektedir. İran'ın 2019 afet yönetim yasasında, afet yönetiminin 4 aşamasına bir bütün olarak yer verilmiştir. Bunun yanında okullarda yapılan eğitimlere büyük önem verilmiştir. Ayrıca başka bir anlayışla yerel yönetimlerde afet yönetimi konusunda önemli bir değişim olmuş ve bunlara özel yapı hazırlanmıştır. İran'da bu değişimler esasında yasalarda afet yönetimi kavramı kullanılmıştır ve bu çalışmada afet yönetiminin teşkilatlanmasından bahsedilmiştir. Bugün İran devleti bu yasaları ve yapıları kullanarak afete karşı çalışmaktadır ancak bu çalışmaların sık sık incelenmesi ve yenilenmesi gerekmektedir.

## KAYNAKÇA

- Abadis, (2020). بلا, 25.10.2020 tarihinden Abadis: <https://abadis.ir/fatofa/%D8%A8%D9%84%D8%A7%D8%A8%D9%84%D8%A7/>, adresinden alınmıştır.
- Altay, A.(2017). *Bütünleşik Afet Yönetimi. Doğal Afetlerin Makroekonomik Etkilerinin Analizi*. (Ed.Z. Toprak Karaman ve A. Altay). İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Amar İstatistik Sitesi, (تعداد کل سطوح تقسیماتی، نقاط شهری ، آبادیها و نقاط فرعی کشور به تفکیک استان 8931خالصه گزارش فایل جغرافیایی 93/89/31)، مصوبات تا تاریخ 25.10.2021 tarihinde Amar, <https://www.amar.org.ir/Portals/0/Geo/GEO98-summary.pdf>, adresinden alınmıştır.
- Arıkan, Z.(2017). *Bütünleşik Afet Yönetimi. Türkiye'de Afetlerde Uygulanan Bazı Mali Yükümlülükler ve Avantajlar*.(Ed.Z. Toprak Karaman ve A. Altay). İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Çankaya Rehberlik ve Araştırma Merkezi, (2021). *Kriz Ve Kriz Yönetimi Hakkında Bilinmesi Gerekenler*, 12.03.2021 tarihinde Slideplayer: <http://slideplayer.biz.tr/slide/3681031/>, adresinden alınmıştır..
- Döker, M. F. (2016). *Afet Ve Acil Müdahale Bilgi Sistemi*. 12.03.2021 tarihinde Silo Tips, <https://silo.tips/download/afet-ve-acil-mdahale-blg-sstem-yard-do-dr-mehmet-fatih-dker>, adresinden alınmıştır.
- Güngör, Y. (2020). *Acil Durum ve Kurtarma*, 12.06.2020' tarihinde, İstanbul Üniversitesi, [https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/21\\_22\\_Guz/acil\\_durum\\_ve\\_kurtarma/1/index.html](https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/21_22_Guz/acil_durum_ve_kurtarma/1/index.html), adresinden alınmıştır.
- Güroğlu, M. (2020). *Acil Durum Ve Afet Planlaması Ünite 1: Acil Durum Ve Afet Yönetim Planları*.
- İran İçişleri Bakanlığı, (2015). *Belediyelerde Kriz Yönetimi Merkezi*, 30.04.2021 tarihinde, İran İçişleri Bakanlığı: <https://bit.ly/39Yz6md>, adresinden alınmıştır.
- İran Kanunlar Sitesi, (2019). *معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات*, 30.05.2021. tarihinde Qavanin sitesinden: [qavanin.ir/Law/PrintText/265906](http://qavanin.ir/Law/PrintText/265906), adresinden alınmıştır.
- İran Meclisi, (2021). *سیاستهای کلی نظام در دوره چشم انداز*, 20.06.2021 tarihinde İran Meclisi: [https://rc.majlis.ir/fa/law/print\\_version/132299](https://rc.majlis.ir/fa/law/print_version/132299), adresinden yararlanılmıştır.
- İran Dışişleri Bakanlığı, *Yüzölçümleri*, 25.10.2021 tarihinde MFA, <https://mfa.ir/portal/viewpage/3992>, adresinden alınmıştır.
- İran Meclisi, (2021). *آیین نامه اجرائی قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری جمهوری اسلامی ایران مصوب پانزدهم*, 30.02.2021 tarihinde, İran Meclisi, <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/108354> adresinden alınmıştır.
- İran Resmi Gazete, (2019). *ریاست محترم جمهوری اسلامی. الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر حسن روحانی حجت. ۴۴۴۷۳/۶/۳. ۱۳۹۸/شماره ۹۰*, 26.04.2021 tarihinden, İran Resmi Gazete: <https://www.rrk.ir/Laws/ShowLaw.aspx?-Code=18237>, adresinden alınmıştır.
- İrna News Haber Ajansı, (2015). *دستورالعمل تشکیل ستاد مدیریت بحران در شهرداری ها تصویب شد*, 30.01.2021 tarihinde İrna News: <https://bit.ly/3AIQOTE> adresinden alınmıştır.
- İstanbul Üniversitesi Uzak Öğretim Ders Notları, (2017). *Afetin Tanımı Ve Sınıflandırılması*, 12.06.2020 tarihinde İstanbul Üniversitesi, [https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20\\_21\\_Bahar/afet\\_ekonomisi\\_ve\\_sigortaciligi/2/index.html](https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/afet_ekonomisi_ve_sigortaciligi/2/index.html), adresinden alınmıştır.

- Maslahat, (2021). پیشگیری و کاهش خطرات ناشی از سوانح طبیعی و "های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران در مورد سیاست های کلی سیاست /مصوبات (2021). Maslahat: 12.06.2021 tarihinde Maslahat: <https://maslahat.ir/index.jsp?siteid=3&fkeyid=&siteid=3&pageid=566>, adresinden alınmıştır.
- Mehrnews, (28 Ağustos 2017). *Saidi, İran Doğal Afetler Açısından Dünyada Dördüncü Sırada*, 01.09.2021 tarihinde Mehr News: <https://bit.ly/3oSeNQD> adresinden alınmıştır.
- Mondal, P. (2021). *Disaster Management: Types, Awareness and Schemes for Disaster Management*, 25.04.2021 tarihinde Your Article Library: <https://www.yourarticlelibrary.com/disasters/disaster-management/disaster-management-types-awareness-and-schemes-for-disaster-management/30169>, adresinden alınmıştır.
- Sancakdar, O .(2017). *Bütünleşik Afet Yönetimi. Afet Mevzuatı ve Afet Hukukuna Giriş*.(Ed.Z. Toprak Karaman ve A. Altay). İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Terhan Belediyesi, (2021). *Terhan Belediyesi Şeması*, 30.04.2021 tarihinden, Terhan Belediyesi: <https://b2n.ir/k95062>, adresinden alınmıştır.
- Toprak Karaman, Z. (2017). *Bütünleşik Afet Yönetimi. Afet Yönetimine Giriş ve Türkiye 'de Örgütlenme*.(Ed.Z. Toprak Karaman ve A. Altay). İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Türk Dil Kurumu, (2020). *Kriz, Afet*, 02.05.2020 Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/>, adresinden alınmıştır.
- Worldometers, (2021). *Population of Iran (2020 and historical)*. 15.03.2021 tarihinde World <https://www.worldometers.info/world-population/iran-population/> adresinden alınmıştır.
- Yavaş, H.(2005). *Doğal Afetler Yönüyle Türkiye 'de Belediyelerde Kriz Yönetimi*. Ankara:Orion Yayınevi.

## **Kentlerin Aydınlatılması Bağlamında Işık Kirliliği Sorunsalı ve İzmir Büyükşehir ve İlçe Belediyelerinin Yaklaşımları\***

*The Problem of Light Pollution In The Context of Lighting Cities and The Approaches of Izmir Metropolitan and District Municipalities*

**Tülin DEMİRCİ<sup>a</sup>**

<sup>a</sup> Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye, [avcutulin.92@gmail.com](mailto:avcutulin.92@gmail.com), ORCID: 0000-0001-6463-7367

**ÖZ**

İnsanların gece hareket kabiliyetini arttırmak, güvenlik endişelerini gidermek ve ilkel karanlık korkularını ortadan kaldırmak amacıyla kullandıkları aydınlatma araçlarının bilinçsiz bir şekilde kullanılması sonucu ortaya çıkan ışık kirliliği insan hayatı ve ekosisteme ciddi zararlar vermektedir. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde ışık kirliliğiyle bağlantılı çalışmaların sınırlı sayıda olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı ışık kirliliğinin nedenleri ve tipleri üzerinde durarak literatürde eksikliği hissedilen bilimsel çalışma açığını kapatmaktır. Ayrıca İzmir Büyükşehir Belediyesi ve İzmir ili sınırları içerisinde bulunan ilçe belediyelerinin ışık kirliliği konusunda hangi plan ve projeleri gerçekleştirdiğinin tespit edilmesi çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Belediyelerin ışık kirliliği konusundaki yapmış olduğu çalışmalar Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) aracılığıyla alınmış olup verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada Gazimur, Karabağlar gibi nüfus açısından fazla olan belediyelerin ışık kirliliği konusunda plan ve projelerinin olmadığı Kiraz, Urla, Bergama gibi belediyelerin de ışık kirliliği konusunda sorumluluklarını net bir şekilde farkında olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Aydınlatma, Işık Kirliliği, İlçe Belediyeleri, İzmir Büyükşehir Belediyesi.

**ABSTRACT**

When the national and international literature is examined, it is understood that there are limited number of studies related to light pollution. In this context, the main purpose of the study is to close the scientific study gap, which is felt in the literature, by focusing on the causes and types of light pollution. In addition, the other purpose of the study is to determine which plans and projects have been carried out by the Izmir Metropolitan Municipality and the district municipalities within the borders of Izmir province on light pollution. The document analysis method, which is a qualitative research method, was used in the study. The studies carried out by the municipalities on light pollution were obtained through the Presidency Communication Center (CIMER), and the content analysis method was used in the analysis of the data. In the study, it was concluded that the municipalities such as Gazimur and Karabağlar, which have a large population, do not have plans and projects on light pollution, and municipalities such as Kiraz, Urla, Bergama are not clearly aware of their responsibilities regarding light pollution.

**Keywords:** Lighting, Light Pollution, District Municipalities, Izmir Metropolitan Municipality,

\* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

**Atıf-Reference:** Demirci, T. (2021). Kentlerin Aydınlatılması Bağlamında Işık Kirliliği Sorunsalı ve İzmir Büyükşehir ve İlçe Belediyelerinin Yaklaşımları. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 72-80.

## 1. GİRİŞ

Sağlıklı kentleşme önündeki en önemli engellerden bir tanesi ekosistemin bozulmasıdır. İklim değişikliği, atıkların doğaya bilinçsizce bırakılması, fosil enerji yakıtlarının kullanılması gibi ekosistemin bozulmasına sebebiyet veren olumsuz durumlara son dönemde ışık kirliliği de eklenmiştir. Işık kirliliği insan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla doğal ışıkların yetersiz kaldığı durumlarda insan eliyle oluşturulan yapay aydınlatmanın insan sağlığına ve ekosisteme zarar vermesi olarak tanımlanmaktadır. Işık kirliliği canlıların yaşam alanı olarak tanımlanan biyosferi etkileyen bir kirlilik olarak kabul edilmektedir.

Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan hızlı ve plansız kentleşme ve yapılaşma nedeniyle ışık kirliliği artış göstermiştir. Ulusal ve uluslararası literatürden de anlaşıldığı üzere kamu kurumları ve bireyler çevre konusunda endişe duysalar bile ışık kirliliği diğer çevresel konular gibi hak ettiği değeri görememektedir.

Bu bağlamda çalışmada ışık kirliliği konusunda farkındalık oluşturarak İzmir ili örneğinde belediyelerin ışık kirliliği konusunda ne tür çalışmalarının olduğunun tespiti amaçlanmıştır. Çalışmada nitel bir araştırma olan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) kanalı kullanılarak İzmir Büyükşehir Belediyesi ve 30 ilçe belediyesine ışık kirliliği konusunda hangi plan, proje ve çalışmaları olduğu sorusu sorulmuştur. Alınan cevaplar içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Çalışmada Gaziemir, Çeşme, Selçuk belediyelerin ışık kirliliği konusunda bir çalışması bulunmamakta Kiraz, Urla, Bergama, Seferihisar belediyelerinin mevzuattan kaynaklanan sorumlulukları konusunda bilgi sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Belediye personellerinin bilgi eksikleri giderilerek ışık kirliliğinin önlenmesi konusunda çevresel kirliliğe neden olmayacak çevre dostu aydınlatma sistemleri oluşturmaları kirliliğin kaynağında önlenmesi konusunda büyük önem taşımaktadır. Aydınlatma ve aydınlatma sistemleri hem kirliliği önlemede hem de güvenliği sağlamak açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu bağlamda izleyen bölümde aydınlatma ve aydınlatma türleri üzerinde durulacaktır.

## 2. AYDINLATMA

İnsanlar tarih öncesi devirlerden günümüze hayatlarını devam ettirebilmek için çeşitli malzeme ve kaynaklara ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç duyulan kaynaklar içerisinde aydınlatma önemli bir yer teşkil etmektedir. İnsanlar 19. yüzyıla gelinceye kadar aydınlatma gereksinimini mum, kandil, yağ lambaları gibi araçlarla gidermişlerdir (Özkaya, 2004). 16. yüzyılda özellikle Avrupa ülkelerinde meydana gelen hızlı nüfus artışı (Ulan, 2018: 83-84) ve 19. yüzyıl Sanayi devriminin yaratmış olduğu teknolojik gelişmelerin etkisiyle aydınlatma ihtiyacının karşılanması için farklı araç ve gereçler kullanılmaya başlanmıştır (Küçükalay, 1997).

Uluslararası ve ulusal literatürde aydınlatma kavramının net bir şekilde anlaşılması için ışık kavramı üzerinde durulmalıdır. Günlük hayatımızda iş ve işlemlerin yürütülmesinde önemli bir rol oynayan ışık; güneşten gelen enerji ve maddeleri görmeyi mümkün kılan erke olarak tanımlanmıştır (OXFORD, 2021). Bir diğer tanımda ise görmeyi mümkün kılan şey, insan gözüyle görülebilen bir erke olarak tanımlanmıştır (MW, 2021). Bununla birlikte fizik biliminde ışık; kızılötesi, ultraviyole, X ışınları, radyo dalgaları ve daha fazlası gibi görünmez formlar dâhil olmak üzere elektromanyetik ölçeğin tüm bölümleri olarak tanımlanmaktadır. (SPİE, 2015). Kuzey Amerika Aydınlatıcı Mühendislik Topluluğu tarafından yapılan tanımda ise, ışık göz retinasını hareketlendiren ve görsel bir his yaratabilen enerji olarak tanımlanmıştır (LRC, 2000).

Aydınlatma kavramı ise ışık ile birlikte tanımlanan bir olgudur. Işık kavramı olmadan aydınlatmadan söz edilmesi mümkün değildir. Buna göre aydınlatma; nesnelere ve çevrenin gereği gibi görülebilmesini sağlamak amacı ile belli alan veya alanlara ışık uygulamak olarak tanımlanmıştır (Şirel, 1991). Bir diğer tanımda ise belli bir ışık kaynağının bir nesne veya çevreye ışık yollayarak o nesneyi gözle görünür hale getirmesi aydınlatma olarak tanımlanmıştır. Bu tanımda da aydınlatmanın nesnelere ışık vasıtasıyla görünür kıldığı üzerinde durulmuştur. İnsanların çevresini algılaması ve çevresinde ne olup bittiğini anlayabilmesi, işitme, dokunma, görme, koku alma vb. duyuvar aracılığı ile sağlanmaktadır. Çevreyi algılayarak değerlendirmede görsel duyunun payı %95'tir. Bu görsel algının sağlanması için de ışık uygulanmaktadır (Şirel, 2007). Akşam belli bir saatten sonra da bulunduğumuz mekândan yararlanabilmemiz için aydınlatmaya ihtiyaç duyarız. Aydınlatma çevremizdeki nesnelere seçebilmemizi, bulunduğumuz mekândan daha iyi yararlanabilmemizi, güvenliğimizi sağlaması açısından önemlidir. İyi bir aydınlatma kentsel alanlarda bireylerin görme yeteneğini arttırarak güvenlik duygusunu arttırmaktadır. Bu duruma ek psikolojik açıdan kendisini güvende hisseden birey bulunduğu ortamda daha mutlu hissetmektedir (Özkaya ve Tüfekçi, 2011).

## 3. AYDINLATMA TÜRLERİ

Literatürde ilgi alanlarına göre aydınlatmanın çeşitli şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Işığın kökenine göre yapılan tanımlar doğal-yapay olarak 2'ye, aydınlatılan yere göre yapılan tanımlar ise iç ve dış olarak 2'ye ayrılmaktadır.

### 2.1. Işığın Kökenine Göre Aydınlatma

#### 2.1.1. Doğal Aydınlatma

Aydınlatmada güneş kaynağından yararlanılması doğal aydınlatmadır. Güneş ışığı birçok bakımdan canlı ve devingen bir özelliğe sahiptir. Bu ise insan doğasına uygun ve insanı olumlu etkileyen bir özelliktir. Geçmişten bugüne insan var olduğu günden bu yana, böyle bir ışık içinde gelişip, bütün organizması buna göre oluşmuştur. Bu açıdan da doğal aydınlatma dediğimiz güneş ışığı insan psikolojisini olumlu etkileyen bir özelliğe sahiptir. Çatı aydınlatması, pencere aydınlatması ve doğada insan eli değmeden yararlanılan aydınlatma doğal aydınlatma örnekleri arasındadır.

### 2.1.2. Yapay Aydınlatma

Teknolojik gelişmelerin artmasıyla birlikte bireylerin kapalı alanlarda geçirdikleri zamanın da arttığı görülmektedir. Uzayan iş yükleri ve farklılaşan hayat şekilleri doğal aydınlatmanın insan ihtiyaçlarını karşılayamaması sonucunu doğurmuştur. Yine günümüzün teknolojik gelişmeleri ışığın kontrol edilebilir ve taşınabilir yapıya kavuşması yapay aydınlatmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Doğal ışığın olmadığı veya yetersiz olduğu durumlarda kullanılan yapay aydınlatma; insan eliyle oluşturulan kontrollü aydınlatmayı ifade eden bir kavramdır (Turgay ve Altuncu, 2011: 171). Bina ve kapalı mekânlardaki aydınlatma araçları kullanılarak yapılan aydınlatma yapay aydınlatmanın en önemli örnekleri arasındadır.

## 2.2. Aydınlatılan Yere Göre Aydınlatma

### 2.2.1. İç Aydınlatma

Çeşitli mimari yapılarla doğal aydınlatmanın gerçekleştiği çevreden ayrılan iç mekânların aydınlatılması iç aydınlatma olarak tanımlanmıştır. Haneler, hastaneler, sinema ve tiyatro salonları, fabrikalar bu aydınlatma türüyle aydınlatılmaktadır (MEB, 2011).

### 2.2.2. Dış Aydınlatma

Yapı dışı ölçeklerdeki aydınlatmaya verilen addır. En bilinen örneği sokak lambaları, yol ve cadde armatürleri ve projektörlerdir. Dış mekân aydınlatmasının ilk adımları 17. yüzyılda cadde ve sokakların güvenlik gereğiyle aydınlatılmasıyla başlamıştır. Türkiye’de ise dış mekân aydınlatması ilk kez 1914 yılında İstanbul ilinde yapılmıştır (Ankara Üniversitesi, 2020)

## 3. AYDINLATMANIN NEGATİF ETKİSİ: IŞIK KİRLİLİĞİ

İnsan nüfusunun artması ve yerleşim alanlarının doğal yaşam alanlarına yaklaşması sonucunda aydınlatma ihtiyacı büyük oranda artmıştır. İklim değişikliği, çevresel kirlilik gibi insan kaynaklı faaliyetler nedeniyle gittikçe kırılgan hale gelen ekosistemler yapay aydınlatmanın olumsuz etkisi olan ışık kirliliğine maruz kalmaktadır. Literatürde konuyla ilgili çalışmalar sınırlı olsa da ışık kirliliği çevre kirliliğinin en hızlı büyüyen ve yaygın etkilerini içerisinde barındıran kirlilik türlerinden birisidir (Chepesiuk, 2009).

Literatür incelendiğinde ışık kirliliğiyle ilgili tanımların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bilinen ilk sistematik tanım ise Uluslararası Gökyüzü Derneği tarafından yapılmıştır. Bu tanımda ışık kirliliği; yapay ışığın uygunsuz veya aşırı kullanımı sonucunda insan, hayvan ve bitkilerin olumsuz bir şekilde etkilenmesi olarak tanımlanmıştır. Aydınlatma araçlarının çevresel etkileri düşünülmeden bilinçsiz bir şekilde çevreye yerleştirilmesi durumunda ışık kirliliğinin ortaya çıkma ihtimali oldukça yüksektir (İDA, 2021).

Bir diğer çalışmada ise ışık kirliliği gökyüzü kaynaklı aydınlatmanın insan eliyle bozularak doğal ekosisteme verilen zarar olarak tanımlanmıştır. İnsan eliyle meydana gelen bu değişiklik gökyüzünü daha parlak hale getiren yapay ışıkların yeryüzüne çeşitli alanlara yerleştirilmesini ifade etmektedir. Bu uygulama biyosfere zarar veren bir kirlilik olarak kabul edilmektedir (Shariff, Osman ve Faid, 2016: 1-2). Bir diğer tanımda ise insan yapımı aydınlatma araçlarının insan ihtiyacını karşılayabilecek seviyeden fazla kullanılması nedeniyle doğal döngünün bozularak ortaya çıkan çevresel kirlilik, ışık kirliliği olarak tanımlanmaktadır. Işık kirliliği sadece şehirleri değil tüm dünyayı etkileyen bir nitelik taşımaktadır. Astronomiden, ekolojiye kadar birçok alanda doğa ve yaşam kalitesini düşürüp canlı hayatına ciddi zararlar vermektedir (Gaston, 2013).

Teorik alanda yapılan çalışmalar uygulamaya da yansımış olup 2016 yılında hazırlanan Dünya Yapay Gece Gökyüzü Parlaklığı Atlasında dünya nüfusunun %80’inin doğal olmayan yapay aydınlatmaya maruz kaldığı ifade edilmiştir (İDA, 2016).

Işık kirliliğinin temel olarak 5 türü vardır (Rajkhowa, 2012: 862-863);

*Hafif Aydınlatma Sonucu Oluşan Kirlilik:* Aydınlatılma hedefi olmayan yerlere düşen ışıkların oluşturduğu kirliliğe verilen addır. Sokak aydınlatmalarından evlerin içerisine giren düşük kelvin dereceli ışık bu konuda verilecek en temel örnek arasında yer almaktadır.

*Aşırı Aydınlatmadan Kaynaklanan Kirlilik:* Işığın aşırı ve gereksiz kullanılmasından kaynaklanan kirliliktir. Özellikle metropollerde ve büyükşehirlerde karşımıza çıkmaktadır.

*Göz Kamaştırıcı Işıklardan Kaynaklanan Kirlilik:* Görseelliği arttırmak amacıyla kullanılan parlaklığı yüksek ışıkların oluşturduğu kirliliktir. Bu kirlilik ışığın hassas canlılara zarar vermesine ek olarak sürücü ve yayaların görüş açılarını daralttığı için trafik güvenliğine zarar vermektedir.

*Işık Dağınıklığından Oluşan Kirlilik:* Özellikle sokak ışıklarının ve reklam panoları gibi görsel öğelerin yoğun olduğu yerlerde ortaya çıkan kirlilik türüdür. Pilotların pist ışıklarının banliyö ışıklarının karıştırılması ihtimalinin yüksek olmasından dolayı ışık dağınıklığı en çok havacılık sektörünü etkilemektedir.

*Gökyüzü kirliliği:* Yoğun aydınlatma nedeniyle yerleşim bölgeleri üzerindeki gökyüzünün parlamasından kaynaklanan kirliliktir.

#### 4. IŞIK KİRLİLİĞİNİN OLUMSUZ ETKİLERİ

Işık kirliliğinin çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri oldukça fazladır. Bu başlık altında bu etkiler üzerinde durulacaktır.

##### 4.1. İnsan Sağlığı Üzerindeki Etkileri

İnsanlar doğası gereği sabit bir gece-gündüz döngüsüne ihtiyaç duymaktadırlar. Yapay ışığa çok fazla maruz kalmak melatoninin yapısını bozarak uyku bozuklukları, kötü iş performansı, dikkat dağınıklığı, kilo artışı, stres ve kanser hastalıklarına sebep olabilir (Smolensky, 2013: 1203-1204). Nitekim vücuttaki melatonin dengesizliğinin meme kanseri riskini önemli düzeyde arttırdığına yönelik önemli sayıda çalışma bulunmaktadır (Topal, Öter ve Korkmaz, 2009: 142; Çimen, Akbaş ve Erbaş, 2018: 40). Yine aşırı ışıklı ortamlarda çalışmanın ve konser, sinema gibi ortamlarda gözün yorucu ışıklara belli aralıklarla maruz kalması göz sağlığını olumsuz etkilemektedir (Bostancı, 2016: 97).

Işıklandırmanın insan psikolojisi üzerinde de çeşitli etkileri olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Işıklandırmanın insan sağlığına olan etkileri analiz edilmeden aydınlatma araçlarının kullanılması hallerinde bireylerin psikolojisini ve biyolojik sistem hormonlarını olumsuz etkileyerek kişinin kendisini psikolojik olarak sağlıklı hissetmesine neden olabilmektedir (Rea, 2002: 15).

##### 4.2. Ekolojik Denge Üzerine Etkileri

Işık kirliliği insanlar üzerinde olduğu kadar ekolojik sistem üzerinde de çeşitli tahribatlar yaratmaktadır. Aşırı ışıklandırma kaplumbağa, kuş, kurbağa, semender gibi canlıların görsel algılarını bozarak gezinme ve avlanma yeteneklerine zarar vermektedir. Yoğun ışık kirliliğine maruz kalan hayvanlarda ayrıca gece ve gündüz algısı bozularak zihinsel sorunlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle yıldızların ve ayın ışığından yararlanarak geceleri göç eden kuşların çoğu yapay ışıklar nedeniyle yollarını kaybetmektedir (Meyer, T.B).

Yarasa gibi geceleri avlanan memeli hayvanlar da yapay ışıklar nedeniyle görme ve hissetme yeteneklerini kaybederek avlanma gibi temel zorunluluklarını yerine getirememektedir. Yine özellikle geceleri yarasalar ormansız alanlara tohum taşıyarak ekosistemin devamını sağlamaktadır. Bu aşırı aydınlatma nedeniyle dağıtım hızı oldukça düşen yarasaların dağıtım yapamaması nedeniyle ekosistem ciddi zararlar görmektedir (Bennie, Davies, Cruse, Inger ve Gaston, 2015: 1-5).

Okyanus içerisinde yaşayan deniz kaplumbağalarının yavruları yumurtadan gece vakitlerinde çıkmaktadır. Yavrular okyanus yüzeyine yansıyan parlak yapay ışıklar nedeniyle dışarı çıkmamakta bu yüzden her yıl milyonlarca yavrunun öldüğü görülmektedir (İDA, 2020).

Ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik örnekler artırılabilmekle birlikte Birleşmiş Milletler tarafından 22.02.2020 tarihinde Göçmen Yabani Hayvan Türlerinin Korunmasına İlişkin Taraflar Konferansının 13'cüsü gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda stratejik ortaklar tarafından başta göçmen kuşlar, deniz kaplumbağaları ve yarasalar olmak üzere etkilenen diğer hayvanların ışık kirliliğinden kaynaklanan sorunlarının çözülmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca bu zirveden sonra toplanacak ilk zirve için ışık kirliliğinden kaynaklanan sorunların çözülmesi amacıyla taraf devletlerden rapor hazırlanması istenmektedir. Dünya Göçmen Kuşlar Günü'nün nasıl kutlanabileceğine ilişkin öneriler de COP 13 (2007 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı) toplantısında üzerinde durulması gereken konu başlıkları arasında yer almaktadır (UN, 2020).

##### 4.3. Bilimsel Hayata Etkileri

Işık kirliliği bilimsel ilerlemeler önünde de çeşitli engeller oluşturmaktadır. Karanlık bir gökyüzü evren üzerinde çalışma yapmanın ön koşuludur. Gökbilimciler uzayda yer alan nesnelere gelmekte olan zayıf ışık sinyallerini karanlık bir gökyüzü olmadan alamazlar. Bu açıdan birçok astronomik gözlemevi, şehirlerin ve kasabaların ışığından kaçmak için uzak yerlere inşa edilmektedir. Buna rağmen birçok gözlemevleri de ışık kirliliği tehdidi ile karşı karşıyadır (NAOJ, 2016).

#### 5. KENTSEL AYDINLATMA KONUSUNDAKİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Günümüzde kentsel dış mekânların aydınlatılması başta güvenlik ve kültürel faaliyetler olmak üzere özel bir önem teşkil etmektedir. 03.07.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda belediyelerin görev ve yetkileri detaylı olarak hüküm altına alınmıştır. Buna göre büyükşehir, il belediyeleri ve nüfusu 10.000'i geçen belediyelerin belediye meclisi kararıyla faiz almadan 10 yıllık sürelerle aydınlatma çalışmalarını yapabileceği veya yaptırabileceği hüküm altına alınmıştır. Yine kanunun 67. maddesinde bu yapılan aydınlatma araçlarının bakımı konusundaki yetkilendirmenin belediye meclisi kararıyla belirleneceği hükme bağlanmıştır. 73. maddenin birinci ek fıkrasında ise belediye meclisi kararıyla uygun görülen binaların cephelerinde özel aydınlatma ile çevre düzenlemesi yapılacağı ifade edilmektedir (TBMM, 2005). 5393 sayılı kanunun kentsel alanların aydınlatılması konusunda belediyeleri yetkili kıldığı görülmektedir.

Kentsel aydınlatma konusunda üzerinde durulması gereken diğer hukuki düzenleme ise 27.07.2013 tarihinde 28720 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Genel Aydınlatma Yönetmeliğidir. Yönetmeliğin temel amacı genel aydınlatma konusundaki görev ve sorumlulukların tespit edilerek enerji verimliliğini sağlamaktır. Yönetmelik aydınlatma tüketimlerinin ölçülüp aydınlatma komisyonunun oluşturulması ve aydınlatma konusundaki teknik esaslar konusundaki usul ve esasları kapsamaktadır. Yönetmelikte genel aydınlatmanın tanımına da yer verilmiştir. Buna göre yönetmeliğin 4. maddesinde tanımlanan genel aydınlatma;

Otoyollar ve özelleştirilmiş erişme kontrollü karayolları hariç, kamunun genel kullanımına yönelik bulvar, cadde, sokak, çıkmaz sokak, yürüyüş yolu, alt-üst geçit, yaya alt-üst geçidi, köprü, meydan ve yaya geçidi gibi yerler ve mevcut genel aydınlatma tesisi güzergâhında yer alan yerlerin kullanılmasına hizmet eden ve bunların devamı niteliğindeki yerler ile halkın ücretsiz kullanımına açık ve kamuya ait park, bahçe, tarihî ve ören yerlerinin aydınlatılması ile trafik sinyalizasyonunun kapsamaktadır.

5393 sayılı kanunda verilen görevlerle uyumlu olarak yönetmelikte oluşturulan aydınlatma komisyonunda ilgili belediyenin de temsilcilerinin bulunacağı hüküm altına alınmıştır. Yönetmeliğin 9. maddesinde komisyonda yer alacak üyeler detaylı bir şekilde hüküm altına alınmıştır. Buna göre ilgili ilin valisi veya bu vali tarafından yetkilendirilecek vali yardımcısı başkanlığında, il büyükşehir statüsünde ise; büyükşehir belediyelerinden iki üye, elektrik dağıtım şirketlerinden ve konuyla doğrudan ilgili belediyelerden birer üye ve TEDAŞ temsilcilerinin katılımından oluşmaktadır. Büyükşehir statüsünde olmayan illerde ise vali veya görevlendireceği vali yardımcısı başkanlığında konuyla ilgili belediyelerden, il özel idaresinden ve dağıtım firmalarından birer üye ve TEDAŞ temsilcisinden oluşmaktadır.

Komisyon kamuya açık park, bahçe, sokak, tarihi alanlar gibi halkın kullanımı açık alanlara yapılacak aydınlatmaları, genel aydınlatma tesislerin kurulacağı yerleri, aydınlatma ile ilgili yatırım kararlarını, kamusal alanların aydınlatma şekillerini belirlemekle görevlidir. Kamu güvenliği dâhilinde dağıtım şirketlerinden elektrik kesintisi yapılmasını da talep etme yetkisine sahiptir. Komisyon Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına karşı sorumludur

## **6. İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ VE İLÇE BELEDİYELERİNİN IŞIK KİRLİLİĞİNE YÖNELİK ÇALIŞMALARI**

İzmir 11906.85 km<sup>2</sup> yüzölçümüne sahip bir ildir. Aliağa, Balçova, Bayındır, Bayraklı, Bergama, Beydağ, Bornova, Buca, Çeşme, Çiğli, Dikili, Foça, Gaziemir, Güzelbahçe, Karabağlar, Karaburun, Karşıyaka, Kemalpaşa, Kınık, Kiraz, Konak, Menderes, Menemen, Narlıdere, Ödemiş, Seferihisar, Selçuk, Tire, Torbalı ve Urla olmak üzere toplam da 30 ilçeye sahiptir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2021).

27.07.2013 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan Genel Aydınlatma Yönetmeliği’nin amaç ve kapsamından hareketle aydınlatma komisyonu içerisinde değerlendirilen belediyelerin yönetmeliğin 6. Maddesinde de belirtilen ışık kirliliğine yönelik olarak yapmış oldukları ya da yapmayı planladıkları proje ve çalışmalar çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu anlamda İzmir Büyükşehir Belediyesi ve bağlı belediyelere bir sorumluluk düşmektedir. Işık kirliliği hem çevreye hem insanlığa vermiş olduğu zararlar gündemi son dönemde oldukça meşgul eden bir konudur. Bu kirlilik sadece bir sağlık konusu olmamakla birlikte trafik, çevre, hayvanlar gibi birçok argümanı etkileyen de bir konudur. Bu bağlamda çalışmada İzmir Büyükşehir Belediyesi ve bağlı belediyelerin ışık kirliliği konusuna bakış açıları, bu konuda var ise yapmış oldukları çalışmalar yok ise yapacakları bir çalışma olup olmadığı araştırılmak istenmiştir.

Bu anlamda da CİMER (Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi) üzerinden ilk olarak 22.11.2019 tarihinde ve #1902733737 başvuru numarası ile İzmir Büyükşehir Belediyesi ve bağlı belediyelere ulaşılarak bu yönetmelik kapsamında ışık kirliliğine yönelik çalışmaları olup olmadığı konusunda bilgi alınmak istenmiştir. Bu doğrultuda “Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Tarafından Çıkarılan Genel Aydınlatma Yönetmeliği içerisinde sokak, cadde ve park gibi kamusal alanlarda ışık kirliliğinin önlenmesine ilişkin hüküm bulunmaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi ve ona bağlı ilçe belediyelerinin bu kapsamda yapmış olduğu çalışmalar var mıdır? Var ise proje ayrıntılarını paylaşabilir misiniz?” sorusuna 30 ilçe belediyesinden alınan cevaplar şu şekildedir;

Torbalı İlçe Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü, Gaziemir İlçe Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü, Narlıdere İlçe Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü, Menderes İlçe Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü, Menemen İlçe Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü, Çeşme İlçe Belediye Başkanlığı Park ve Bahçeler Müdürlüğü, Beydağ İlçe Belediye Başkanlığı, Selçuk İlçe Belediye Başkanlığı, Güzelbahçe İlçe Belediye Başkanlığı, Bergama İlçe Belediye Başkanlığı İmar ve Şehircilik Müdürlüğü, Foça İlçe Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü, Kemalpaşa İlçe Belediye Başkanlığı, Karabağlar İlçe Belediye Başkanlığı Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü, Balçova İlçe Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü tarafından sokak cadde ve park gibi kamusal alanlarda ışık kirliliğinin önlenmesine ilişkin herhangi bir çalışma yapılmadığı belirtilmiştir.

Bayraklı Belediye Başkanlığı Park ve Bahçeler Müdürlüğü genel olarak genel aydınlatma yönetmeliğine uyulduğunu söylemiş ve ayrıntılı bir bilgi vermemiştir.

Çiğli Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü; belediye bünyesinde bulunan park, bahçe ve yürüyüş yollarının kısım kısım genel aydınlatma kapsamına alındığı ancak geniş kapsamda bir projesinin olmadığını belirtmiştir.

Kiraz Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü: vermiş olduğu cevapta Kiraz belediyesinin sorumluluğunda bulunan park ve bahçelerde ışık kirliliği bulunmadığını ifade etmiştir. “İlçemiz bütün mahallelerindeki Cadde ve sokakların aydınlatılması Gediz Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi’nin sorumluluğunda olup konuyla ilgili gerekli bilgiyi bu kurumdan alabilirsiniz” diyerek Dağıtım şirketine yönlendirmiştir.

Urla Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü; genel aydınlatma kapsamındaki alanların Gediz Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi’nin sorumluluğunda bulunduğu için bu konuda hiçbir çalışma yapılmadığını belirtmiştir.

Bergama Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü; ise ilçedeki cadde ve sokak aydınlatmaları ile ilgili olan kurumun Gediz Elektrik A.Ş tarafından projelendirilerek yapıldığını belirtmiş ve belediyenin sorumluluğunda olan parklarda ise daha az ışıklı (ki bu tanımlanmamıştır) ve yarı gece aydınlatması yapıldığı belirtilmiştir.

Seferihisar Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü de sokak aydınlatmalarıyla ilgili olarak Gediz Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi'ne başvurulması gerektiğini belirtmiştir.

Görüldüğü gibi Kiraz, Urla, Bergama, Seferihisar belediyeleri ışık kirliliğine yönelik sorumluluk hakkında yetki ve görev alanına girmemekte olduğunu belirterek çalışmanın dağıtım şirketi olan TEDAŞ ile yapılması gerektiğini söylemiştir.

Belediyelerin bir çalışma ya da projesi olmaması ışık kirliliği konusunun yeni bir konu olması ve hukuki düzenlemelerinin gelişme aşamasında olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Alınan cevaplardan da görüldüğü üzere İzmir ilinde yer alan 30 ilçeden 17'sinin ışık kirliliği konusunda hiçbir çalışması bulunmamaktadır.

İzmir ili ilçe belediyeleri içerisinde ışık kirliliği konusunda yönetmeliğe uygun olarak çeşitli çalışmalar gerçekleştiren belediyeler de bulunmaktadır.

Buca Belediye Başkanlığı Tesisler Müdürlüğünden;

*“Belediyemiz sorumluluk bölgesinde ışık kirliliğinin önlenmesine yönelik genel aydınlatma tesislerinde TEDAŞ Tip Onay Belgesine sahip IEC, TSE gibi milli ve uluslararası standartlara uygun, LED armatüre sahip, gerekli Lux ve Lümen değeri hesaplanarak ürün seçimi yapılmaktadır.”* yanıtı alınmıştır.

Aliağa İlçe Belediye Başkanlığı sınırları içerisinde yer alan alanların tümünde proje düzeyinde gerekli çalışmaların titizlikle yürütüldüğü ve en kısa zamanda faaliyete geçirmek adına alt yapı çalışmalarının devam ettiği belirtilmiştir. Bu doğrultuda Aliağa Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğünden;

*“Belediyemiz bünyesinde projesi 2016 yılı uygulaması ise 2017 yılında başlatılan Genel Aydınlatma Yönetmeliği içerisinde sokak, cadde ve park gibi kamusal alanlarda gerek enerji sarfiyatı gerekse ışık kirliliğini azaltmak adına bazı sokak ve caddelerde aydınlatma çalışması yapmış bulunmaktayız. Bu çalışmalar çerçevesinde mevcut bulunan sodyum buharlı ve metal halide tipinde olan aydınlatma armatürlerini, yeni nesil led aydınlatma armatürleri ile değiştirmiş bulunmaktayız. Mevcut aydınlatma armatürleri yapısı gereği ışık yolu dağınık olup, gerçek anlamda aydınlatması gereken alanın dışında gereksiz ve etrafı rahatsız edici seviyede çalışmaktadır. Ancak led armatürler amacına uygun yani gerekli olan alanı aydınlatma ile birlikte üzerinde bulunan özel lensler ile ışığı dağıtmayarak ışık kirliliği de yapmamaktadır. Ayrıca enerji tüketimi açısından da yaklaşık %30 oranında avantaj sağlamaktadır. Bu uygulamayı ilçemizin tamamına uygulamak adına proje ve maddi anlamda gerekli çalışmalar titizlikle yürütülüyor olup, en kısa zamanda faaliyete geçirmek adına alt yapı çalışmalarımız devam etmektedir.”* yanıtı alınmıştır.

Bayındır Belediye Başkanlığı Etüt Proje Müdürlüğü; Genel Aydınlatma Yönetmeliği'nin 6. maddesinin 2. bendi (Genel aydınlatma kapsamındaki halkın ücretsiz kullanımına açık ve kamuya ait park, bahçe, tarihi ve ören yerleri ile yürüyüş yolu gibi yerlerdeki mevcut aydınlatma tesisleri ve yeni yapılacak tesislerde, aydınlatma düzeyleri en geç saat 02:00'den sonra yüzde elli oranında düşürülür) ve 6. Maddenin 3. Bendi (Bu madde kapsamında yapılacak aydınlatmalarda ışık kirliliğine yol açılmaması ve azami enerji tasarrufu sağlanması için bu tesislerin işletilmesinden sorumlu ilgili kuruluşlar tarafından gerekli önlemler alınır) hükümlerine atıfta bulunarak genel aydınlatma tesislerinde TEDAŞ Tip Onay Belgesine sahip, IEC, TSE gibi milli ve uluslararası standartlara uygun, LED armatüre sahip, gerekli lux ve lümen değeri hesaplanarak ürün seçimi ve tesis tasarımı yapılmakta olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Bayındır Belediyesi'nin ışık kirliliğine yönelik projeler gerçekleştirdiği ve çalışmalarını titizlikle yürüttüğünü söyleyebiliriz.

Tire İlçe Belediye Başkanlığından ise;

*“Cadde ve sokakların aydınlatılmasının belediyemiz sorumluluğunda olmamakla birlikte yeni yapılan parklarımızda ışık kirliliğini önlemek için glop tipi armatürlerin kullanılmasından kaçınılarak bunların yerine üstü ve yanları muhafazalı yatay ve düşey aydınlık düzeylerini yaratan uygun tasarımlı direkt tipi armatürler kullanılmaktadır. Enerji tasarrufu amaçlı led armatürler veya yüksek basınçlı sodyum lambalar tercih edilmektedir. Aydınlatma miktarlarının fazla olmaması için lüx ve lümen değerlerine dikkat edilmektedir.”* şeklinde cevap alınmıştır.

Aliağa, Bayındır ve Tire ilçe belediyesinden alınan cevaptan da anlaşıldığı üzere aydınlatmada kullanılan armatürlerin de ışık kirliliğinin önlenmesinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Belirtmek gerekir ki cadde ve sokak aydınlatmaları belediyelerin de sorumluluğu altında bulunan alanlardır. *“Bu alanların yetki alanımızda bulunmamaktadır”* ifadesi 5939 sayılı kanundan da anlaşılacağı üzere hukuki açıdan yanlış bir önermedir. Bu tip kanılar yetki karmaşasına yol açabileceği gibi aynı zamanda bu alanların ışık kirliliği açısından önemsenmemesi sonucunu doğurma ihtimali bulunmaktadır.

Konak Belediye Başkanlığı Fen İşleri Müdürlüğü; 2013 yılından bugüne kadar ışık kirliliği ve çevresel boyuttaki etkilerini azaltmak adına SL Tipinde (sokak armatürü 50-60 W) 283 adet, 160 W sokak armatürü 5 adet, 90 W sokak armatürü 76 adet ve 70 W sokak armatürü 58 adet olmak üzere toplamda 422 adet armatür ve 100'ün üzerinde parkta da yenileme çalışması gerçekleştirildiğini belirtmiştir.

Karşıyaka İlçe Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü; kendi sorumluluğunda olan parklarda öncelikle çok fazla enerji tüketen, çevre ve insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen 125 Watt civa buharlı armatürlerin kullanımı sonlandırılarak daha az enerji tüketen 70 Watt sodyum buharlı armatür kullanımına geçiş yapmıştır. İlçe genelinde daha az enerji tüketen ve daha sağlıklı aydınlatma armatürleri kullanılmaktadır. Aydınlatma kontrollerinde Fotosel röle ve dijital zaman saatleri kullanılması ile gün batımı ve gün doğumlarında gecikmesiz ya da gereksiz yere aydınlatmaların çalışması önlenmiştir. Ayrıca led armatürlerin kullanıma geçilmesi programları dahilinde olup bu konudaki çalışmaları devam etmektedir.

Bornova Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğünden;

*“Belediyemiz maddi kaynaklarının sınırlı olması sebebi ile ‘Genel Aydınlatma Yönetmeliği’ kapsamında büyük çapta ve toplu bir proje yapılamamıştır, ancak Belediyemizin maddi imkanları dahilinde Park ve Bahçeler Müdürlüğü’nün sorumluluğundaki alanlarda, ‘Genel Aydınlatma Yönetmeliği’ne uygun ve tasarruf sağlayan zaman/tarih ve ışık şiddeti ayarlanabilen yeni LED teknolojik akıllı aydınlatma ürünleri temin edilmekte olup, parklarımızda kademeli olarak kullanılmaya başlanmıştır.”* şeklinde cevap alınmıştır.

Buradan da anlaşıldığı gibi Bornova Belediyesi de ışık kirliliğini önlemek adına LED teknolojisine önem vermiş ve kademeli şekilde kullanımını arttırmaya başlamıştır. Ancak bu tip çevresel projelerin hayata geçirilmesi için belediyelerin ekonomik yönden güçlü olması gerekmektedir (Ercan, 2018; Yontar ve Özer, 2018).

Ödemiş Belediye Başkanlığı; ilçede bulunan park aydınlatmalarında, kullanım yeri ve amacına uygun olacak biçimde projektör, LED veya tasarruf ampullü armatür seçimlerine dikkat edildiğini belirtmiştir.

İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü’nden ise

*“Müdürlüğümüz kapsamında çalışılan kıyı düzenleme projelerinde, uygun aydınlatma değerlerinin belirlenmesi, göz konforunun sağlanmasına yönelik kriterlere dikkat edilmektedir.”* cevabı alınmıştır.

Tüm bunlardan Dikili, Kınık Karaburun belediyelerinden bilgi alınmadığı için değerlendirmeye tabi tutulamamıştır.

Değerlendirilmeye alınan belediyeler incelendiğinde belediyeler arasında farklı yaklaşımlar olduğu görülmüştür. İlgili belediyeler bunun sorumluluğu altında olduğunu kabul ederek çalışma yapmaya yönelirken bazı belediyeler sorumluluk kabul etmemektedir. Bu durum yönetmelikte açıkça aydınlatma komisyonu içerisinde değerlendirilmiştir. Nitekim caddeler, parklar ve bahçeler belediyenin sorumluluğunda olan alanlardır. Bu sorumluluk alanlarının dağıtım şirketlerine yönlendirilmesi belediyelerin yetki ve görev alanları konusundaki bilgi eksikliğini göstermektedir.

2019 yılında CİMER üzerinden ilettiğimiz soru 17.01.2021 tarihinde #2100290111 başvuru numarası ile tekrar iletilmiştir. Bu ikinci başvuru yalnızca İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kentsel Tasarım ve Kent Estetiği Şube Müdürlüğü tarafından 10.03.2021 tarihinde cevaplanmış olup şu ifadelerle yer verilmiştir:

*“Söz konusu başvuruda belirtilen konuda Müdürlüğümüzce yürütülen bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak yetki ve sorumluluk alanımıza dayanak olan İzmir İlan Reklam ve Tanıtım Yönetmeliğinde adı geçen konu hassasiyeti ile ilgili olarak aşağıda iletilen hükümler yer almaktadır: ‘Konut alanları*

*Madde 14- Zemin ve giriş katlarda yer alan tanıtım panoları kendisi doğrudan ışık kaynağı olmayacak ve çevreyi rahatsız etmeyecek şekilde ışıklandırılabilir.*

*Kentsel çalışma alanları*

*Madde 15- (1) b) Binaların zemin üstü katlarındaki tanıtım uygulamalarına dair esaslar aşağıdaki şekildedir: Binada konut kullanımı bulunmadığı durumlarda tanıtım unsurları kendisi doğrudan ışık kaynağı olmayacak biçimde ve çevreyi rahatsız etmeyecek şekilde ışıklandırılabilir.”*

Burada da farklı bir yönetmelik kapsamında değerlendirme yapılmış ancak belirtmiş olduğumuz yönetmelik kapsamında çalışma olmadığı belirtilmiştir. Son olarak da İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı İklim Değişikliği ve Temiz Enerji Şube Müdürlüğü sorumuzu 20.02.2021 tarihinde cevaplamış ve söz konusu başvurumuz hakkında yürütülen herhangi bir çalışma ve proje bulunmadığını belirtmişlerdir.

Buradan hareketle söylenebilir ki birçok belediyenin ışık kirliliğine yönelik çalışması bulunmamaktadır. Bazı belediyeler ise yönetmelikte açıkça belirtildiği halde bu konunun belediyenin sorumluluğunda olmadığını belirtmişlerdir. Yine bazı belediyeler ise ışık kirliliği konusunun ne olduğunu bilmemekte ve farklı bir şekilde konuyu yorumlayabilmektedir. Ancak bakıldığında birçok belediyenin de bu konuda dikkatli ve özenli davrandığını söyleyebiliriz.

## 7. SONUÇ

Teknolojinin de gelişmesiyle birlikte artan çevre sorunlarından bir tanesi olarak kabul edilen ışık kirliliği; insan sağlığı ve ekolojik düzene vermiş olduğu zararlar nedeniyle üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir. Kamu sağlığını olumsuz etkilemesi ve enerji verimsizliği yaratması nedeniyle konuyla ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının işbirliği içerisinde plan ve projeler gerçekleştirmesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda 5393 sayılı kanunda ve Genel Aydınlatma Yönetmeliği'nde belediyelere kamusal alanların aydınlatılması sorumluluğu verilmiştir. Belediyeler bu sorumlulukla bağlantılı olarak enerji verimliliğini sağlayacak önlemler alması çevresel kirliliği azaltarak ekosistemin korunmasını sağlayacaktır.

Çalışmada ulusal mevzuat hükümleri ışığında ışık kirliliğinin olumsuz etkilerinden hareketle İzmir ili sınırları içerisinde yer alan belediyelerin plan ve projeleri üzerinde durulmuştur. CİMER kanalı kullanılarak İzmir Büyükşehir Belediyesi ve bağlı belediyelerine iletilen sorulara verilen cevaplarda Gazemir, Çeşme, Selçuk gibi nüfus açısından yoğun belediyenin ışık kirliliğine yönelik hiçbir çalışmasının olmadığını görmekteyiz. İnsan hayatından çevreye kısacası birçok alana olumsuz bir etkisi olabilen bu kavramın belediyeler tarafından dikkatle incelenmesi ve uygun plan ve projelerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda bazı ilçe belediyelerinin bu konuda bir çalışması olmaması ve hatta bazı belediyelerden konunun yetkisi dâhilinde bile olmadığı cevabı alınması bu konuya önem verilmediğini göstermektedir. Nitekim 5393 sayılı belediye kanununda belediyelerin yetki alanları ayrıntısıyla tanımlanmıştır. Buna göre belediyelerin sorumluluğu açıktır. Yine de birçok belediye bu konuda bir çalışma yapmamış olsa da bazı belediyelerin titizlikle bu konuya dikkat etmesi ve ışık kirliliğine sebep olabilecek armatürleri bile kullanmaması ışık kirliliği olgusunun önemsenmediğini göstermektedir.

Belediyeler ışık kirliliğinin önlenmesi konusunda çevresel kirliliğine neden olmayacak çevre dostu aydınlatma sistemleri oluşturmalıdır. Işık kirliliği konusundaki mevzuatın geliştirilmesi ve uygulanabilirliğinin artırılması amacıyla başta üniversiteler olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde hareket etmelidir. Ayrıca yerel yönetim birimleri içerisinde ışık kirliliği konusunda uluslararası kuruluşların yapmış olduğu çalışmaları inceleyecek birimin oluşturulması bu yolla güncel gelişmelerin takip edilmesi sağlanmalıdır. Bunun yanı sıra Almanya'da hükümetin böcekleri korumak adına çıkarmış olduğu yasa ile ışık kirliliğine ve pestisit kullanımına yeni kurallar getirmesi ve doğal koruma alanlarını genişletmesi bu anlamda önemli bir adımdır (Ekoiq, 2021). Günümüzde birçok ülke ışık kirliliğini sınırlandırmak adına yasal düzenlemeler yapmaktadır. Bu amaçla büyük gözlemevlerinin bulunduğu Kanarya Adaları ile ABD'nin Arizona, Maine ve Texas eyaletleri özel kanunlarla korunmaktadır. ABD ve Kanada, Belçika, Almanya, Fransa, İngiltere, Yeni Zelanda ve Japonya gibi ülkelerde altmıştan fazla yerel yönetimde ilgili kanun ve yönetmelikler hazırlanmaktadır. Temmuz 1999'da Viyana'da düzenlenen Conference on the Use of Space for Peaceful Purposes (Mekanın Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Konferansı)'nda bir karar alınmıştır. Bu karar ile Birleşmiş Milletler'e üye devletlerin hem ışık hem de diğer nedenlerle gökyüzünün kirlenmesini kontrol etmeleri istenmektedir (Küçük ve Eken, 2021: 195). Türkiye'de de benzer çalışmaların yapılması bu farkındalığın artırılması için oldukça önemlidir.

Bu çalışma farkındalık oluşturarak bireylere ve kurumlara ışık kirliliği konusunda sorumluluk almasının gerekliliğini belirtmektedir. Bireysel anlamda yaşadığımız ortamlarda konuya dikkat ederek gereksiz ışık kullanımından kaçınmak kurumsal anlamda da gerekli yönetmelik ve kanunları özümsemek ve buna yönelik çalışmalar yapmak ve halkı bilgilendirmek ışık kirliliğini önlemeye katkı sağlayacaktır.

## KAYNAKÇA

- Ankara Üniversitesi. (2020). Ankara Üniversitesi Açık Ders Notları. (H. Perçin, Dü.) 06 12, 2021 tarihinde [https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/61578/mod\\_resource/content/1/16.%20B%C3%B6l%C3%BCm%20D%C4%B1%20mekan%20ayd%C4%B1nlatma%C4%B1.pdf](https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/61578/mod_resource/content/1/16.%20B%C3%B6l%C3%BCm%20D%C4%B1%20mekan%20ayd%C4%B1nlatma%C4%B1.pdf) adresinden alındı
- Bennie, J., Davies, T., Cruse, D., Inger, R., & Gaston, K. (2015). Cascading Effects Of Artificial Light At Night: Resource-Mediated Control Of Herbivores İn A Grassland Ecosystem. *The Royal Society*, 1-9.
- Bostancı, B. (2016). Dijital Göz Yorgunluğu Sendromu ve Kuru Göz. *MN Oftalmoloji Kuru Göz Özel Sayısı*, 23, 96-99.
- Chepesiuk, R. (2009). Missing The Dark: Health Effects Of Light Pollution. *Environmental Health Perspectives*, 117(1), 20-27.
- Çimen, A. Akbaş, Y. & Erbaş, O. (2018). Uyku, Melatonin ve Kansere İlişkisi. *FNG & Demiroğlu Bilim Tıp Transplantasyon Dergisi*, 3(2), 38-41.
- Ercan, E. (2018). Harcama ve Öz Gelir Seviyeleri Bakımından Yerel Mali Özerklik. *Maliye Dergisi*, 174, 502-517.
- Ekoiq (2021). Almanya'da Çevre Hareketlerinin Sesi Artık Daha da Gür. <https://ekoiq.com/2021/03/24/almanyada-cevre-hareketlerinin-sesi-artik-daha-da-gur/> adresinden alındı
- Gaston, K. (2013). Sustainability: A Green Light For Efficiency. *Nature*, 560-561.
- İDA. (2016, 05 10). 80% of World Population Lives Under Skyglow, New Study Finds. <https://www.darksky.org/80-of-world-population-lives-under-skyglow-new-study-finds/> adresinden alındı
- İDA. (2020). *Işık Kirliliğinin Yaban Hayatı ve Ekosistemler Üzerindeki Etkileri*. <https://www.darksky.org/light-pollution/wildlife/> adresinden alındı

- İDA. (2021). *Light Pollution*. <https://www.darksky.org/light-pollution/> adresinden alındı
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2021). *İzmir'de Yaşam*. <https://www.izmir.bel.tr/tr/BuyuksehirSinirHaritasi/125/212> adresinden alındı
- Küçükalay, M. (1997). Endüstri Devriminin Sonuçları ve Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 51-68.
- Küçük, Z., & Ekren, N. (2021). Light Pollution and Smart Outdoor Lighting, *Balkan Journal of Electrical and Computer Engineering*, 9(2). 191-200.
- LRC. (2000). Lighting Researcher Center. <https://www.lrc.rpi.edu/resources/publications/pdf/illuminationfund.pdf>: <https://www.lrc.rpi.edu/resources/publications/pdf/illuminationfund.pdf> adresinden alındı
- MEB. (2011). Milli Eğitim Bakanlığı. 06 11, 2021 tarihinde [http://www.megep.meb.gov.tr/mte\\_program\\_modul/moduller\\_pdf/%C4%B0%C3%A7%20Ayd%C4%B1latma%20Tesi%20satlar%C4%B1.pdf](http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/%C4%B0%C3%A7%20Ayd%C4%B1latma%20Tesi%20satlar%C4%B1.pdf) adresinden alındı
- Meyer, S. (T.B). *Light Pollution*. <http://academics.wellesley.edu/EnvironmentalStudies/Curriculum/ES%20101/Light%20Pollution%20.pdf> adresinden alındı
- MW. (2021). *Merriam Webster*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/light> adresinden alındı
- NAOJ. (2016). *Light Pollution*. <https://www.iau.org/static/archives/images/pdf/light-pollution-brochure.pdf> adresinden alındı
- OXFORD. (2021). *Oxford Learners Dictionaries*. [https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/light\\_1?q=light](https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/light_1?q=light) adresinden alındı
- Özkaya, M. (2004). *Aydınlatma Tekniği*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Özkaya, M., & Tüfekçi, T. (2011). *Aydınlatma Tekniği*. İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Rajkhowa, R. (2012). Light Pollution and Impact of Light Pollution. *International Journal of Science and Research*, 861-867.
- Rea, M. (2002). Light Much More Than Vision. *Proceedings of Light And Human Health*, 1-15.
- Shariff, N. N. & Osman, M. R., & Faid, M. S. (2016). 'Creating Awareness on Light Pollution' (CALP) Project: Essential Requirement for School-University Collaboration. International Conference on Industrial Engineering, Management Science and Application (s. 1-4). Jeju: IEEE.
- Smolensky, M. (2013). Book Review: Light Pollution as a New Risk Factor for Human Breast and Prostate Cancers. *Chronobiology International*, 30(9), 1203-1204.
- SPİE. (2015). *International Society for Optics and Photonics*. <https://spie.org/Documents/resources/Free%20Posters/Light-Poster.pdf> adresinden alındı
- Şirel, Ş. (1991). 07 04, 2021 tarihinde <http://sazisirel.com/booklets/sistemdekor.pdf> adresinden alındı
- Şirel, Ş. (2007). *Aydınlatma Semineri Notları*. <https://sazisirel.com/booklets/AydSemDersNotu.pdf> adresinden alındı
- TBMM. (2005). *Belediye Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> adresinden alındı
- Topal, T. & Öter, Ş., & Korkmaz, A. (2009). Melatonin ve Kansere İlişkisi. *Genel Tıp Dergisi*, 19(3), 137-143.
- Turgay, O. & Altuncu, D. (2011). İç Mekanda Kullanılan Yapay Aydınlatmanın Kullanıcı Açısından Etkileri. *Çankaya Üniversitesi Bilim ve Mühendislik Dergisi*, 8(1), 167-181.
- Ultan, M. Ö. (2018). Dünyadaki Nüfus Artışı Konusuna Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Yaklaşımları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 82-92.
- UN. (2020). *Decisions Of The Conference Of The Parties To Cms In Effect After Its 13th Meeting*. [https://www.cms.int/sites/default/files/document/cms\\_cop13\\_decisions\\_e\\_rev.1.pdf](https://www.cms.int/sites/default/files/document/cms_cop13_decisions_e_rev.1.pdf) adresinden alındı
- Yontar, İ. G. & Özer, Y. E. (2018). Yerel Demokrasinin Kalite Göstergesi Olarak İdari ve Mali Özerklik. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 99-110.

## **Kamu Çalışanlarının Yaşam Memnuniyeti Düzeyinin Göç Etme Niyeti Üzerine Etkisi: Tortum İlçesi Örneği \***

*The Effect Of Life Satisfaction Of Public Employees On The Intention Of Migration: The Example Of Tortum District*

**Adnan KÜÇÜKALİ<sup>a</sup>**

**Sibel BAKAN ATASEVER<sup>b</sup>**

<sup>aa</sup> Doc.Dr. , Atatürk Üniversitesi,  
Erzurum, Türkiye,  
adnankucukali@atauni.edu.tr, ORCID:  
0000-0002-3908-3400

<sup>b</sup> Doktora Öğrencisi. , Erzurum,  
Türkiye, sb1\_bkn90@hotmail.com ,  
ORCID: 0000-0001-5721-0963

### **ÖZ**

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri özel de ise Erzurum ve ilçeleri, artış hızı yıllara göre değişkenlikler gösterse de, son yarım yüzyıl göçün değişmez adresi olmuştur. Göç, ilk bakışta bireylerde yaşanan mekân değişikliği olarak kendini gösterse de, birçok soruna kaynaklık etmesi nedeniyle aynı zamanda toplumsal bir sorundur. Bu araştırma, kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti düzeylerinin göç etme niyeti üzerine olan etkisini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma ile Erzurum ili Tortum İlçesinde görev yapmakta olan 136 kamu çalışanının memnuniyet düzeyleri anket uygulaması aracılığıyla tespit edilmiştir. Toplanan veriler analiz edilerek yaşam memnuniyeti düzeyinin artmasının göç etme niyeti üzerine negatif yönde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Göç etme niyetinin ortaya çıkmasında sosyal çevrenin kısıtlılığı, bölgenin sosyo-ekonomik düzeyinin düşüklüğü, sosyal, kültürel ve sanatsal etkinliklerin yetersizlikleri temel nedenler arasında yer almıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Göç, Yaşam Memnuniyeti, Sosyo-Ekonomik Yapı, Kamu Çalışanları, Sosyal Politika. .

### **ABSTRACT**

The Eastern and Southeastern Regions of Turkey, in particular Erzurum and its districts, have been the constant address of immigration for the last half century, although the rate of increase varies according to years. Although migration manifests itself as a change of place experienced by individuals at first glance, it is also a social problem because it is the source of many problems. This research was conducted to determine the effect of life satisfaction levels of public employees on their intention to migrate. With the research, the satisfaction levels of 136 public employees working in Tortum District of Erzurum province were determined through the survey application. By analyzing the collected data, it was concluded that the increase in the level of life satisfaction had a negative effect on the intention to migrate. The limitation of the social environment, the low socio-economic level of the region, the inadequacy of social, cultural and artistic activities were among the main reasons for the emergence of the intention to migrate.

**Keywords:** Migration, Life Satisfaction, Socio-Economic Structure, Public Employees, Social Policy.

\* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

**Atıf-Reference:** Küçükali, A. & Bakan Atasever, S. (2021). Kamu Çalışanlarının Yaşam Memnuniyeti Düzeyinin Göç Etme Niyeti Üzerine Etkisi: Tortum İlçesi Örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 81-91.

## 1. GİRİŞ

Memnuniyet olgusu, gereksinim ve isteklerin karşılanmasından doğan tatmin olma duygusu iken yaşam memnuniyeti, insanın kendi yaşam kalitesini tümüyle değerlendirmesi sonucunda ulaştığı olumluluk derecesi anlamı taşımaktadır (Kahyaoğlu, 2008: 22). Genel olarak, yaşam memnuniyetinin yüksek olması, yaşam kalitesini de olumlu yönde etkilemektedir. Yaşam memnuniyetinde bireysel ve özel alan ile özel olmayan kamuya ait daha genel alanlar bireyin yaşam kalitesini beraberce oluşturmaktadır. Bu anlamda kişinin yaşı, yaşam şekli, kişisel özellikleri gibi faktörler, öznel faktörler iken kişinin başarısı, bireylerle kurduğu sosyal ilişkiler ise yaşam memnuniyetini etkileyen toplumsal faktörler içerisinde yer almaktadır (Boylu ve Paçacıoğlu, 2016: 13-142).

Bireyler, doğal olarak elde etmeyi istediği ve ulaşmayı hedeflediği yüksek düzeyde yaşam memnuniyetine sahip olabilmenin çabası içerisinde. Hemen her bireyde farklılıklar gösterebilen memnuniyet düzeylerinin oluşumunda genel geçer standartlar yoktur ve bireysel farklılıklar memnuniyet düzeylerinde farklılık gösterebilmede etkili olabilmektedir.

Bireyler yaşamlarını daha kaliteli bir hale getirmek ve birtakım imkânlarla ulaşabilmek için zaman zaman farklı bir mekân veya coğrafyada yaşama ihtiyacı duyabilmektedir. Bu gereksinimi karşılamının en önemli yollarından birisi de göçtür. Göç, uluslararası boyutu olan bir olgu olduğu gibi ulusal sınırlar içerisinde de olabilmektedir. Göç kavramı, coğrafi mekân değiştirme süreci olarak tanımlanabilmektedir (Taş ve Özcan, 2013: 289). Göç olayı gerçekleştikten sonra göçün ekonomik, sosyal, kültürel, politik boyutu hem göç edenler hem de bölgede kalıp yerleşik durumda olan halk üzerinde etkiler bırakabilmektedir. Farklı nedenlerden kaynaklanabilen göç, temel olarak sosyal yapıdaki değişimlerden, mevcut alandaki emek arzı fazlalığından ve sosyo-ekonomik açıdan daha gelişmiş alanlardaki daha konforlu yaşam olanaklarından etkilenebilmektedir. Bireylerin buldukları yerdeki yaşamlarını olumsuz değerlendirmeleri, bireylerin yer değiştirme kararı almalarına sebep olabilmektedir. Bu anlamda yaşam memnuniyeti ve göç birbirinin hem sebebi hem de sonucu olma niteliğine sahiptir. Bireylerin yaşadıkları çevreden memnuniyeti aynı zamanda sosyal politikanın temel problemlerinden olan şehirlerden göçü ve bölgesel gelişmişlik düzey farklılıklarını gidermede de oldukça önemli bir argümandır.

Artış hızında yıllara göre değişimler yaşansa da son kırk yıl içerisinde Doğu Anadolu Bölgesi özelde ise Erzurum ve ilçeleri, iç ve dış göçün değişmez adreslerinden biri olmuştur. Erzurum Türkiye’de göç veren illerin başında yer almakta ve bu durum bölgesel gelişme ve kalkınma ile birlikte şehirde yaşayanların şehirden beklentilerini ve yaşama arzularını da olumsuz yönde etkilemektedir (Küçükali, 2018: 590).

Bu araştırma, Tortum ilçesinde istihdam edilen kamu çalışanlarının göç etme niyetini etkileyen faktörleri ortaya çıkarmak ve yaşam memnuniyet düzeylerini tespit edebilmek amacıyla yapılmıştır. 2019 yılı içerisinde ilçe merkezinde çalışmakta olan kamu emekçilerine uygulanan anketle, ilçedeki bir takım kısıtlı imkânların ilçeden memnuniyeti olumsuz etkilediği, bu durumun da göç etme niyetini artırdığının tespiti yapılmıştır. Ayrıca memnuniyetin artırılması amacıyla yapılacak olan uygulama ve tedbirler, göç etme niyetini azaltma yönünde etkili olabileceğinden ilçenin bu anlamda farklı politikalara ihtiyacı olduğunu ortaya çıkararak politika yapıcıların değerlendirmelerine zemin hazırlanmıştır.

## 2. YAŞAM MEMNUNİYETİ

Literatürde yaşam kalitesi, mutluluk, iyilik gibi kavramlarla ifade edilen yaşam memnuniyeti kavramı, 1970’li yıllardan sonra sosyoloji, psikoloji ve sosyal psikoloji alanında çalışılmaya başlanan konular arasında yer almaya başlamıştır (Öztürk, 2015: 44).

Yaşam memnuniyeti, bireyin genel anlamda yaşamından duyduğu memnuniyet olarak tanımlanmaktadır (Bülbül & Giray, 2012: 102). Diğer bir tanımda ise, yaşam memnuniyeti kavramı, bireyin yaşam kalitesini bir bütün olarak ya da yaşamın belirli alanları ile bilişsel olarak değerlendirmesi şeklinde ifade edilmektedir (Behlau, 2010: 8). Çoğu zaman mutluluk olarak adlandırılan yaşam memnuniyeti, geçmişten günümüze insanlığın ilgi odağı olan ve araştırılan konulardan biri haline gelmiştir. Mutluluk, bireyin yaşam ve yetişme tarzının, çevresinin, aile yapısının, içsel dünyasının, arzularının, ihtiyaçlarının, duygularının ve hatta bütün olanaklarının büyük bir uyum içinde dengesini bulması ile oluşacak bir ruh hali olarak da ifade edilebilmektedir. Günlük hayatta kullanılan mutluluk kavramı, açıklanması güç ve çeşitli anlamlara gelen bir kavram olduğu için sosyal psikologlar mutluluk yerine yaşam doyumu ya da yaşam memnuniyeti kavramlarını kullanmaktadır (Kahyaoğlu, 2008: 23). 1970’li yıllara kadar bilimsel anlamda üzerinde pek durulmayan mutluluk kavramı, 1974 yılında sadece mutluluk çalışmalarının yayınlandığı uluslararası bir derginin yani Journal of Happiness Studies’in yayın hayatına başlamasıyla üzerinde yoğun çalışmalar sürdürülmeye başlanan bir kavram olmuştur (Yücel, 2017: 25).

Yaşam memnuniyeti cinsiyetten medeni duruma, eğitime ve açıkçası yaşamı oluşturan çok çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Literatür incelendiğinde bu faktörlerin farklı şekillerde gruplandırıldığı gözlemlenmektedir. Bjornskov ve diğerleri 2008 yılında yaptıkları bir çalışmada yaşam memnuniyetini etkileyen faktörleri; ekonomik, siyasi, kurumsal ve kültürel olmak üzere dört ana grupta toplamıştır (Bjornskov vd., 2008: 122-129). Jagodzinski, yaşam memnuniyetini etkileyen faktörleri ekonomik, toplumsal ve kültürel faktörler şeklinde üç temel grupta sınıflandırmıştır (Jagodzinski, 2010: 89-93). Frijns ise bu faktörleri, mikro-sosyal ve makro-sosyal faktörler olarak iki ana grupta ele almıştır (Frijns, 2010: 10-23). Ragheb ve Griffith (1982) ise, 55 yaş ve üzerindeki insanlar için boş vakit ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemiş ve boş vakit ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucunu ortaya koymuştur (Ragheb & Griffith, 1982: 295-306).

## 3. GÖÇ VE GÖÇ OLGUSU

İnsanlığın tarih sahnesinde yer aldığı ilk zamanlardan bu yana yer değiştirme hareketi olarak ifade edilen göçlerin içeriği ve niteliği sürekli olarak değişim göstermiştir (Koçak & Terzi, 2012: 165). İlk zamanlarda iklim koşulları, savaş ya da kıtlık gibi sebeplerle oluşan yer değiştirme hareketleri zaman içerisinde yerini toplumsal, kültürel, politik ya da eğitim gibi nedenlere bırakmaktadır. Bu sebeple geçmişten günümüze yapılan ve gelecekteki olası göç hareketleri uzmanların dikkatini çekmiş,

konuyla alakalı çeşitli tanımların yapılmasına neden olmuştur (Çakı, 2018: 8-9). Birleşmiş Milletler'e göre göç kavramı, bireyin ya da bir grup insanın bulunduğu coğrafi birimden başka bir coğrafi birime, kendi ülkesinden farklı bir yerde geçici ya da daimi olarak ikamet üzere siyasi ve yönetsel sınırı aşarak geçmesi olarak tanımlanmaktadır (Paydak, 2012: 13). Uluslararası göç örgütü ise göç kavramını, uluslararası bir sınırı geçerek ya da ulusal sınırlar içerisinde süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirmesi hareketi olarak ifade etmektedir (Erol & Ersever, 2014: 49). Göç kavramı, insanların dini, ekonomik, politik, toplumsal ve diğer nedenlerden dolayı hayatlarının bir bölümünü ya da tümünü geçirmek üzere bir mekândan başka bir mekâna yerleşmek suretiyle yaptıkları yer değiştirme durumu olarak ifade edilebilmektedir (Sayın vd., 2016: 2; Küçükali, 2016: 3). Göç kavramı, küresel politika, ekonomi, iklim, sosyal ve kültürel faktörler tarafından belirlenen dinamik bir olguyu da temsil etmektedir (Marian, 2015: 450). Göçün komplike ve değişkenlik gösteren yapısı tanımlanmasını da güçleştirmektedir (Yenginar, 2019: 6-7). Eski dönemlerden beri süregelen göç olgusu, günümüzde küreselleşmenin etkisiyle, hareketliliğini ve mesafesini olağanüstü şekilde artırarak daha büyük kitlesel hareketler haline gelmiştir. Bu durum, göçe dair tanımlarda da farklılığa yol açmakta ve göç hareketlerinin gruplandırılmasında da bu farklılığa rastlanmaktadır. Geniş anlamda göçü, yer değiştirme hareketi, toplumların demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı ile bunların oluşumunu biçimlendiren dinamik bir süreç olarak kabul etmek doğru bir yaklaşım olarak görülebilir. Ayrıca göç, temel insan haklarından yaşam hakkı, can ve mal güvenliği hakkı gibi oldukça geniş bir yelpazede etkin olan bir olgudur (Akıncı, Nergiz & Gedik, 2015: 61-62).

Göçe sebep olan faktörler, göç süresi ve sonrasındaki gelişmeleri büyük oranda etkilemektedir. Ekonomik kaynaklı göçler, siyasi kaynaklı göçlerden farklı bir sürecin işlenmesine sebep olabileceği gibi farklı ekonomik, toplumsal ve siyasi sonuçların ortaya çıkmasına da sebep olabilmektedir (Tolstrup, 2016: 15; Ekici & Tuncel, 2015: 13).

Küreselleşme ve kapitalizmin etkisiyle dünyanın bazı bölgelerinin aşırı gelişmiş olması, diğer bölgelerin ise gelişmemiş veya az gelişmiş olması, bölgesel kalkınmışlık düzeyleri arasındaki dengesizlikleri büyütülmüştür. Bu durum, Batı'yı özelde ise kuzey yarım küreyi diğer toplumlar için çekim merkezi haline getirmiştir (Topçu ve Beşer, 2006: 38).

Yeryüzünde yaşanmakta olan küresel göç olgusu, günümüzde birden fazla unsuru içinde barındıran hem devletleri hem de sıradan bireyleri etkisi altına alan kompleks ve ciddi problemleri de beraberinde getiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Çınar, 2018: 5-6). Bu haliyle göç, süreci, maliyeti, nedenleri, sonuçları ve etkileriyle kolayca sosyal politika disiplinin ilgi alanı içerisinde kendisine yer bulabilmiştir. Her nerede bir göç olayı ortaya çıkarsa hem göç alan birim hem de göç veren birimin çok yönlü bir şekilde etkilendiği gerçekliğiyle de karşılaşılır. Genel olarak göç eden bireyler göç koşullarına ayak uydurabilecek güçte olmalarından veya göç edilecek yerde yetenekleri ile var olabileceğinden üretken nüfus, gelen göçle birlikte kaybedilebilmektedir. Ucuz üretken işgücü mevcut işgücünde yoksullaşmanın nedeni olmaya başlayabilir. Bu durum yoksullaşan ve iş bulmakta zorluk çeken yerleşik işgücünün daha farklı yerlere yönelmesi, göç etmesiyle de sonuçlanabilir (Can, 2011: 16).

Göçü veren birimde harcama ya da birikim yapan insanların başka yere geçmesi, sermayenin ve diğer ekonomik kaynakların belli kentsel alanlara akarak oralarda toplanmasına sebep olmakta buna bağlı olarak da göç veren birimin gelişim hızı düşüş göstermektedir. Ekonomik rekabette göç nedeniyle geriye düşen birim zamanla daha az istihdam alanları yaratacağından bölgede göç olayı süreklilik kazanacağı gibi ekonomik düzeydeki düşüş kronikleşecektir. Daha ziyade kent merkezlerinde yoğunlaşan göç, istihdama, kentsel işgücüne, gelir dağılımına, kentin fiziki ve sosyo-kültürel yapısına ayrıca kentin yönetimine etkileri nedeniyle özellikle sosyolojinin ve sosyal politikanın araştırma alanları içerisinde yer almaktadır. Zira göç ile beraber tüm bu alanlarda göç öncesi mevcut kurulu düzenin sarsılmasına ve yeni dengeler üzerinde farklı oluşumların gerçekleşmesine yol açmaktadır (Çelebi, 2016: 18-20).

#### 4. YAŞAM MEMNUNİYETİ VE GÖÇ İLİŞKİSİ

İnsanlar savaş, doğal afet gibi nedenler dışında genel olarak refahlarını arttırmak ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak amacıyla göç etmektedir. İnsanların asıl hedefi, göç vasıtasıyla mutluluğunu arttırmaktır. Göç bu anlamda amaç değil, bir araç olarak görülmektedir (Gül, 2017: 70.).

Göç kavramının temelinde yatan düşünce, standart olan yaşam kalitesinin artırılmasıdır. Bilhassa, kıt kaynakların paylaşımındaki dengesizlik bireyleri göç etme noktasında zorlayıcı olmaktadır. Göç edilen yere nazaran, yeni yerleşilen birimlerde daha fazla elde edilmesi ümit edilen kaynaklarla yaşam memnuniyetinin artış göstereceği düşünülmektedir (Arslan, 2012: 36).

Yaşam kalitesi, çevrenin ölçülebilir mekânsal, fiziksel, sosyal bileşenleri ve bu söz konusu bileşenlerin algılama biçimlerini birlikte ele alan ve bireylerin algılama biçimlerinin sadece nesnel özellikleri ile değil, bireysel etkilerin de değerlendirildiği bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Hava, su ve gürültü kirliliği, katı atık, iklim, eğlence yerleri ve etkinlikleri, aile yaşamı, evlilik, iş, boş zaman, konut, sağlık ve çevre, ulaşım, eğitim, ekonomi, sosyal çevre, bireyin karakteri ve yetenekleriyle ilgili bireysel faktörlerin etkisi ve fiziksel, çevresel etmenler yaşam kalitesinin kriterleri olarak ifade edilmektedir (Atik, Taçoral & Altunkasa vd., 2014: 22).

Literatürde, sosyo-ekonomik ve coğrafi faktörlerin göç niyetinin oluşumundaki etkilerini araştıran, birçok çalışmanın olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, göç olgusunu inceleyen çalışmalara Küçükali (2018)'nin "Akademisyenlerde Göç Etme Niyeti; Erzurum İli Örneği, Koçak ve Terzi (2012)'nin "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", Uzun (2018)'un "Küreselleşme Sürecinde Göç Olgusu; Göçün Stratejik Yönetimi ve Türkiye Örneği", Eraldemir (2013)'in "Türkiye'de Göç Sorunu, Göçlerin Sosyoekonomik Yansımaları: İskenderun-Dörtüol Örneği", Kaya (2001)'nin "Göç ve Sosyal Bütünleşme (Akarca Köyü Örneği) adlı çalışmaları örnek verilebilir.

Literatürde karşılaşılan çalışmalar daha ziyade bölgesel alan araştırması niteliğindedir. Bu çalışmaların ortak özellikleri, göç niyeti” oluşumuna neden olan faktörleri belirlemek ve göçün devamını sağlayan olumsuzlukların ortadan kaldırılması/azaltılabilmesi için yapılabilecekleri ortaya çıkarma amaçlıdır.

Türkiye’de yaşam memnuniyeti ile ilgili birçok araştırma yapılmasına rağmen yaşam memnuniyeti ve göç kavramlarının birlikte incelendiği çalışmaların sayısı azdır. Yaşam memnuniyeti ile ilgili çalışmalara; Yetim (2018)’in “Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Kalitesinin Belirleyicileri: Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet ve Sağlık Statüsünün Rolü”, Kahyaoğlu (2008)’nin “Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Değişkenler ile Ekonometrik Uygulama: Türkiye Örneği”, Korkmaz vd. (2015)’nin “Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Sosyodemografik Bileşenler Üzerine Bir Analiz”, Sezmez (2018)’in “Çevre Bilincinin Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Edirne, Uzunköprü İlçesi Örneği”, Arı ve Yıldız (2016)’in “Bireylerin Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Sıralı ve Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi” adlı çalışmalar örnek verilebilir.

Bölgesel kalkınmışlık düzeylerinin çok daha fazla bozulmasına ve farklılık göstermesine neden olan göçler, alan odaklı araştırmalara konu edildikçe göçü önlemeye yönelik politikaların hazırlanmasına olumlu katkılar sağlanacaktır.

## 5. ARAŞTIRMA

### 5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, Erzurum ili Tortum ilçesinde hizmet vermekte olan kamu çalışanlarının göç etme niyetini etkileyen faktörleri ortaya çıkararak çalışanların yaşam memnuniyeti düzeylerinin, göç etme niyeti üzerine etkisini belirlemektir.

Bölgesel gelişmişlik düzeyini olumsuz yönde etkileyecek ve ulusal bir sorun olma özelliğine sahip göç olgusunun araştırılması, özellikle sosyal politika bilimi ve uygulayıcıları açısından ayrıcalıklı bir öneme sahiptir.

### 5.2. Ön Kabuller ve Sınırlılıklar

Veriler toplanırken araştırmaya katılan çalışanlara anketten elde edilecek verilerin sadece bilimsel amaçla kullanılacağı belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı katılımcıların anket sorularına doğru yanıt verdikleri kabul edilmektedir. Sosyal bilimlerdeki araştırmalara özgü sınırlılıklar, bu araştırma için de söz konusudur.

### 5.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, betimsel bir araştırmadır. Bu bölümde, araştırmanın evren ve örnekleme, anketin uygulanması, verilerin toplanması ve veri toplamada kullanılan yöntem ve analizler üzerinde durulmuştur.

#### 5.3.1. Araştırma Evreni ve Örnekleme

Bu çalışma, daha önceden 2015 yılında Erzurum merkezde yapmış olduğumuz 2018 yılında yeni verilerle güncellenmiş olarak yayınladığımız (Küçükali, 2018: 588-608), göç çalışmalarımızın ilçe düzeyinde farklı kamu çalışanlarıyla gerçekleştirilen yeni bir araştırma halkası olma durumundadır.

Araştırmanın çalışma evreni, 29 Temmuz - 2 Ağustos 2021 yılında Erzurum ili Tortum ilçe merkezinde (çevre mahalleler hariç) hizmet veren (öğretmen, polis, hemşire, doktor, askeri personel ve diğer kurum çalışanları) kamu çalışanlarıdır. Örnekleme seçiminde tesadüfi örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın çalışma evrenini 254 kamu çalışanı oluşturmaktadır. Ana kütleyi oluşturan her elemanın örneğe girme şansını, eşit kılan basit tesadüfi örnekleme yöntemine başvurularak 254 çalışana anket uygulanmıştır. Anket sonucunda 136 çalışandan cevap alınabilmiştir. Araştırmaya konu olan anket sayısı 136 olarak gerçekleşmiştir.

#### 5.3.2. Veri Toplamada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Anketle elde edilen veriler bilgisayar ortamına, SPSS for Windows 16.0 programı ile aktarılmış ve istatistiksel analizlerde frekans, yüzde dağılımları, ortalama ve standart sapma kullanılmıştır.

Anket, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; katılımcıların demografik bilgileri, iskân, mülkiyet ve akrabalık durumlarının tespitine çalışılmıştır. İkinci bölümde ise göç etme niyeti ve yaşam memnuniyetine ilişkin yaklaşımları incelenmiştir. Toplam 50 sorudan oluşan anket formu, Tortum İlçe merkezinde istihdam olunan ve katılım teklifine olumlu yanıt veren kamu personeli ile gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmada göç etme niyeti ve yaşam memnuniyeti olmak üzere iki ayrı ölçekten yararlanılmıştır. Sorular Küçükali’nin göçü araştırma konusu edindiği “Bir Sosyal Politika Problemi Olarak Göç (Erzurum Örneği)” adlı kitabından alınmıştır (Küçükali, 2016: 46).

Yaşam memnuniyeti sorularının temel alındığı ölçek 5’li likert ölçeği (1= Çok Düşük, 2= Düşük, 3= Orta Düzeyde, 4= Yüksek, 5= Çok Yüksek) şeklinde ve 19 sorudan oluşmaktadır. Göç etme niyeti sorularının temel alındığı ölçek de 5’li likert ölçeği (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Kararsızım, 4= Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde ve 16 sorudan oluşmaktadır.

Ölçeğin alfa katsayısı ne kadar yüksek olursa bu ölçekte bulunan maddelerin o ölçüde birbirleriyle tutarlı olduğu ve aynı özelliğin öğelerini yoklayan maddelerden oluştuğu şeklinde yorumlanmaktadır. Alfa katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği Tablo 1’deki gibi değerlendirilmiştir.

**Tablo 1:** Cronbach  $\alpha$  Değerlerine Göre Güvenirlilik Düzeyleri

Cronbach $\alpha$ Değeri	Güvenirlilik Düzeyi
1. $0,80 \leq \alpha \leq 1$	Yüksek
$0,60 \leq \alpha \leq 0,80$	Oldukça
$0,40 \leq \alpha \leq 0,60$	Düşük
$0 \leq \alpha \leq 0,40$	Güvenilir Değil

Araştırmanın anketinde bulunan göç etme niyeti bölümünün likert ölçekli 16 sorusu ile yaşam memnuniyeti bölümünün likert ölçekli 19 sorusuna ait Cronbach Alfa güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Göç etme niyeti altındaki 16 soruya ait genel Alfa katsayısı 0,850’dir. Tablo 2’te yer alan güvenilirlik düzeyi kriterlerine göre; göç etme niyeti ölçeğinin güvenilirlik düzeyi yüksek olup, geçerli ve güvenilir bir ölçektir. Aynı şekilde yaşam memnuniyeti altındaki 19 soruya ait genel alfa katsayısı 0,898 olarak bulunmuştur. Güvenirlilik düzeyi kriterlerine göre; yaşam memnuniyeti ölçeğinin güvenilirlik düzeyi yüksek olup, geçerli ve güvenilir bir ölçektir (Küçükali, 2018: 587-607).

**Tablo 2:** Araştırmada Kullanılan Likert Ölçekli Soru Gruplarının Güvenirlilik Analizi Sonuçları

Ölçek Adı	Cronbach Alfa Katsayısı	Madde Sayısı
Göç Etme Niyeti	0,850	16
Yaşam Memnuniyeti	0,898	19

Anketlerin analizinin yapılmasında SPSS for Windows 16.0 paket programı kullanılmıştır. Elde edilen bilgiler, daha anlaşılır olabilmesi amacıyla istatistiksel olarak sunulmuştur.

#### 5.4. Araştırma Bulguları ve Yorumlar

**Tablo 3:** Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Frekans Dağılımı

Katılımcıların Demografik Özellikleri	Frekans	Yüzde (%)
<b><u>Cinsiyet:</u></b>		
Kadın	29	21,3
Erkek	107	78,7
Üçüncü cinsiyet	0	0
<b><u>Yaş Aralığı:</u></b>		
18-25	18	13,2
26-35	77	56,6
36-45	25	18,4
46-55	11	8,1
56-65	5	3,7
	-	-
<b><u>Medeni Durum:</u></b>		
Evli	84	61,8
Bekâr	52	38,2
<b><u>Çocuk Sayısı:</u></b>		
Yok	64	47,1
1	29	21,3
2	27	19,9
3	14	10,3
4	2	1,5
5 ve üzeri	-	-
<b><u>Eğitim Durumu:</u></b>		
İlkokul	-	-
Ortaokul	-	-
Lise	35	25,7
Ön Lisans	26	19,1
Lisans	61	44,9
Yüksek Lisans	14	10,3
Doktora	-	-
<b><u>Doğum Yeri:</u></b>		
Tortum	39	28,7
Diğer	97	71,3

<b>Eşlerinin Doğum Yeri</b>		
<b>Tortum</b>	22	16,2
<b>Diğer</b>	62	45,6
<b>Bekâr</b>	52	38,2
<b>Toplam</b>	<b>136</b>	<b>100</b>

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet dağılımına bakıldığında kadın katılımcıların %21,3 ve erkek katılımcıların ise %78,7'lik orana sahip olduğu görülmektedir. Bu oranlar dikkate alındığında erkek kamu çalışanların kadın kamu çalışanlarına oranla daha fazla sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların yaş aralığında ise en yüksek payı, %56,6 oranla 26-35 yaş grubuna dâhil olan kamu çalışanlarının aldığı görülmektedir. Yaş aralığının yüzdesel dağılımının, %18,4 ile 36-45 yaş aralığı, %13,2 ile 18-25 yaş aralığı, %8,1 ile 46-55 yaş aralığı ve %3,7 ile 56-65 yaş aralığına sahip katılımcılardan oluştuğu belirlenmiştir.

Katılımcıların yaş aralıkları itibarıyla değerlendirildiğinde en yüksek oranda genç yaş grubuna sahip kamu çalışanları olduğu görülmektedir. Katılımcıların medeni hallerine bakıldığında evli olan katılımcıların oranının %61,8 olduğu görülmektedir. Bekâr olan katılımcıların oranı ise %38,2'dir.

Katılımcıların çocuk sayısı dikkate alındığında %47,1'inin çocuk sahibi olmadığı, %21,3'ünün 1 çocuk, %19,9'unun 2 çocuk, %10,3'ünün 3 çocuk, %1,5'inin ise 4 çocuk sahibi olduğu görülmektedir.

Katılımcıların eğitim durumlarının dağılımına bakıldığında %10,3'ünün yüksek lisans, %44,9'unun, %25,7'sinin lise, %19,1'inin ise önlisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların %28,7'si doğum yerlerini Tortum, %71,3'ü ise Tortum dışında farklı bir yerleşim biriminde olarak Katılımcıların eşlerinin doğum yerlerine bakıldığında %16,2'sinin Tortum doğumlu, %45,6'sının ise tortum dışı yerleşim yeri olduğu görülmektedir. Katılımcıların %38,2'si ise bekâr olduğundan "eş doğum yeri" bilgisi verememiştir.

**Tablo 4:** Katılımcıların Çalışma Bilgileri

<b>Tortumda Çalışma Süresi</b>	<b>Frekans</b>	<b>Yüzde (%)</b>
<b>1-5</b>	98	72,1
<b>6-10</b>	17	12,5
<b>10 yıldan fazla</b>	21	15,4
<b>Toplam</b>	<b>136</b>	<b>100</b>

Katılımcıların Tortum'da çalışma sürelerine bakıldığında %72,1'i 1-5 yıl, %15,4'ü 10 yıldan fazla, %12,5'i ise 6-10 yıl arasında Tortum'da çalıştıkları gözlemlenmiştir Bölgenin sürekli göç veriyor olması, gerek istihdam edilen personelin yaş ortalamalarının düşük, gerekse de çalışma sürelerinin kısa olmasında belirleyici olduğu görülmektedir.

**Tablo 5:** Katılımcıların İskân, Mülkiyet ve Akrabalık Durumları

<b>Katılımcıların İskân, Mülkiyet ve Akrabalık Durumları</b>	<b>Frekans</b>	<b>Yüzde %</b>
<b><u>Lojmanda iskân edip/ etmeme durumu:</u></b>		
<b>Evet</b>	26	19,1
<b>Hayır</b>	110	80,9
<b><u>Tortum'da gayrimenkul sahibi olup/ olmama durumu:</u></b>		
<b>Evet</b>	26	19,1
<b>Hayır</b>	110	80,9
<b><u>Tortum dışında gayrimenkul sahibi olup/ olmama durumu:</u></b>		
<b>Evet</b>	41	30,1
<b>Hayır</b>	95	69,9
<b><u>Katılımcının akrabalarının Tortum dışında iskân etme durumu:</u></b>		
<b>Evet</b>	117	86,0
<b>Hayır</b>	19	14,0
<b><u>Eşinizin akrabaları Tortum dışında mı iskân ediyor?</u></b>		
<b>Evet</b>	12	8,8
<b>Hayır</b>	52	38,2
<b>Bekâr</b>		
<b>Toplam</b>	<b>136</b>	<b>100</b>

Katılımcıların, lojmanda iskân edip etmeme durumunun ölçüldüğü soruya verdikleri cevapta %19,1'inin lojmanda, %80,9'u ise lojman dışında iskân ettiği ortaya çıkmıştır. Anket hazırlayıcısının bizzat Tortum ilçesi kamu lojmanlarında ikamet ediyor olması, lojmanlar hakkında bir görüş sahibi olmasına imkân sağlamıştır. İlçede kamu çalışanlarına yetecek miktarda konut olmaması ve metre kare açısından küçük konutların olması, mesken ihtiyacının arzu edilir düzeyde karşılanamadığını göstermektedir.

Diğer farklı yerleşim birimlerinde ve çalışanlarda olduğu gibi sektörler ve yerleşim yerlerindeki çalışanlarda olduğu gibi, elde ettikleri kazançlarının bir kısmını sonucunda elde ettikleri birikimlerini gayrimenkul satın alarak da değerlendirebilmektedir. Bu yatırımlarını yaşadıkları yerleşim yerlerinde yapabildikleri gibi farklı yerleşim yerlerinde de yapabilmektedirler. Katılımcıların %80,9'unun Tortum'da gayrimenkul sahibi olmadığı, %19,1'inin ise Tortum'da gayrimenkul sahibi olduğu

görülmektedir. Kamu çalışanlarının çoğunluğunun doğum yerinin Tortum dışı olması ve çalışanların sadece %19,1'inin Tortum'da gayrimenkul sahibi olması, birikimlerini Tortum dışında değerlendirdikleri varsayımını destekler nitelik taşımaktadır. Katılımcıların Tortum dışında gayrimenkul sahibi olma oranı %30,1, gayrimenkul sahip olmama durumu ise %69,9'dur. Erzurum merkezde kamu çalışanlarının göç etme niyeti üzerine yaptığımız araştırmada, çalışanların yerleşim birimlerinde ucuz ve kaliteli konut üretiminin gayri menkul alımında etkili olacağı ve göç niyetinin önlenmesinde veya ertelenmesinde belirleyiciliği bir rol üstlenebileceği sonucuna ulaşmıştır (Küçükali, 2018: 587-607).

Katılımcılar, kendi akrabalarının %86,0' sının Tortum ilçesi dışında ikamet ettiğini, eşlerinin akrabalarının ise %52,9'unun aynı şekilde Tortum ilçesi dışında ikamet etdiklerini beyan etmişlerdir. Katılımcıların %38,2'si ise bekâr olduklarından dolayı bu soruya cevap vermemişlerdir.

**Tablo 6:** Katılımcıların Göç Etme Niyetleri

	Frekans	Yüzde (%)
<b>Şu anda göç etme niyetinin olup olmadığı</b>	56	41,2
<b>Evet</b>	80	58,8
<b>Hayır</b>		
<b>Beş yıl içerisinde göç etme niyetinin olup/olmadığı</b>	91	66,9
<b>Evet</b>	45	33,1
<b>Hayır</b>		
<b>Toplam</b>	<b>136</b>	<b>100</b>

Araştırmaya katılan katılımcıların şu andaki göç etme niyetine bakıldığında %41,2'sinin göç etme niyeti taşıdığı, %58,8'inin göç etme niyeti taşımadığı görülmektedir. Katılımcıların beş yıl içerisinde göç etme niyeti olup olmadığı dikkate alındığında ise %69,9'u göç etme niyeti taşımakta, %33,1'i ise beş yıl içerisinde göç etme niyeti taşımamaktadır. Kamu çalışanlarının şu an göç etme niyetinin düşük olmasına karşın, beş yıl içerisinde göç etme niyetinin yüksek olduğu görülmektedir.

**Tablo 7:** Katılımcıların Göç Etme Niyetine Etki Eden Faktörler

	Frekans	Yüzde (%)
<b>Göç etme niyetinin oluşumunda özlük haklarının ve ödeneklerin belirleyici olup olmadığı</b>		
<b>Evet</b>	57	42
<b>Hayır</b>	79	58
<b>İlçede sosyo- kültürel etkinliklerin düzeyinin ve eğitim imkânlarının göç etme niyetine etkisinin olup olmadığı</b>		
<b>Evet</b>	105	77
<b>Hayır</b>	31	23
<b>Toplam</b>	<b>136</b>	<b>100</b>

Araştırmaya katılan katılımcıların göç etme niyetlerinin oluşumunda özlük haklarının ve ödeneklerin belirleyici olup olmadığına bakıldığında %57'si özlük hakları ve ödeneklerin etkili olduğunu, %58'i ise özlük hakları ve ödeneklerin etkisinin olmadığını dile getirmektedir. Katılımcıların ilçedeki sosyo-kültürel etkinliklerin ve eğitim imkânlarının göç etme niyetlerine etkisine bakıldığında ise %77'si göç etme niyetleri üzerinde sosyo-kültürel etkinliklerin ve eğitim imkânlarının etkisi olduğunu, %23'ü ise göç etme niyetleri üzerinde sosyo-kültürel etkinlikler ve eğitim imkânlarının etkisi olmadığını dile getirmiştir.

Kamu çalışanlarının yüksek düzeyde göç etme niyeti taşıdığı ilçede, personelin özlük hakları ve ödeneklerinin göç etme niyeti üzerinde çok yüksek düzeyde belirleyici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İlçede sosyo-kültürel etkinliklerin yetersizliği ile eğitim imkânlarının arzu edilen düzeyde olmaması göç etme niyetini tetikleyen nedenler arasında kabul edilebilir.

### Hipotezlere İlişkin Bulgular

**H<sub>1</sub>:** Katılımcıların yaşam memnuniyeti düzeyinin artması, göç etme niyeti üzerinde negatif yönde etki etmektedir.

Yaşam memnuniyeti düzeyinin göç etme niyeti üzerinde etkisi olup olmadığını test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Yaşam memnuniyeti bağımsız değişken iken göç etme niyeti bağımlı değişken olarak ele alınmaktadır.

**Tablo 8:** Yaşam Memnuniyeti ve Göç Etme Niyeti Regresyon Analizi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Standart $\beta$	Sig.	Düzeltilmiş R <sup>2</sup>	F Değeri
Yaşam Memnuniyeti	Göç Etme Niyeti	-0,175	,041	,0961	4,239

Tablo 8'de anlamlılık düzeyini gösteren "Sig" sütunu incelendiğinde  $p=,041$  anlamlılık düzeyi,  $0,041 < 0,05$  ( $p < 0,05$  olacak) olduğu için aralarında anlamlı bir ilişki vardır (Güzel, Gök, ve İşler, 2013: 117-119). Sonuç olarak yaşam memnuniyeti düzeyinin artması, göç etme niyeti üzerinde negatif etkiye sahiptir ve araştırmanın **H<sub>1</sub>** hipotezi doğrulanmıştır. Araştırmanın sonucuna göre

yaşam memnuniyeti düzeyinin artması, göç etme niyetinin azaltmasına, yaşam memnuniyeti düzeyinin azalması ise göç etme niyetini artırma yönünde etkiye neden olmaktadır.

**H<sub>2</sub>:** Katılımcıların yaşam memnuniyeti ve göç etme niyeti düzeyleri demografik özelliklere göre farklılık göstermektedir.

**H<sub>2a</sub>:** Katılımcıların yaşam memnuniyetleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir fark vardır. Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $F=1,707$ ;  $p=0,194>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2b</sub>:** Katılımcıların yaşam memnuniyetleri ile yaşları arasında anlamlı bir fark vardır. Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti puanları ortalamalarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur ( $F=3,320$ ;  $p=0,013<0,05$ ).

**Tablo 9:** Yaş Değişkeni Açısından Yaşam Memnuniyeti Anova Analizi Sonuçları

	Yaş Aralığı	N	Ortalama	Standart Sapma	F Değeri	Anlam Düzeyi (p)
<b>Yaşam Memnuniyeti</b>	18-25	18	2,97	,8045	3,320	<b>,013*</b>
	26-35	77	2,86	,6945		
	36-45	25	3,41	,5803		
	46-55	11	3,14	,8364		
	56-65	5	3,34	,5577		

Tablo 9'da yer alan yaşam memnuniyeti ile yaş durumu faktörü bağlamında tek yönlü varyans analizi (Anova) sonuçlarına bakıldığında yaş durumu bakımından en yüksek yaşam memnuniyeti ortalaması ( $X=3,41$ ) 36-45 yaş aralığına sahip katılımcılarda gözlenmektedir.

**H<sub>2c</sub>:** Katılımcıların yaşam memnuniyetleri ile medeni durumları arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti puanları ortalamalarının medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $t=-0,516$ ;  $p=0,412>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2a</sub>:** Katılımcıların yaşam memnuniyetleri ile çocuk sayısı arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti puanları ortalamalarının çocuk sayısı değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $F=1,123$ ;  $p=0,349>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2c</sub>:** Katılımcıların yaşam memnuniyetleri ile eğitim durumları arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti puanları ortalamalarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $F=1,197$ ;  $p=0,313>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2f</sub>:** Katılımcıların yaşam memnuniyetleri ile doğum yerleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti puanları ortalamalarının doğum yeri değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $t=4,743$ ;  $p=0,407>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2g</sub>:** Katılımcıların yaşam memnuniyetleri ile eşlerinin doğum yerleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti puanları ortalamalarının eşlerinin doğum yeri değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $t=2,697$ ;  $p=0,293>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2h</sub>:** Katılımcıların göç etme niyetleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının göç etme niyeti puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $F=1,493$ ;  $p=0,224>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2i</sub>:** Katılımcıların göç etme niyetleri ile yaş aralığı arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının göç etme niyeti puanları ortalamalarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $F=1,200$ ;  $p=0,314>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2i</sub>:** Katılımcıların göç etme niyetleri ile medeni durumları arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının göç etme niyeti ortalamalarının medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $t=-1,118$ ;  $p=0,309>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2j</sub>:** Katılımcıların göç etme niyetleri ile çocuk sayıları arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının göç etme niyeti puanları ortalamalarının çocuk sayısı değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $F=0,622$ ;  $p=0,647>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2k</sub>:** Katılımcıların göç etme niyetleri ile eğitim durumları arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının göç etme niyeti puanları ortalamalarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $F=1,044$ ;  $p=0,375>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2l</sub>:** Katılımcıların göç etme niyetleri ile doğum yerleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının göç etme niyeti ortalamalarının doğum yeri değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $t=-1,588$ ;  $p=0,611>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

**H<sub>2m</sub>:** Katılımcıların göç etme niyetleri ile eşlerinin doğum yerleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının göç etme niyeti ortalamalarının eşlerinin doğum yeri değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t- testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ( $t=-1,492$ ;  $p=0,293>0,05$ ). Bu sebepten dolayı tablo halinde gösterilmemiştir.

Sonuç olarak ortaya atılan H<sub>2</sub> hipotezinin alt hipotezlerinden H<sub>2b</sub> hipotezi kabul edilmiştir. H<sub>2a</sub>, H<sub>2c</sub>, H<sub>2d</sub>, H<sub>2e</sub>, H<sub>2f</sub>, H<sub>2g</sub>, H<sub>2h</sub>, H<sub>2i</sub>, H<sub>2j</sub>, H<sub>2k</sub>, H<sub>2l</sub> alt hipotezleri reddedilmiştir.

## 6. SONUÇ

Bu araştırmadan elde edilen bulgular sırasıyla şu şekilde sıralanabilir:

- Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti düzeylerinin göç etme niyeti üzerine etkisi incelenmiştir. Yaşam memnuniyeti düzeyi ile göç etme niyeti arasında regresyon analizi sonucunda yaşam memnuniyeti düzeyinin göç etme niyetini  $p<0,041$  anlamlılık seviyesinde  $-0,175$  gibi bir beta katsayısı ile negatif yönde etkilediği görülmektedir.
- Araştırmada bireylerin çoğunluğu (%78,7) erkek kamu çalışanlarından oluşmaktadır.
- Araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğu (%56,6) 26-35 yaş aralığındaki kamu çalışanlarıdır.
- Araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğu (%61,8) evli kamu çalışanlarıdır.
- Kamu çalışanlarının çoğunluğu (%47,1) çocuk sahibi değildir.
- Kamu çalışanlarının eğitim durumuna bakıldığında büyük çoğunluğu (%44,9) lisans mezunu kişilerdir.
- Çalışan bireylerin Tortumda çalışma süreleri dikkate alındığında 1-5 yıl arası (%72,1) çalışanlardan oluşmaktadır.
- Kamu çalışanlarının doğum yerine bakıldığında çalışanların çoğunluğu (%71,3) Tortum dışında farklı bir yerleşim yerinde doğmuştur.
- Kamu çalışanlarının eşlerinin doğum yeri ele alındığında ise yine benzer şekilde (%45,6) eşleri de Tortum dışında farklı bir yerleşim yerinde doğmuştur.
- Kamu çalışanlarının büyük çoğunluğu (%80,9) lojmanlarda iskân etmemektedir.
- Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının büyük çoğunluğu (%80,9) Tortumda gayrimenkul sahibi değildir. Benzer şekilde kamu çalışanlarının çoğunluğu (%69,9) Tortum dışında da gayrimenkul sahibi değildir.
- Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının büyük çoğunluğunun akrabaları (%86,0) Tortum dışında iskân etmektedir. Yine benzer şekilde kamu çalışanlarının eşlerinin akrabaları da (%52,9) Tortum dışında iskân etmektedir.
- Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının çoğunluğunun (%58,8) şu anda göç etme niyeti yoktur. Fakat beş yıl içerisinde göç etme niyetleri ele alındığında büyük çoğunluğu (%66,9) göç etme niyeti taşımaktadır.
- Yapılan uygulamada kamu çalışanlarının yaşam memnuniyeti düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılaşması incelendiğinde yaşam memnuniyeti düzeyleri ile cinsiyet, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim

durumu, doğum yeri, eşlerinin doğum yeri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yaşam memnuniyeti düzeyleri ile yaş arasında ise anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

- Göç etme niyeti düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılaşması incelendiğinde göç etme niyeti düzeyleri ile cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim durumu, doğum yeri ve eşlerinin doğum yeri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Diğer bir ifade ile kamu çalışanlarının göç etme niyeti düşünceleri benzerdir.

Araştırma sonucu dikkate alındığında; kamu çalışanlarında yaşam memnuniyetinin artması bir yandan çalışanların yerleştikleri bölgeye uyum ve bütünleşmesini sağlarken diğer yandan iç göç niyetlerinin de ertelenmesine veya ortadan kalkmasına neden olabilmektedir. Bu durum aynı zamanda çalışanların iş doyumu ve verimliliklerine de yansımaktadır.

Yaşam memnuniyetini artırma yolunda atılan adımlar; çalışanların yalnızca buldukları yerleşim yerini terk etme düşüncelerinde azalmaya neden olmayacak ülkenin bölgesel gelişmişlik düzeyine de pozitif katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kamu çalışanlarının yüksek düzeyde göç etme niyeti taşıdığı ilçede, personelin özlük hakları ve ödeneklerinin yüksek düzeyde belirleyici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Göç niyetinin ortaya çıkmasında ilçenin sosyal ve kültürel etkinliklerin düşüklüğü ile eğitim imkânlarının arzu edilen düzeyde olmaması yüksek düzeyde belirleyici olmuştur.

Bölgede istihdam olunan kamu personeli için kaliteli ve yeter sayıda lojman sağlanmalıdır. Yine bu bağlamda inşa edilecek cazip fiyatlı lüks konutlar yapılarak bir yandan yaşanan çevrenin standartları yüksek hale getirilmeli, diğer taraftan kamu personelinin yaşadığı şehri sahiplenmesi ve benimsemesine katkıda bulunacak bu konutlar kendilerine satılmalıdır. Zira daha önceki çalışmalarımızda da görüleceği üzere şehir dışı yatırımları bulunan kamu personelinin, göç etme niyeti, yükselmektedir (Küçükali, 2016: 59-79).

Özellikle gelişmişlik düzeyi görece daha düşük olan ülkemizin doğusunda yer alan bölgelerde yaşamakta olan göç sorunu bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınmalıdır. Tortum ilçesi ve bölgenin gelişmişlik düzeyi ile imkânlarının kısıtlılığı çocuk, eş ve yakınlarının yaralanacağı sosyal donatılar ve eğitim kurumlarının yetersizliği, kamu yatırımlarının düşüklüğü, göç niyetinin oluşumuna etki eden temel unsurlar arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bölgenin sosyo-ekonomik yapısına uygun, etkin ve gerçekçi stratejik sosyal politikaların uygulamaya konulması göç niyetinin ortaya çıkmasını azaltabilecektir.

#### KAYNAKÇA

- Akıncı, B., Nergiz, A. & Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58-83.
- Arslan, E. (2012). *Etnik Farklılık, Kendini Anlamlandırma ve Göç; Denizli'ye Doğudan Göç Eden Kadın ile Batıdan Göç Eden Kadının Kimlik ve Cinsiyet Deneyimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atik, A., Taçoral, E. & Altunkasa, M.F. (2014). Kent Halkının Kentsel Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Sosyo-demografik Özelliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Kemaliye Örneği. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4(9), 21-33.
- Behlau, S. (2010). *Life Satisfaction: A study of Undergraduate and Graduate Student*. (Master'sdissertation, University of Rowan). <https://rdw.rowan.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1035&context=etd>, Erişim tarihi: 18.09.2021.
- Bjornskov, C., Dreher, A. & Fischer, J.A. (2008). Cross- country Determinants of Life Satisfaction: Exploring Different Determinants Across Group in Society. *Social Choice and Welfare*, 30(1), 119-173.
- Boylu, A. A., & Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam kalitesi ve göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 8(15), 137-150.
- Bülbül, Ş. & Giray, S. (2012). İş ve Özel Yaşam (iş dışı yaşam) Memnuniyeti Arasındaki İlişki Yapısının Doğrusal Olmayan Kanonik Korelasyon Analizi İle İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4), 101-114.
- Can, Y. (2011). *Göç ve Kent: 1989'dan Günümüze Göç Eden İnsanların Kent Adaptasyonu Diyarbakır Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çakı, A. (2018). *Geçmişten Bugüne Türkiye'nin Göç Politikası ve Suriyeli Göçmenler Bağlamında Göç Yönetişimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, Ö. (2016). *Göç ve Kentleşme: Diğorlu Pazarcuları Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınar, Y.K. (2018). *Küresel Göç Sorunları ve Birleşmiş Milletler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekici, S. & Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum Dergisi*, 5(9), 9-22.
- Erol, M. & Ersever, O.G. (2014). Göç Krizi ve Göç Krizine Müdahale. *KHO Bilim Dergisi*, 24(1), 47-68.
- Frijns, M. (2010). *Determinants of Life Satisfaction*. (Maastricht University School of Business and Economics Thesis), Netherlands. <https://scholar.google.com.tr/scholar?q=Determinants+>

of+Life+Satisfaction+(Maastricht+University+School+of+Business+and+Economics+Thesis),&hl=tr&as\_sdt=0&as\_vis=1&oi=scholart. Erişim tarihi: 01.09.2021.

- Gül, S. (2017). *Mutluluk Ekonomisi ve Göç Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jagodzinski, W. (2010). Economic, Social and Sultural Determinants of Life Satisfaction: Are there Differences between Asia and Europa?. *Social Indicators Research*, 97(1), 85-104.
- Kahyaoglu, O. (2008). *Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Değişkenler ile Ekonometrik Uygulama: Türkiye Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakul Meral, Z. (2010). *İnme Geçirmiş Yaşlı Kişilerde Aktivite, Katılım ve Depresyonun Yaşam Memnuniyeti İle Olan İlişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Koçak, Y. & Terzi, E. (2012). Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Küçükali, A. (2016). *Bir Sosyal Politika Problemi Olarak Göç (Erzurum Örneği)*. Ankara: İmaj Kitabevi.
- Küçükali, A. (2018). Akademisyenlerde Göç Etme Niyeti. *Emek ve Toplum Dergisi*, 7(19),587-607.
- Maria, B. (2015). Nationalstrategy of Immigration: between Proposed Objectives and their Accomplishment. *Procedia Economics and Finance*, 32, 450-456.
- Öztürk, M. (2015). “*Sosyolojik Açıdan Suç Korkusu ve Yaşam Memnuniyeti: Mersin İli Örneği*” (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Paydak, A. (2012). *Küreselleşme ile Değişen Göç Kavramı: Yasadışı Göç ve Türkiye’de Adana İli Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ragheb, M., C.A., Griffith (1982). The Contribution of Leisure Participation and Leisure Satisfaction to Life Satisfaction of Older Persons. *Journal of Leisure Research*, 14, 295-306.
- Rainey, L.A. (2017). The Relationship between Life Satisfaction, Learner Engagement and Academic Performance in Adolescents in Selected Public Secondary Schools in Windhoek, Namibia. <http://repository.unam.edu.na/bitstream/handle/11070/2233/rainey2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y..> Erişim tarihi: 15.09.2021.
- Sayın, Y. Usanmaz, A. & Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(31), 1-13.
- Toker, B. (2012). Life Satisfation among Academicians: An Empirical Study on the Universities of Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 47, 190-195.
- Taş, H.Y., Özcan, S. (2013). Türkiye’de İç Göçün Yoksulluğa ve İstihdama Etkileri. *International Conference On Eurasian Economies*, 289-298.
- Tolstrup, T. (2016). *Under Standing Climate Migration*.[https://curis.ku.dk/ws/files/162169356/Understanding\\_climate\\_migration\\_Thesis2016\\_Tine\\_Tolstrup\\_Final\\_Version.pdf](https://curis.ku.dk/ws/files/162169356/Understanding_climate_migration_Thesis2016_Tine_Tolstrup_Final_Version.pdf). Erişim tarihi: 15.09.2021.
- Topçu, S. & Beşer, A. (2006). Göç ve Sağlık. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(3), 37-42.
- Yenginar, M.M. (2019). *Mülteci Aileler ve Göç İle Değişen Aile Yapısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yetim, B. (2018). *Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Kalitesinin Belirleyicileri: Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet ve Sağlık Statüsünün Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, G. Keser, A. & Yorgun, S. (2010). Konaklama İşletmelerinde Çalışan Sendika Üyelerinin İş ve Yaşam Doyumunu Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6 (1), 87-107.
- Yücel, Y.B. (2017). *Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Sınıflama Ve Regresyon Ağacı İle Belirlenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

## Türkiye’de Kamusal Hizmet Sunumunda Tahkim Üzerine Bir Değerlendirme\*

### *An Evaluation of Arbitration in Public Service Delivery in Turkey*

Ünal KÜÇÜK<sup>a</sup>

<sup>a</sup> Arş. Gör. Dr. Fırat Üniversitesi, Elazığ,  
Türkiye, [ukucuk@firat.edu.edu.tr](mailto:ukucuk@firat.edu.edu.tr),  
ORCID: 0000-0002-0593-5935

#### ÖZ

Tahkim uygulaması her ne kadar uyuşmazlıkların çözümünde yeni bir yöntem olmasa da imtiyaz ile yeni kamu işletmeciliği anlayışı ve kamusal altyapı yatırımlarında alternatif model olarak kabul edilen kamu özel ortaklık modellerinin benimsenmesi ile beraber idarenin taraf olduğu uyuşmazlıklarda idari yargı tekelinin sorgulanmasına neden olabilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Çalışmanın amacı tahkim uygulamalarının yaygınlaşmasının kamu hizmeti ve yönetim hukuku için ne anlama geldiğini araştırmaktır. Nitel araştırma yaklaşımının esas alındığı çalışmada literatür taraması kullanılmıştır. Veri kaynakları olarak konuya ilişkin yasal düzenlemeler ve uygulama örneklerinden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda kamu yararı, kamu gücü, idare hukuku ve kamu hizmeti ilkelerinin yoğun olarak yer aldığı kamusal hizmet sunum alanının özel hukuk uyuşmazlıklarından nitelik olarak ayrıştığı bu yüzden tahkimin her iki alanda aynı sonuçları veremeyeceği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda özel hukuk ile kamu hukukunun farklı karaktere sahip olduğu gerçeğinden hareketle tahkimin idare hukukunda yaygınlaşmasının idari yargının alanını daralttığı, hem idari yargı usulünü anlamsızlaştırdığı hem de devletin kamusal hizmet sunumunda uygulamak durumunda olduğu ilkeler ile uyumlu olmadığı sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Kamusal Hizmet Sunumu, Kamu Özel Ortaklıkları, İmtiyaz Sözleşmeleri, Tahkim, Yargısal Egemenlik

#### ABSTRACT

Arbitration is not a new method of dispute resolution. However, with the concession, new understanding of public management and the adoption of public-private partnership models, the application of arbitration in disputes involving the administration has reached a level that can cause the monopoly of administrative jurisdiction to be questioned. The aim of the study is to investigate what the spread of arbitration practices means for public service delivery and administrative law. Literature review was used in the study based on the qualitative research approach. Legal regulations and application examples on the subject were used as data sources. As a result of the study, it is understood that the field of public service provision, which has some specific principles, differs in quality from private law disputes, so arbitration cannot give the same results in both areas. In this direction, it is based on the fact that private law and public law have different characteristics, it has been concluded that the widespread use of arbitration in administrative law restricts the field of administrative jurisdiction, renders the administrative judicial procedure meaningless and is not in line with the principles that the state has to apply in the provision of public services.

**Keywords:** Public Service Delivery, Public Private Partnerships, Concession Agreements, Arbitration, Judicial Sovereignty

\* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

**Atf-Reference:** Küçük, Ü.(2021). Türkiye’de Kamusal Hizmet Sunumunda Tahkim Üzerine Bir Değerlendirme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 92-99.

## 1. GİRİŞ

Tahkim alternatif bir uyuşmazlık ya da anlaşmazlık çözüm metodudur. Yani devletlerin yargılama faaliyeti ya da yargı erki ile yakın ilişki içerisinde. Çünkü yargı en basit ifade ile devletin bir başka erki olan yasama tarafından konulan kuralların uygulanmasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözen bölümdür (Şahin, 2017: 347). Tahkim uygulaması da uyuşmazlıkların çözümüne yönelik geliştirilmiş alternatif bir yöntem olduğundan, değişen üretim ilişkileri içerisinde önemli bir role sahiptir. Tahkim uygulamasının gerek özel uyuşmazlıklarda gerek kamusal nitelikli uyuşmazlıklarda kullanımına yönelik tartışmaların ilki elbette bu çalışma değildir. Hâlihazırdaki kamu yönetimi paradigması ve kamusal yatırımlara hâkim olan politika tercihleri de düşünüldüğünde, uluslararası sermayenin kamusal altyapı yatırımlarında kullanılmasından itibaren tahkimin zorunlu bir unsur olarak devreye sokulacağını tahmin etmek de güç değildir. Ancak Türkiye örneğinden hareketle 2000’li yılların başında tahkim modelinin yasal anlamda önünün açılması ve kamu maliyesi içerisinde uzun taksitlendirmelere rağmen önemli bir borç yükü oluşturan kamu özel ortaklık modeline dayalı kamusal hizmet sunum modelleri ile gerçekleştirilen kamusal hizmet yatırımlarında yaşanan artış bu alanın tartışma sahası olma özelliğini korumaktadır. Hatta Türkiye örneğinde değerlendirilecek olursa bütçeden 2021 yılı için garanti ödemeleri için ayrılan kaynak ve projelerden beklenen kamusal faydaların elde edilememesi ihtimali de göz önüne alındığında önümüzdeki yıllarda bilimsel anlamda uğraş sarf edilecek konular arasında yer alacağını söylemek yersiz bir beklenti olmayacaktır.<sup>1</sup> Çünkü bütçeler geleceğe ilişkin birer tahmin belgeleridir. Bütçeler aynı zamanda gelirlere ve giderlere ilişkin bilgilerin yer aldığı ve bu alana yönelik kontrol mekanizmasının da sağlandığı belgelerdir.

Kamu ile özel yatırımcı arasında yaşanacak uyuşmazlıklarda tahkim usulünün uygulanması bu alanda gerçekleştirilecek çalışmaların da tahkim uygulamasının yoğunlaşmasına paralel olarak sıklaştırılması ve kamusal hizmet sunum anlayışının beraberinde taşıdığı ilkeler ile uyum sorununun yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu aşamada sorunun tespiti özeldir. Tahkim uygulamasının kim veya ne için problem olacağı sorusunu cevaplandırmak sanıldığı kadar kolay bir uğraş değildir. Hatta söz konusu tartışma sahasına ilişkin gerçekleştirilmiş çalışmalarda tahkim usulünün bir tercih olmaktan öte ilgili modeli uygulamada bir zorunluluk olduğu yönündeki ifadelerle dahi rastlanılmaktadır. Dahası söz konusu değişikliklerle birlikte yatırımların artmasına bağlı olarak demokrasi, insan hakları ve özgürleşme ile de bağlantı olduğu düşünülmektedir. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde 1999 yılında tahkimin kamusal hizmetlere ilişkin altyapı yatırımlarının ve özelleştirmenin önünü açan aynı zamanda Danıştay’ın söz konusu yatırımlara ilişkin rolü ve etkinliğini azaltan düzenlemelerin TBMM’de tartışıldığı sırada meclis tutanaklarına yansıyan ifadelerde bu iddia açık bir şekilde desteklenmektedir.<sup>2</sup> Gerçekten tahkim ve özelleştirme uygulamaları yeni kamu işletmeciliği anlayışı içerisinde birer zorunluluk mudur yoksa ülkelerin söz konusu anlayışları kendi ülkelerine transfer ederken iç hukuk düzenlemeleri ile uyumlaştırmak zorunda kaldıkları birer sorun mudur? Başka bir ifade ile tahkim, uluslararası sermayeye dayalı kamusal alt yapı yatırımlarının ‘mütemmim cüzü’ olarak mı algılanmalıdır? Eğer tahkim kamusal altyapı yatırımlarında bir ön koşul yahut zorunluluk olarak ele alınırsa ki her türlü ondan istifade edileceği anlamına gelmektedir. O zaman ikinci soru olarak kamusal hizmet sunum ilkeleri ve genel anlamda kamu hukuku spesifik olarak idare hukuku ile ne ölçüde bütünleştirilebilir? Kamu yararı, kamu gücü kavramı söz konusu tercih ile beklenenin aksine kamu zararı haline gelebilir mi?

Hizmetin kendisi kamusal nitelikte iken uyuşmazlık özele indirildiğinde ortaya çıkacak boşluğu doldurmak zorlaşmaktadır. Kamusal alenilik, açıklık, genel yararın özel çıkarlara üstünlüğü şeklinde birtakım değerler dizisine sahiptir. Oysa özel ticari ilişkilerde kar maksimizasyonu, ticari sır, gizlilik, kapalılık gibi değerler ön plandadır. Bu bakımdan özellikle finansal açıdan büyük çaplı kamusal altyapı yatırımlarında tahkimi uygulayan ülkelerin diğer ülke modellerini doğru analiz etmesi ve kamu politikası transferlerinde olduğu gibi olumsuzluk doğurabilecek olan uygulamalardan kaçınması gerekmektedir. Diğer taraftan söz konusu yatırımlar için ihtiyaç duyulan finansal kaynakların ki özellikle yabancı kaynakların tahkim uygulaması olmadan yurtiçi yatırımlarda kullanımının zorlaşacağı bir durumla karşı karşıya kalılabilecektir.

## 2. YÖNTEM

Nitel araştırma yaklaşımına dayanan çalışmada literatür taraması yapılmıştır. Veri toplama araçlarından doküman incelemesi tercih edilmiştir. Çalışmanın sınırlılıkları zamansal açıdan tahkimin ortaya çıkışıyla başlatılmış, mekânsal açıdan ise yer yer diğer ülke uygulamalarına değinilse de Türkiye ile sınırlandırılmıştır. Bu amaçla çalışmada birtakım araştırma sorularına yer verilmiştir. Araştırma sorularından beklenen, çalışmanın amacına hizmet etmesi ve içeriğe ilişkin rehberlik görevi üstlenmesidir. Bu doğrultuda bu sorulardan ilki ‘‘Türkiye’de tahkim süreci nasıl şekillenmiştir?’’ sorusudur. Çalışmanın ikinci sorusu; ‘‘kamu özel ortaklıkları ile imtiyaz sözleşmeleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?’’ olacaktır. Üçüncü soru ise; ‘‘kamu hukuku ile özel hukuk arasındaki ayrımlar nelerdir?’’ şeklinde sorulmuştur. ‘‘Tahkim uygulaması kamu hizmeti sunum ilkeleri ve idare

1 2020 yılı için söz konusu yatırımlarda 4749 sayılı kanun çerçevesinde Hazine ve Maliye Bakanlığı’na sağlanacak borç üstlenim taahhüdü 4,5 milyar ABD doları olarak belirlenmiştir (2020 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu, 12. madde).

<sup>2</sup> Şimdi, bu konuda yayımlanan istatistiklere, göstergelere baktığınızda, söylediğimiz hususun ne kadar haklı olduğunu göreceksiniz. Bakınız, mesela, demokratikleşme, insan hakları ve özgürlükleri açısından, dünyadaki 191 ülke arasında Türkiye kaçınıcı sıradadır; ben söyleyeyim, 191 ülke içerisinde, demokratikleşme ve insan hakları açısından, Türkiye, 136’nci sıradadır. Acaba, ekonomik haklar ve özgürlükler açısından Türkiye’nin bulunduğu nokta neresidir; dünyadaki 150 ülke içerisinde, Türkiye, bu özgürlükler açısından da ancak 50’nci sıradadır... Bu, Türkiye’nin hak ettiği bir yer değildir, Türkiye’ye layık olan bir yer de değildir.

Onun için, demek istiyoruz ki, evet, Anayasamızın 47’nci maddesini değiştirelim, 125’inci maddesini değiştirelim, 155’inci maddesini değiştirelim... (FP Milletvekili Cemil Çiçek, 10.08.1999 tarihli meclis tutanakları). Küçük, Ünal, Kamu Özel Ortaklıklarının Kamu Yönetimindeki Dönüştürücü Etkisi, 2020, s. 77, Ekin Yayınevi, Bursa

hukuku ilkeleri ile ne derece uyumludur?’ ile ‘tahkim uygulamasının sıklaşması özellikle kamusal yatırımlardaki yoğunlaşma, yargısal egemenlik anlamında farklı bir durum meydana getirir mi?’ soruları ise diğer araştırma soruları olarak sıralanmıştır.

### 3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Alternatif bir uyuşmazlık çözüm metodu olarak tahkimin ne demek olduğu ile genel anlamda ve Türkiye özelindeki tarihsel gelişim süreci çalışmanın cevap aradığı sorular arasındadır. Bu doğrultuda tahkimin kamusal hizmet sözleşmelerindeki rolünün doğru tespiti açısından söz konusu bölümde gerekli açıklamalara yer verilmiştir. Diğer taraftan kamusal altyapı yatırımlarında alternatif model olarak geliştirilen (kamusal altyapı yatırımlarının finansmanı ve iş yapma konusunda) kamu özel ortaklıkları ile 1999 yılında 1982 Anayasası’nda belirtilen imtiyaz sözleşmeleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu sayede çalışma sonucunda tahkim modeli ve bu modelin kamusal altyapı yatırımlarındaki yeri analiz edilmeye çalışılmıştır.

#### 3.1. Kavramsal Açından Tahkim ve Genel Olarak Tarihsel Gelişim Süreci

Tahkim, tarafların üzerinde anlaşmaya vardığı bir konuda ortaya çıkması muhtemel anlaşmazlıkların, devletlerin yargısal yetkilerinin dışında hakem(ler) marifetiyle sonuçlandırılmasına ilişkin bir yöntem olarak tanımlanabilir. Yabancı literatürde ‘arbitration’ kavramı ile ifade edilen tahkim, Türkçe’ye ‘hakem’ ya da ‘hakemlik’ (tahkim) olarak çevrilebilir (Sönmez & Karakaya, 2015: 206). Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun onbirinci kısmı, yabancılık unsuru içermeyen ve tahkim yerinin Türkiye olarak belirlendiği uyuşmazlıklar hakkında uygulanmak üzere birtakım düzenlemelere yer vermektedir. Yazılılık şartı istenilen tahkim, ‘tahkim sözleşmesi’ olarak başlıklandırılmakta ancak anlaşma şeklinde tanımlanmaktadır. İlgili kanunda tahkim sözleşmesi; ‘*tarafların, sözleşme veya sözleşme dışı bir hukuki ilişkiden doğmuş veya doğabilecek uyuşmazlıkların tamamı veya bir kısmının çözümünün hakem veya hakem kuruluna bırakılması hususunda yaptıkları anlaşma*’ şeklinde tanımlanmıştır. Benzer bir tanım Milletlerarası Tahkim Kanunu’nda da yer bulmuştur. Tarafların sözleşmeden kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılmaksızın aralarında yaşanmış ya da yaşanabilecek olan uyuşmazlıklarda tahkim yoluyla çözümü konusunda gerçekleştirdikleri anlaşmalardır. Buna göre tahkim sözleşmesi taraflar arasında esas sözleşmenin bir şartı olabileceği gibi ayrı bir sözleşme şeklinde de düzenlenebilmektedir (Hukuk Muhakemeleri Kanunu, 412/2. md., Milletlerarası Tahkim Kanunu, 4. md.). Bir uyuşmazlığın yabancı olup olmadığı ise Milletlerarası Tahkim Kanunu’nun 2. maddesinde belirtilen şartların varlığına bağlı olarak belirlenir.

Kesin ve bağlayıcı kararlar alabilmesi, alternatif ve özel bir uyuşmazlık çözüm metodu olması ile taraflarca seçilen kişilerden oluşması tahkimin temel özellikleri arasındadır (Lew vd. 2003: 3-5 aktaran Güneş, 2016: 415). Belki de sahip olduğu bu özellikler bakımından kimi ülkelerde, kamu çalışanlarını temsil eden kamu yöneticileri ve işçi örgütleri anlaşmazlıkları hızlı ve barışçıl bir şekilde çözmek için bir özel sektör yöntemi olan tahkimi adeta ödünç almak durumunda kaldıkları düşünülmektedir (Abrams, 1982: 261).

Tahkim kamu hizmeti ile bağlantılı olarak düşünülen, kamu hizmetlerinde hız ve kalite anlamında olumlu sonuçlar veren bir uygulama olarak değerlendirilmektedir. Klasik uyuşmazlık çözüm metoduna alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Silvestre vd.,2016: 360). Tahkim bir sözleşmeler ilişkisidir ve uygulamada çok farklı türlerde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de bu ayrım daha çok, ‘milli-milletlerarası tahkim’ şeklinde kendisini göstermektedir (Aslan & Arat: 2005: 3). Diğer tahkim türleri; mecburi tahkim-ihiyari tahkim, ad hoc tahkim-kurumsal tahkim, tek kademeli tahkim-iki kademeli tahkim, iki taraflı-çok taraflı tahkimdir (Konuralp, 2011: 136-151).

Alternatif bir uyuşmazlık yolu olarak düzenlenen tahkim, tıpkı arabuluculuk gibi en köklü anlaşmazlık çözümleme yöntemlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir (Harwood, 2017: 1). Orta Çağ düzeni içerisinde özellikle ticari ilişkilerde tahkime sık biçimde rastlanılmakta ve etkin bir şekilde uygulandığı görülmektedir (Yeşilova, 2008: 87). Hatta eski Fenike’de milattan önce yedi yüz yılında, Çin’de iki bin yıl önce, Hindistan ve Antik Mısır medeniyetinde 2500 yıl önce tahkim kararlarına rastlanılmaktadır. Roma döneminde Hristiyanlığın kabulü ile birlikte kilise papazlarının hakem rolü üstlendikleri, diğer taraftan İslam Hukuku’nda tahkim uygulaması genel hukuk siteminin bir parçası haline getirildiği söylenebilir (Nar, 2012: 113-114). İngiltere’de ilk tahkim yasasının (*English Arbitration Act*) 1698 yılında kabul edildiği bilinmektedir (Harwood, 2017: 1). Tarihsel perspektiften bakıldığında, her ne kadar bu çalışmada tahkim modellerinin birbiriyle ve güncel uygulamalarıyla karşılaştırmalı analizi detaylı olarak gerçekleştirilememiş olsa dahi köklü bir model olduğu konusunda şüphe yoktur. Ancak uygulama sahası çoğunlukla özel hukuk alanına ilişkindir.

Kamusal hizmetlerin sunumuna ilişkin 1980 ve sonrasında tahkime ilişkin yasal değişimin yaşandığı süreç içerisinde aynı zamanda kamu idareciliğinden kamu işletmeciliğine geçiş süreci de yaşanmış, değişen yönetsel anlayışla birlikte kamu hizmetlerinin sunumu ve finansal tedariki konusunda da bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışında yer alan idarenin kamusal hizmeti bizzat sunan aktif rolü, söz konusu kamusal hizmeti piyasa şartları içerisinde özel sektör temsilcileri aracılığıyla yine özel sektör yöntem, tecrübe ve kaynaklarıyla gerçekleştiren hakem rolüne evrilmiştir. Şu durumda idare ile özel sektör temsilcileri arasındaki ilişkinin niteliğinde yaşanan kırılma, uyuşmazlıklar ve çözüm aşamasında da kendisini göstermektedir. Bu süreçte hükümetler adeta özel sektörün ortakları ve destekçileri olarak toplumda daha etkin olmaya başlamışlardır (Tortop vd., 2017: 391).

Ancak kamu hizmetinin sunumuna ve kamusal altyapı yatırımlarına ilişkin tahkim uygulamasının bu anlamda farklı bir nitelik sergileyip sergilemediği tartışma konusudur. Tahkimin kamusal hizmete ilişkin Fransa örneğinde sınırlı bir saha kabul edilmiş ve kamu yararı ile tahkimin söz konusu alanda uygulanması pek elverişli bulunmamıştır (Güneş, 2016: 418). Sorunlar ağının düğümlendiği noktada üç temel sorun ortaya çıkmaktadır. İlki yatırımcı için tahkim uygulamasının bir zorunluluk olup olmadığı sorunu iken ikinci sorun söz konusu yöntem ile kamusal yararın özel yarara tercih edilip edilmediği üzerine

yükselmektedir. Örneğin kamu imtiyaz sözleşmelerine konu olan ve kamusal hizmet sunum ilkeleri arasında değerlendirilen uyarılma ilkesi bu anlamda sözleşme sürecinde etkin olarak kullanılabilir midir? Esasen idare tahkim ile sözleşmenin diğer tarafı ya da tarafları ile özel hukuk sözleşmesinde olduğu gibi eşit statüye indirildiğinden söz konusu ilkeyi uygulaması pek mümkün görünmemektedir (Aslan & Arat, 2005: 18). Bu anlamda üçüncü sorun da egemenlik yetkisinin yargısal boyutuna ilişkindir. Bilindiği üzere tahkim gibi uygulamaların ülkelerin egemenlik yetkisini sınırlayabileceğine yönelik tartışmaların politik iktisatta temel sorunsallardan biri olarak varlığını sürdürdüğü düşünülmektedir (Nar, 2012: 113). Esasen ilk iki sorun üçüncü sorunun ana nedenleri olarak da sıralanabilir. Uzun süreli sözleşmelerle finansal riski üstlenen kamu hizmeti yatırımcısı olan özel sektör temsilcileri, yatırım yaptıkları ülkelerin siyasi değişimlerden korunmak ve idari yargı çerçevesinde kamu yararına dönük kararların baskısından kurtulmak amacıyla tarafsız yargılama modelini adeta zorunlu bir unsur olarak değerlendirerek, ülkelerin yargısal egemenlik sahasının dışında yer almayı tercih etmişlerdir (Yıldız, 2014: 280).

Milletlerarası tahkim kuruluşlarına yönelik tutum artık söz konusu kuruluşların adeta uluslararası yatırımın sigortası olduğu, yatırım hacimlerini artırmanın en önemli yolunun ülkelerin bu konuda daha istekli davranmasından geçtiği yönündedir. Türkiye’de Adalet Bakanlığı temsilcileri, Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve ICC (*International Chamber of Commerce*) temsilcilerinin bir araya geldiği yakın tarihli bir toplantıda (24.01.2020) söz konusu iddiayı destekler nitelikte görüşler ifade edilmiştir (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 2021). Zaten ICC’nin iş dünyasını ilgilendiren konularda farklı kıtalarda konferanslar düzenlediği, G-8 ülkelerinin yapmış olduğu toplantılarda öneriler sunduğu bilinmektedir (Yıldız, 2021: 72). Genel olarak yaklaşık yüz yıllık bir zaman diliminde tahkim usulüne yön veren birtakım uluslararası antlaşmalar yapılmıştır. Tablo 1’de bu anlaşmalar ve anlaşmaların yapıldığı yıllara ilişkin bilgiler yer almaktadır.

**Tablo 1.** Tahkime İlişkin Uluslararası Sözleşmeler

Yıl	Sözleşme Adı	Tahkim Bakımından Önemi
1923	Cenevre Protokolü	Uluslararası ticari meselelerde hakem çözümünü esas alan ilk düzenlemedir (Türkiye bu sözleşmenin tarafı değildir).
1927	Cenevre Sözleşmesi	Taraf ülkelerce alınan kararların bağlayıcılığı artırılmak istenmiştir (Türkiye bu sözleşmenin tarafı değildir).
1958	New York Sözleşmesi	Yabancı hakem kararlarının icrası düzenlenmektedir. Tarafların hakem kararlarını tanımama yönündeki gerekçeleri oldukça sınırlı birkaç maddeye indirgenmektedir (Türkiye bu sözleşmeye taraftır).
1961	Avrupa Sözleşmesi	New York Sözleşmesi ile güçlendirilen tahkim, bu sözleşme ile daha ileri bir aşamaya kavuşturularak tahkim uygulamasının bağlayıcılığı güçlendirilmiştir (Türkiye bu sözleşmeye taraftır).
1965	Washington Sözleşmesi	Bu sözleşme ile ICSID (International Centre for Settlement of Investment Disputes) kurulmuştur. Tahkimin kurumsallaşma sürecine hizmet eden bir sözleşmedir (Türkiye bu sözleşmeye taraftır).
1975	Panama Sözleşmesi	Latin Amerika ülkelerinin tahkime yönelik olarak imzaladıkları alternatif bir sözleşme olarak belirtilebilir.
1985	Çok Taraflı Yatırımlar Garanti Ajansı	Yabancı yatırımcıların siyasi birtakım risklere karşı korunması amaçlanmaktadır.
	Yatırımların Karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşmaları	Yatırımcıyı adaletsiz uygulamalardan koruyan birtakım önemli hükümlere sahiptir.
1998	Çok Taraflı Yatırım Anlaşması	Tartışmalı bir anlaşmadır. Gelişmiş ülkeleri koruduğu gerekçesi ile eleştirilmiştir.

**Kaynak:** Araştırmacı tarafından, “Tahkimin Kamu Hizmetlerine Uygulanma Sorunsalı ve Olası Sonuçları” (Nar, 2012: 120-123) adlı eserden yararlanılarak hazırlanmıştır.

### 3.2. Türkiye’de Tahkim Uygulamasının Tarihsel Süreci

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti özelinde değerlendirildiğinde tahkim uygulamasının kurumsallaşmasının görece yeni olduğu belirtilmelidir. Bu anlamda Osmanlı Devleti’nde cumhuriyet öncesi düzenlemelerde tahkim uygulamasına değinilerek, 1850’li yıllarda Kanunname-i Ticaret düzenlemesinde, 1864 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanununda ve Mecelle’de yer verildiği belirtilmelidir (Nar, 2012: 115). Her ne kadar 1927 tarihli Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu’nda yer almış olsa da Türkiye’de kamusal hizmetlerin sunumu ve altyapı yatırımlarında tahkim uygulamasına ilişkin hukuki sürecin anayasal düzeyde 1999 yılında, yasal düzeyde ise 1980 sonrası süreçte gerçekleştirilen düzenlemeler ile gerçekleştirildiği düşünüldüğünde söz konusu iddia (uygulamanın görece yeni olduğu iddiası) doğruluk kazanmaktadır. Kamusal yatırım ve hizmetler boyutuyla değerlendirildiğinde ise tahkim uygulamasında eşit konumda (statüde) iki kişinin olmayışı (devlet ve özel sektör temsilcisi), kamu yararı ve kamu hizmeti sunum ilkeleri ile birlikte değerlendirildiğinde egemenliğin yargısal boyutu üzerine gerçekleştirilecek tartışmalarına zemin hazırlamıştır. Yani özel uyumsuzlukların aksine taraflardan birisinin devlet olması ve tahkim konusunun kamu hizmeti olması tahkimin tarihsel gelişimi bakımından ayrıksı durmaktadır. Ayrıksı olmaktan kast edilen tahkim uygulamasının birtakım kamusal ilkeler ile yanyana gelememe sorunudur.

1982 Anayasası’nın egemenliğe ve erkler ayırımına ilişkin 6-9. maddelerine göre egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve söz konusu egemenlik kavramı anayasanın koymuş olduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanılmakta ve hiçbir surette kişiye, sınıfa veya zümreye bırakılamamaktadır. Bununla birlikte yasama yetkisi TBMM’ye, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına ve yargı yetkisi ise bağımsız ve tarafsız mahkemelere verilmiştir. Diğer taraftan 1999 yılında gerçekleştirilen 4446 sayılı kanunla birlikte 1982 Anayasası’nın 125. maddesine; ‘*Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyumsuzlukların milli veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılik unsuru taşıyan uyumsuzluklar için gidilebilir*’ hükmü eklenmiştir. Değişiklikle birlikte imtiyaz sözleşmelerinden kaynaklanan hukuksal

uyuşmazlıkların çözümünde tahkim yolu öngörülmeyle bakımından idari yargının görevi devam edecek, tahkim öngörülmesi durumunda uyuşmazlık bu alternatif çözüm yöntemi ile giderilecektir (Nohutçu, 2015: 369). Kamu hizmeti imtiyaz sözleşmelerine tahkim kaydı konulmamışsa bu durumda taraflar arasında çıkan uyuşmazlık ilk derece mahkemesi olarak Danıştay tarafından çözümlenecektir. Yine 4686 sayılı ve 7101 sayılı kanunlara göre ulusal veya milletlerarası nitelikli tahkim kararlarına karşı iptal davası açılabilir (Odyakmaz & Kaymak, 2019: 190). Türkiye’de ilgili anayasa değişikliklerini takiben iki önemli yasal düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bunlar Milletlerarası Tahkim Kanunu<sup>3</sup> ve Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkeler Dair Kanun<sup>4</sup>’dur. Milletlerarası Tahkim Kanunu esasen Birleşmiş Milletler Ticaret Hukuku Komisyonunun tamamladığı model kanundan esinlenilerek oluşturulmuştur. Diğer taraftan model kanun, “Milletlerarası Ticari Tahkim Kanunu” ifadesini kullanmasına rağmen Türkiye’deki kanunda “ticari” ifadesine yer verilmemiştir (Seviğ, 2002: 745). Yani tahkimin konusunun ticari olma zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır.

Türkiye’de tahkim uygulamasının söz konusu anayasa değişiklikleri ile geldiğini iddia etmek de yanlıştır. Tahkim alanına ilişkin çok daha önceki tarihlere uzanan kanun düzenlemeleri ve anlaşmalar mevcuttur. Bu alanda Türkiye’de yer alan mevzuat içerisinde ilk kanun düzenlemelerinden birisinin 3533 sayılı “Umumi, Mülhak ve Hususi Bütçelerle İdare Edilen Daireler ve Belediyelerle Sermayesinin Tamamı Devlete veya Hususi İdarelere Ait Daire ve Müesseseler Arasındaki İhtilafların Tahkim Yolu ile Halli hakkında Kanun” olduğu belirtilmelidir. 6100 sayılı HMK’nın selefi olan 1086 sayılı ve 1927 tarihli HUMK ile de iç tahkime ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. 1982 tarihli MÖHUK hükümlerinde de yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizine ilişkin hükümler yer alırken 1999 anayasa değişiklikleri ile tahkim uygulaması kamusal hizmet sunumuna ilişkin uyuşmazlıklarda anayasal düzeyde yer alma şansı elde etmiştir. Diğer taraftan 22.01.2000 tarihinde yürürlüğe giren 4501 sayılı Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkeler Dair Kanun ile tahkime ilişkin ilkeler yer verilmiştir. Ayrıca söz konusu mevzuat haricinde tahkime ilişkin ICSID (Washington) Sözleşmesi (*International Center for the Settlement Of Investment Disputes*) Türkiye tarafından 27.05.1988 tarih 3460 sayılı yasa ile onaylanmıştır. Bununla birlikte Avrupa Cenevre Sözleşmesi Türkiye tarafından 08.05.1991 tarih ve 3730 sayılı Kanunla onaylanmıştır. Aynı yıl 1958 tarihli Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkında New York Konvansiyonu kararı da onaylanmıştır. Son olarak Türkiye, Enerji Şartı Sözleşmesi’ni (*Energy Charter Treaty*) 1994 tarihinde imzalamış ve 06.02.2000 tarihinde onaylamıştır (Tuncay, 2013: 879-884). 21 Haziran 2001 tarihinde, 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu kabul edilmiştir.

Türkiye’de dağınık ve karmaşık bir tahkim uygulaması söz konusudur. Özellikle kamusal yatırımlarda söz konusu uygulamanın sözleşmeler ve uygulama ile 1999 anayasa değişikliklerinden önceki tarihlere uzandığı anlaşılmakta, yürütmenin uygulamaları ile Anayasa Mahkemesi arasındaki iptal davaları süreci Anayasa değişikliklerine kadar götürdüğü görülmektedir. Yani esasen tahkim bir sürecin ve anlayış değişikliğinin ürünüdür. Özellikle kamusal alanda gerçekleşen bu anlayış ve süreç katı bir şekilde uygulanmaya çalışılan yargısal egemenlik yetkisinin, kamusal ihtiyaçlar ve finansman sıkıntısı gerekçeleriyle kademeli olarak hakemlerle paylaşılması sonucunu doğurmuştur. Yabancı yatırımcıların büyük altyapı projelerinde ve kamusal işlerde refah devleti anlayışındaki devletin rolünü üstlenmesi için uluslararası sermayenin gerekli hukuki ve idari teşviklerle ülke içerisine çekilmesi gerekmektedir. Belirli faaliyetlerin diğerlerine göre daha fazla desteklenmesi anlamında kullanılan teşvikte temel amaç, yatırımların ve sermaye hareketliliğinin artmasını sağlamaktır (Sarısoy, 2017: 110-111).

Ülkeler tarafından yabancı sermayedar için sağlanan ekonomik ve mali avantajların yanısıra özellikle hukuki düzenlemeler de yatırımcılar tarafından bir bütün olarak görülme istenmektedir. Çünkü olası bir uyuşmazlık durumunda yatırımın gerçekleştiği ülkenin devlet yargısına ya da yerel mahkemesine gitmek yerine kendilerinin de ‘adil şekilde yargılanabilecekleri’ uluslararası hakem ya da tahkim heyeti ile sorunların çözümü amaçlanmaktadır (Nar, 2012: 112). Esas üzerinde durulması gerekli olan konu ise idari yargı eksenli uyuşmazlıkların tahkime konu olmasıdır. Özel hukuk sözleşmelerinde bu anlamda esneklik tanınması ilkesel anlamda daha az sorunla karşılaşırken, kamusal işler bakımından değerlendirildiğinde, özellikle kamu yararı ve özel (yarar) çıkarlarının aynı ve eşit düzlemde tartışılması pek de mümkün görünmemektedir. Bilindiği üzere kamu yararı kamusal mal ve hizmet üretiminde idarenin varmak istediği nihai amaçtır. Kamusal mal ve hizmetler faydası ülke geneline yayılmış ve bütün bir toplumun ortak çıkarı olan mal ve hizmetlerdir. Özel mal ve hizmetler ise ferdi ve bölünebilir niteliklidir (Tortop vd., 2017: 275).

### 3.3. Kavramsal Açından İmtiyaz ve Kamu Özel Ortaklıkları

Gerek imtiyaz modeli gerek kamu özel ortaklıkları ifadesi doğrudan kamu hizmeti ile ilgili kavramlardır. Aslında kamusal hizmet görme/gördürme yöntemleri olarak ele alınabilecek iki kavramın birbirlerine yakın durmalarının sebebi de budur. Kamu hizmeti tanımından hareketle idarenin her durumda bizzat söz konusu hizmeti kendi eliyle sunmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü kamu hizmeti; idarenin bizzat kendisi tarafından ya da yakın gözetim ve denetimi altındaki bir özel girişim eliyle kamuya sağlanan hizmeti ifade etmektedir (Karakılıç, 2020: 40). Bu sayede idare dışında özel kişi ve kurumların kamusal hizmetlerin sunumunda rol alabilmeleri mümkündür. İmtiyaz modeli ve kamu özel ortaklıkları da bu kapsamda değerlendirilmelidir.

İmtiyaz, bir kamusal hizmet sunum modelidir. Daha doğrusu kamu hizmetlerinin özel kişiler tarafından yürütülmesine ilişkin yöntemlerden birisidir. Bu yöntemlerin başında iltizam, ruhsat, müşterek emanet ve imtiyaz usulü gelmektedir (Beydoğan, 2011: 114). Kelime anlamı ile ele alındığında ayrıcalık ifadesi ile karşılaşılmaktadır. İmtiyaz, bir kamu hizmetinin özel bir kişi

<sup>3</sup> Kanun Numarası: 4686, Kabul Tarihi: 21.06.2001

<sup>4</sup> Kanun Numarası: 4501, Kabul Tarihi: 21.01.2000

tarafından o hizmetten yararlananlardan almış olduğu ücret karşılığında kar ve zararı kendisine ait olmak üzere sunulmasıdır (Özer, 2021: 23). Kamu Özel Ortaklık modeli ya da Kamu Özel İşbirliği modeli olarak tanımlanan model ise hem özel sektörün kamu hizmetlerine dâhil edildiği hem de kamunun hizmetlerden tamamen çekilmediği bir model olarak tanımlanmaktadır (Uysal, 2021: 242). Bu özellik aynı zamanda kamu özel ortaklıklarını özelleştirme uygulamalarından da ayırmaktadır. Kamu özel ortaklığı aslında kamusal hizmetlerin sunumunda ve kamusal altyapı yatırımlarında alternatif bir finansman modelidir. Özelleştirmeden farklı olduğu gibi imtiyaz modelinden de ayrılan yönere sahiptir. KÖO ilişkisinde yatırımcı imtiyaz sözleşmesinde farklı olarak kar ve zarar kendisine ait olacak şekilde faaliyette bulunmamaktadır. İmtiyaz sözleşmesi ile KÖO sözleşmelerinin birbirinden farklılaştığı temel alanlar; kar ve zarar konusunda sorumluluğunun kime ait olacağı sorusudur (Küçük, 2021: 224). Bu durum devletin maddi kaynak sıkıntısı nedeniyle geri duramayacağı bir alme işaret etmektedir. Alternatif finansman modeli olarak kamu özel ortaklık yatırımlarının tercih edilmesinin görünen en önemli sebebi bu durumdur. Çünkü doğalgaz, elektrik, yol ve barajlar gibi yatırımlar devletler için sunumundan kaçınılamayacak alanlardır, kaynak yetersizliği söz konusu olduğunda da yabancı sermayedarların aktif rol aldığı yap-işlet, yap-işlet devret gibi modeller ile bu zorunlu kamusal yatırımlar yerine getirilebilmektedir (Nar, 2012: 112).

### 3.4. Kamu Hukuku ve Özel Hukuk Kavramları

Hukuk kuralları, toplumsal düzen kuralları arasında maddi yaptırımla desteklenmiş kuralları ifade etmektedir. Bununla birlikte hukuk kuralları da düzenledikleri alan bakımından kendi içerisinde dallara ayrılırlar. Kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı en sık kullanılan ayırım türü olsa da karma hukuk alanının da ayrı bir dal olarak ele alınması gerektiği unutulmamalıdır. Ancak bununla birlikte kamu hukuku ve özel hukuk ayrımının çok daha köklü bir ayırım olduğu belirtilmelidir. ‘*Ius Publicum*’ ve ‘*Ius Privatum*’ diye adlandırılan Roma Kamu Hukuku ve Roma Özel Hukuk ayrımı hukuk biliminin o tarihlerden itibaren ikili olarak ele alındığını göstermektedir. Bu anlayış Romalılardan itibaren varlığını sürdürmüş ve günümüzde de kullanılmaya devam etmiştir. Roma döneminde özel hukuk (*ius privatum*) bireylerin yararına ilişkinken, kamu hukuku (*ius publicum*) Roma Devleti’nin yararına ilişkindir (Çelebican, 2014: 105). Günümüzde genel bir ifade ile bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk dalına özel hukuk ismi verilirken, birey ile toplum ya da toplumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk dalına kamu hukuku ismi verilmektedir (Bilgili & Demirkapı, 2020: 171-172). Devletin yapısı, teşkilat ve işleyişini düzenleyen bununla birlikte devletin üstün güç olarak diğer kişilerle ilişkilerini düzenleyen hukuka kamu hukuku denir. Oysa özel hukuk kişilerinin birbirleriyle olan ilişkileri ile devletin eşit statüde özel kişilerle girdiği ilişkileri düzenlemektedir (Akıncı, 2014: 71).

Şu halde devletin bizzat üstün güç olarak yer aldığı kamusal sözleşmelerde özel hukuk kurallarının uygulanması ve bu durumla bağlantılı olarak tahkimin bu alanda yaygınlaştırılması ne ölçüde isabetlidir? Kamu hukuku ve özel hukuk ayrımının ortaya çıktığı Roma’da bu ayrımı belirleyen ölçütlerden birisi de yarar ölçüsüdür (Çelebican, 2014: 106-107). Yani bu durumda kamusal işlerde kamu hukukunun ve kamusal ilkelerin uygulanması gerektiği yönünde bir iddiada bulunulabilir. Ancak günümüzde söz konusu ayrımın işlevsizleştiğini ve yapay bir çabadan ibaret olduğunu savunan görüşlere de rastlanılmaktadır. Hizmetin idari yargı yerinde ya da adli yargı yerinde mi çözüleceğine ilişkin temel belirleyici ölçüt sözleşmede tahkim unsurunun yer alıp almamasına bağlı olarak şekillenmektedir (Yücel, 2005: 439-440).

## 4. TESPİT ve DEĞERLENDİRME

Türkiye’de kamusal hizmetlerin özellikle yatırım hizmetlerinin özel sektör tarafından yerine getirilmesine yönelik 1999’da anayasa düzeyinde değişiklikler gerçekleştirilmiştir (1982 Anayasası 47. madde). Söz konusu anayasa maddesinde meydana gelen değişiklik ile aynı zamanda kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerine ilişkin tahkim yolu da açılmıştır (1982 Anayasası, 125. madde). Çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere imtiyaz, kamu hizmetinin özel kişilerce gördürülme usullerinden birisidir. Bu anlamda kendine ait birtakım özelliklere sahiptir ve diğer usullerden ayrılmaktadır. Diğer taraftan kamu özel ortaklıkları ile de farklılıkları söz konusudur. Kamu özel ortaklıklarına yönelik uyuşmazlıklarda tahkim usulünün kullanılması ilgili anayasal metnin geniş yorumlandığı anlamına gelmektedir. Oysa kamu özel ortaklıkları basit birer imtiyaz modeli değildir. Bununla birlikte kamu özel ortaklıkları modeline dayanan sözleşmelerin özel hukuk kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği yönünde Anayasa Mahkemesi kararına<sup>5</sup> göre idarenin geniş bir takdir yetkisi söz konusudur.

Kamu hizmeti organik ve maddi anlamda ele alınabilen ve genel olarak bizzat idare veya idarenin yakın gözetimi ve aynı zamanda denetimi altında kamusal yarar hedefleyen faaliyetlerdir. Kamu hizmeti idarenin varlık sebebi olarak gösterilebilir. Bununla birlikte kamusal hizmetlerin özel kişilerin etkinliklerinden farklı olduğu ve birtakım ilkelere tabi olduğu belirtilmelidir. Söz konusu ilkeler süreklilik, değişebilirlik, eşitlik, tarafsızlık, laiklik ve meccaniliktir (Nohutçu, 2019: 403-405). Kamu hizmeti uzunca bir süre idare hukukunun temel kavramı olarak ele alınmıştır (Özer, 2021: 21).

Artan kamusal talepler ve nüfus gözetildiğinde enerji gibi bazı sektörlerle ve önemli altyapı yatırımlarında gerekli dış (yabancı) finansal kaynakların kullanılması gerekmekte ve bu durum adeta ülkeleri yabancı sermaye çekmeye ve bununla bağlantılı olarak tahkim uygulamalarını kullanmaya mecbur bırakmaktadır. Diğer taraftan Çal’a göre (2008: 146) ilk bakışta makul gibi karşılanacak tahkim talebi ticari nitelikteki özel çıkarların kamu yararının korunması gereği karşısında daha üstün seviyede bir korumaya kavuşturulması sonucunu doğurmakta aynı zamanda uyuşmazlıklara yönelik şeffaflık sorunu söz konusu olmaktadır. İlgili sorun başlıklarının tartışılması elbette çok yeni sayılmaz. Bununla birlikte kamu özel ortaklıklarına dayalı kamusal hizmet sunumlarında yaşanan proje sayısı ve finansman ağırlığı da gözetildiğinde tahkim uygulamasının kamusal

<sup>5</sup> Anayasa Mahkemesi, Esas: 2013/50, Karar: 2015/38, Tarih: 01.04.2015, Resmi Gazete 15.04.2015/29327

hizmet sunum alanında sıklıkla karşılaşılabileceği yönünde bir algı oluşmaktadır. Tüm bunlarla birlikte esasen tahkimin bir ‘panacea’<sup>6</sup> olmadığı ve her çatışmayı çözemediği de unutulmamalıdır (Macedo, 2020: 8).

Sözleşmelerin taraflarından özel sektör temsilcileri açısından tahkim usulünün uygulanmaya çalışılması elbette birtakım beklentilere dayanmaktadır. Ülkeler söz konusu alternatif modeli uluslararası anlaşmaları onaylayarak, anlaşmalara uygun kanunları iç hukukunda benimseyip tahkim kurumlarını onaylamak suretiyle uluslararası sermayeyi çekme konusunda istekli olduklarını belirlemiş olurlar. Diğer taraftan geçmişte yaşanan tartışmalı hakem kararları ise hakemler üzerinden ülkelerin çekincelerine yer verilmesi gerektiğini göstermektedir. Abu Dabi petrol tahkim davası (1951), The Ruler of Qatar ve International Marine Oil Company Ltd. davası (1953) ve Suudi Arabistan’da meydana gelen Aramco ve Suudi Arabistan davasına ilişkin tahkim kararları Orta Doğu’da uluslararası tahkimin gelişimi üzerinde zararlı bir etkiye sahip olmuştur (Mohtashami, 2009: 43).

## 5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Tahkim uygulamasının kamusal yatırımlarda kullanımı esnasında genellikle ticari işlerde özel hukuk kişilerince taraf olunan tahkim uygulamalarından nitelik anlamında ayrıştığı kabul edilmeli ve kamu yönetimine hâkim olan ilkeler göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte Türkiye örneği bakımından ele alındığında tahkim ve kamusal hizmet görme yöntemlerinin de kavramsal açıdan netliğe kavuşturulmaları gerekmektedir. Öyle ki idare hukuku alanında tanımlanan imtiyaz sözleşmesi ile hâlihazırda uygulanan ve kamusal altyapı yatırımlarında sıklıkla tercih edilen tahkime konu kamu özel ortaklıklarına dayalı yatırım sözleşmelerinin uygulamada aynı şey olduğu söylenemeyebilir. Çünkü kamu özel ortaklıkları modeline dayalı sözleşmelerde imtiyaz sözleşmelerinin aksine kar ve zarar tamamen yatırımcıya ait değildir. İdare bu anlamda garantiler başlığı ile sürece dâhil olmakta ve özel sektör yatırımcısı açısından ekonomik riski minimize etmektedir. Bu anlamda imtiyaz sözleşmeleri için öngörülen tahkim uygulamasının söz konusu yatırımlarda da kullanılması tartışmalı bir hal almaktadır.

Kamusal hizmet sözleşmelerinin sunum modellerinde yaşanan tercih değişikliklerine bağlı olarak idare hukuku alanının daraldığı, ulusal yargısal denetim sahasının dışında tahkim uygulamalarına bağlı olarak genişleyen bir tahkim sahasının varlığı belirlemekte ve istisna olanın genelleşmesi şeklinde bir durum ile karşı karşıya kalınma ihtimali doğmaktadır. Zaten idare hukukunun daraldığı yerde de idari yargılamaların gücünün ve işlevinin azalmasını beklemek gerekir. Diğer taraftan klasik anlamda objektif ve sübjektif kamu hizmeti anlayışı artık söz konusu anlayış çerçevesinde uygulanma şansı elde edememektedir. Hizmetin idari yargı yerinde ya da adli yargı yerinde mi çözüleceğine ilişkin temel belirleyici ölçüt sözleşmede tahkim unsurunun yer alıp almamasına bağlı olarak şekillenmektedir. Uluslararası sermayenin büyük çaplı yatırımlarda, yüksek sermaye tutarı ve sözleşme sürelerinin uzun dönemlere yayılması da düşünüldüğünde uyuşmazlıklar sırasında tedirginlik yaşamaları olağan karşılanabilir. Bununla birlikte tamamen yatırım yapılan ülke kurallarına bağlı kalmama yönünde göstermiş oldukları refleks de pek şaşırtıcı değildir. Ancak bu beklenti kamu yararı, kamu gücü, kamusal hizmet sunum ilkeleri ile değerlendirildiğinde birtakım uyumsuzluklar yaşanmakta ve idari yargılama yetkisini daraltmaktadır. Aynı şekilde özel ticari meselelerde de durum pek şaşırtıcı değildir fakat tartışma temeli kamusal işlere nazaran zayıf kalmaktadır. Tüm kamusal yatırım ve hizmet sürecinde ve basit sözleşmelerde de tahkim uygulamasının yaygın başvurulan bir uyuşmazlık çözüm yolu haline gelmesiyle ve kamu hizmetlerinin sunumuna ilişkin yatırımlarda yoğun olarak kullanılmasıyla yargısal egemenlik yetkisine ilişkin tartışmalara zemin hazırlanmış olur.

## KAYNAKÇA

- Abrams, R. I. (1982). The Power Issue in Public Sector Grievance Arbitration. *Minnesota Law Review*, 67, 261-286
- Akıncı, Ş. (2014). Roma Hukuku Dersleri (Yedinci Baskı). Konya, Sayram Yayınları.
- Aslan, Z. & Arat, N. (2005). Kamu Hizmeti İmtiyaz Sözleşmelerinden Kaynaklanan Uyuşmazlıklarda Tahkim Usulü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (8), 1-25
- Beydoğan, T. A. (2011). Türk Hukukunda İmtiyaz Sözleşmelerinin Hukuki Niteliği: 406 ve 5809 Sayılı Kanunlar Açısından Değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 112-135
- Bilgili, F. & Demirkapı, E. (2020). Hukukun Temel Kavramları (17. Baskı). Bursa, Dora Yayınevi.
- Çal, S. (2008). Uluslararası Yatırım Tahkimine Yönelik Kimi Eleştirilerin Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57 (4), 135-190.
- Çelebican, Ö. K. (2014). *Roma Hukuku* (17. Baskı). Ankara, Turhan Kitabevi.
- Güneş, S. (2016). İmtiyaz Sözleşmelerinde Tahkim. *Public and Private International Law Bulletin*, 37 (2), 408-438
- Harwood, S. (2017). An Introduction to International Arbitration: a Guide from Stephenson Harwood LLP. *Global Arbitration Review*.
- Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkeler Dair Kanun, Kanun Numarası: 4501, Kabul Tarihi: 21.01.2000, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 22.1.2000, Sayı: 23941, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 39

<sup>6</sup> Her derde deva ilaç anlamında kullanılan bir kavramdır.

- Karakılıç, Y. (2020). *Yeni Yerel-Bölgesel Gelişmeler Işığında Yerel Yönetimler* (5. Baskı). İstanbul, Seçkin Yayınevi.
- Konuralp, C. S. (2011). *Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları: Tahkim* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı
- Küçük, Ü. (2020). *Kamu Özel Ortaklıklarının Kamu Yönetimindeki Dönüştürücü Etkisi*. Bursa, Ekin Yayınevi.
- Küçük, Ü. (2021). Kamu Özel Ortaklığı: Fransa. *Kamu Özel Ortaklıkları Ülke Tecrübeleri* (Ed. M. A. ÖZER). Eğitim Yayınevi, Konya
- Macedo, L. P. (2020). *Mandatory Arbitration and the Public Administration: The Landscape of Peru*. 28.08.2021, SciencesPo Law School, 1-20, [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=3594941](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3594941) adresinden alındı.
- Milletlerarası Tahkim Kanunu, Kanun Numarası: 4501, Kabul Tarihi: 21.06.2001, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 05.07.2001, Sayı: 24453, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 40
- Mohtashami, R. (2009). Orta Doğu Ülkelerinde Tahkim ve Gelecekte Beklentiler. *Uluslararası Uyuşmazlık Çözümünde Usul, Uygulamalar ve Güncel Sorunlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 40-54). Türkiye Barolar Birliği
- Nar, M. (2012). Tahkimin Kamu Hizmetlerine Uygulanma Sorunsalı ve Olası Sonuçları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 103, 111-136.
- Nohutçu, A. (2015). *İdare Hukuku* (15. Baskı). Ankara, Savaş Yayınevi.
- Nohutçu, A. (2019). *İdare Hukuku* (24. Baskı). Ankara, Savaş Yayınevi.
- Odyakmaz, Z. & Kaymak, Ü. (2019). *İdare Hukuku* (21. Baskı), İstanbul, Oniki Levha Yayıncılık.
- Özer, M. A. (2021). Kamu Özel Ortaklığı: Türkiye. *Kamu Özel Ortaklıkları Ülke Tecrübeleri* (Ed. M. A. ÖZER). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Sarısoy, İ. (2017). Teşvik Politikaları: Cumhuriyetten Günümüze Genel Bir Değerlendirme. *Güncel Gelişmeler Perspektifinden Kamu Maliyesinde Seçme Konular* (Ed. Fazlı Yıldız ve Güner Tuncer). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Seviğ, V. R. (2002). Milletlerarası Tahkim Kanununun Özellikleri. *MHB*, 22, 745-750
- Silvestre, H. C., Catarino, J. R. & Araujo, J. F. F. E. (2016). Evidence Of Co-Production In Public Service Provision: The Case Of The Administrative Arbitration Centre In Portugal. *Revista de Administração*, 51, 355-365
- Sönmez, İ. & Karakaya, G. (2015). Milletlerarası Tahkimde Esasa Uygulanacak Hukuk. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23 (1), 203-229
- Şahin, Y. (2017). *Yönetim Bilimi ve Türk Kamu Yönetimi* (Yedinci Baskı). Bursa, Ekin Yayınevi.
- Tortop, N., İsbir E. G., Aykaç, B., Yayman, H. & Özer, M. A. (2017). *Yönetim Bilimi* (11. Baskı). İstanbul, Nobel Akademik Yayıncılık,
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) (2020). *Tahkim İş Yapmanın Olmazsa Olmaz Koşulu Haline Geldi*, 24.02.2021. <https://tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=25361&lst=MansetListesi> adresinden alındı.
- Uysal, Y. (2021). Kamu Özel Ortaklığı: Güney Afrika Cumhuriyeti. *Kamu Özel Ortaklıkları Ülke Tecrübeleri* (Ed. M. A. ÖZER). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yeşilova, B. (2008). Milletlerarası Tahkimin Hukuki Niteliği Üzerine Düşünceler ve Güncel Gelişmeler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 76, 83-164.
- Yıldız, A. (2021). *Neo Liberal Ekonomi Politikaları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Ankara: Son Çağ Akademi Uzun Dijital Matbaa
- Yıldız, H. (2014). Kamu Hukuku İle Özel Hukukun Kesiştiği Yer: Kamu Hizmeti İmtiyaz Sözleşmelerinde Tahkim Yolu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 111, 279-297.
- Yücel, A. R. (2005). İdari Sözleşmeler ve İmtiyaz Sözleşmeleri. *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 439-440, 73-77

## **Tüketicilerin Çevreye Duyarlı İşletmelere ve Ürünlerine Karşı Bakış Açıkları\***

### *Consumers Perspectives of Environmentally Friendly Businesses and Their Products*

**Osman ÇEVİK<sup>a</sup>**

**Tuba GÜLER<sup>b</sup>**

<sup>a</sup> Prof. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman, Türkiye, [osmancevik@hotmail.com](mailto:osmancevik@hotmail.com), ORCID: 0000-0002-2217-8876

<sup>b</sup> Doktora Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman, Türkiye, [tgulertuba@gmail.com](mailto:tgulertuba@gmail.com), ORCID: 0000-0003-0306-5566

### **ÖZ**

İşletmeler varlıklarını sürdürebilmek için faaliyette buldukları alanlarla ilgili çevrelerini olumlu veya olumsuz yönde etkilerken kendileri de çevrelerinden etkilenmektedirler. Bu etkileşim, birçok işletmenin çevreye bakışını değiştirmiş, çevre bilincine sahip olmalarını ve çevre stratejilerini işletme stratejileri ile birleştirmelerine neden olmuştur. Buradan hareketle tüketicilerin çevreye duyarlı işletmelere ve ürünlerine karşı bakış açılarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, Karaman il merkezinde yaşayan ve kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 350 katılımcıya anket uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda, katılımcıların çevreye zararlı olduğunu öğrendikleri ürünleri almaya devam etmedikleri, çevre dostu ürün satın alarak çevrenin korunmasına katkıda bulduklarına inandıkları ve çevre sorunlarının çözümü için yapılan yatırımların işletmeler açısından lüks olmadığını düşündükleri, ancak ürün satın almaya karar verirken çevreye dost malzemeden üretilmiş olmasına pek dikkat etmedikleri görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Çevreye Duyarlı Tüketici, Çevreye Duyarlı İşletme, Çevre Dostu Ürün.

### **ABSTRACT**

In order to maintain their existence, businesses affect their environment positively or negatively, while they are also affected by their environment. This interaction has changed the perspective of many businesses on the environment, has caused them to have environmental awareness and to combine their environmental strategies with business strategies. From this point of view, in this study, which aims to determine the perspectives of consumers towards environmentally sensitive businesses and their products, a questionnaire was applied to 350 participants living in the city center of Karaman and selected by convenience sampling method. As a result of the analysis of the data obtained, the participants did not continue to buy the products they learned to be harmful to the environment, they believed that they contributed to the protection of the environment by purchasing environmentally friendly products, and they thought that the investments made for the solution of environmental problems were not luxurious for businesses, but they did not pay much attention to the fact that they were produced from environmentally friendly materials when deciding to purchase a product.

**Keywords:** Environmentally Sensitive Consumer, Environmentally Conscious Business, Environmentally Friendly Product.

\* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

**Atıf-Reference:** Çevik, O. & Güler, T. (2021). Tüketicilerin Çevreye Duyarlı İşletmelere ve Ürünlerine Karşı Bakış Açıkları. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 100-113.

## 1. GİRİŞ

İnsanların istek ve ihtiyaçlarının zaman içerisinde değişimi dolayısıyla yeni taleplerin ortaya çıkması tarımdan sanayileşmeye doğru dönüşümü beraberinde getirmiştir. Devamında şehirleşme, bilgi teknolojilerindeki ve ekonomik hayattaki gelişmeler kaynak-ihtiyaç dengesini değiştirmiştir. 20.yy'dan itibaren İngiltere, Almanya, Japonya gibi ülkeler bu değişimlerle birlikte hızla gelişmiş, ekonomik olarak büyümüş ve sosyal refaha ulaşma yolunda mesafe kat etmişlerdir. Öte yandan hızlı sanayileşme ve dünya nüfusunda artış sınırlı olan doğal kaynakların azalmasına, mekânların daralmasına, her alanda artan kirlenmeye ve bir takım çevre sorunlarına sebep olmuştur. Ancak günümüz dünyasında insanoğlunun yaşadığı çevreye karşı bilinci yavaş yavaş da olsa artmaya başlamıştır. Bilinçlenen insanlar, yaşam biçimlerini ve satın alma alışkanlıklarını değiştirmeye çalışarak çevreye verilen zararı en az seviyeye indirmek için kısmen çevreye duyarlı işletmelerin ürünlerine yönelmeye başlamışlardır. Sönmez (2014) tarafından yapılan çalışmada, çevreye duyarlı tüketicilerin ürün tercihlerinde “yeşil” ürün olmasına önem verdikleri görülmüştür. Cesur & Memiş (2016) tarafından yapılan araştırmada, katılımcıların çevre konusunda bilinçli, yeşil ürünler konusunda hassas oldukları ortaya çıkmıştır. Koçoğlu & Koçoğlu (2017) tarafından öğrencilerle yapılan çalışmada, öğrencilerin büyük bir kısmının çevreye duyarlı olduğu ve bu doğrultuda ürünleri satın aldıkları belirtilmiştir. Yine Karahan (2017) tarafından işletme yöneticileri ile yapılan bir çalışma sonucunda; işletme yöneticilerinin çevreye karşı duyarlı olunması, çevre dostu ürünlerin tercih edilmesi ve işletmelerin çevre sorunlarının oluşmasından önce gerekli tedbirleri almaları gerektiği vurgulanmıştır. İlave olarak, üretim yönetimi kararlarında çevrenin göz önüne alınması ve çevre konusunda farkındalık düzeyinin artırılması için işletmelerin kampanyalar yapmasının bir gereklilik olduğu sonucuna varılmıştır. Tüm bu gelişmelerle beraber işletmeler, yavaş yavaş da olsa çevreye duyarlı olmak ve çevreye duyarlı yönetim anlayışlarını benimsemek durumunda kalmışlardır. 2015 yılında Paris'te düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nda yaklaşık 195 ülke, enerji politikalarını ve hedeflerini benimseyerek iklim değişikliği endişelerini ele almak için gönüllü olmuştur (Banerjee & Gupta, 2017: 1). Bu durum, firmaların çevreye duyarlı olmak için sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmesine ve bu konuda büyük girişimlerde bulunmalarına katkı vermiştir. Böylece çevreye duyarlı ve sürdürülebilir faaliyetlerle bugünkü insanların ihtiyaçları karşılanmakta, gelecek nesillerin ihtiyaçları da göz ardı edilmemektedir. Buradan hareketle yapılan bu çalışmada Karaman il merkezinde yaşayan tüketicilerin çevreye ilgili düşünceleri, çevre bilincinin demografik açıdan farklılık gösterip göstermediği, çevreye duyarlı işletmelere ve bu işletmelerin ürünlerine karşı bakış açıları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede çevre, çevre sorunları ve nedenleri, çevreye duyarlı yönetim, sürdürülebilirlik kavramlarına kısaca değinilerek yapılan anket çalışmasından elde edilen veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

## 2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

### 2.1. Çevre Kavramı

Fransızcadaki “çevreleyen” kelimesinden türetilen günümüzde çeşitli şekillerde tanımlanan çevre, canlıların içinde yaşadığı, yaşamsal bağlarla bağlı olduğu, farklı şekillerde hem etkilendikleri hem de etkiledikleri ortamdır (Yıldız vd., 2008: 14; Praskievicz, 2021: 1). Başka bir tanıma göre çevre, birey veya toplumun biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden yaşamına yön veren tüm faktörleri ifade etmektedir (Kazazoğlu, 2020: 10). İşletme bilimi bakımından ise işletmenin haricinde bulunan herkes ve her şey çevre olarak görülmekte olup (Lynch, 1997: 9) işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirmek için tüketmiş oldukları su, toprak, hava, hammadde ve enerji kaynaklarından oluşan doğal kaynakların tamamının oluşturduğu sistemdir. İşletmeler çevrelerinden aldıkları girdileri çıktılara dönüştürmektedir. Bu durumda çevreleri ile sürekli bir etkileşim içindedirler. İşletmelerde çevre sadece üretime katılan bir girdi değil ekonomik hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu sebeple işletmeler faaliyetlerini gerçekleştirirken doğal kaynakların kullanımına dikkat etmeli çevreye zarar verebilecek atık seviyesini en aza indirmeli, bitki ve hayvan türlerinin korunmasına önem vermelidirler (Bektaş, 2018: 4-12).

### 2.2. Çevre Sorunları ve Nedenleri

Genel olarak çevre sorunları, insan eliyle oluşturulan yapay çevrenin doğal çevre üzerine etkilerinin yanında, sağlık açısından tehlikeli olması, doğal kaynakların aşırı ve kötü kullanılması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Dinçer, 1996: 43). İnsanlar, diğer canlılar ve doğal çevre arasındaki ilişkiler, insanlığın var oluşundan sanayi devrimine kadar normal bir şekilde devam etmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte insanların doğaya olumsuz etkileri artmış, bunun sonucunda da çevre dengesi hızla bozularak hem insanlar hem de diğer canlılar için tehlike oluşturmaya başlamıştır (Maliye Bakanlığı, 1998: 1).

Hızla artan insan nüfusu, çarpık kentleşme, hava kirliliğinin sebep olduğu ölümler, denizlerin kirlenmesi ve hatalı avlanmalar sonucu deniz canlılarının azalması, tarımda kullanılan ilaçlar, kimyasalların toprağa zarar vermesi, sanayide kullanılan kimyasal ve yakıtlar, nükleer denemeler çevre kirliliğine sebep olurken canlıların yaşamını da tehdit etmektedir (Sakçı, 2020: 8). Tüm bunlar dikkate alındığında çevresel bozulma ve sürdürülebilirlik günümüzün en önemli konuları arasına girmektedir. Yapılan araştırmalar çevre sorunlarının ekonomi, sağlık hizmetleri, işsizlik gibi sorunlardan daha önce geldiğini ve çevreye ilgili endişelerin bireylerin tüketim kararlarında etkili olduğunu göstermektedir (Dagher & Itani, 2014: 188).

Genel anlamda Türkiye’de çevre sorunları bilimsel olarak şu şekilde sıralanmaktadır (Şanlı, 1984:18); “*Hava kirliliği, su kirliliği, toprak sorunları (doğal çevrenin bozulması ve toprağın kötü kullanılması), besin kirliliği, enerji-çevre ilişkisi, katı atıklar, pestisitler, biyolojik dengenin bozulması ve flora-fauna ilişkisi, trafik ve gürültü*”. Bu çevre sorunlarına ek olarak küresel açıdan çevre sorunları ise (Zerenler & Kuduz, 2013: 30-42); “*Küresel ısınma, iklim değişikliği, sera etkisi, ozon tabakasının delinmesi, asit yağmurları, toksik atıklar, ötrofikasyon ve erozyon*” şeklinde sıralanmaktadır.

Çevre sorunlarının ortaya çıkması farklı nedenlerden kaynaklansa da çevre sorunlarının genel kabul görmüş nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür (Akdoğan, 2003: 20-29; Özdemir & Özekicioğlu, 2006: 17-18; Yılmaz & Çiftçi, 2011: 255; UNEP, 2021; Koyuncu, 2021: 8; Kart, 2021: 11; CLIMATECHANGE, 2021; Skogen, Helland & Kaltenborn, 2018: 13; Şahin, 2020: 9):

• *Nüfus Artışı*: Çevre sorunlarının başlıca faktörlerinden olan nüfusun özellikle şehirlerde hızla artması, artan nüfusla birlikte insan ihtiyaçlarının karşılanması için üretim ve tüketimin artması kirliliğin de artmasına neden olmaktadır. Ayrıca az gelişmiş ülkelerde artan nüfusla birlikte ekonomi ile mücadele etmek için doğal çevrenin hatalı kullanımı ortaya çıkmaktadır.

• *Sanayileşme*: İnsanların yüksek refah seviyesine ulaşmaları için çalışması ancak asıl amacı kâr etmek olan işletmelerin üretimi gerçekleştirirken girdi-dönüşüm süreci-çıktı modeli çevre sorunlarının temelini oluşturmaktadır. Burada işletmeler sosyal sorumluluğu göz ardı edip ucuz üretim yapma ve pahalıya satma düşüncesiyle ortaya çıkan atıkların yok edilmesini önemsememektedirler. Tarıma ve turizme uygun olan yerlerde işletme kurmaları çevre sorunlarına neden olmaktadır.

• *Kentleşme*: Küresel bir durum olan kentleşme, kendi içinde farklılık gösteren bir süreçtir. Kırsaldan kente göçme veya yer değiştirme, toplumsal nüfus yapısını ve kültürel değişimi beraberinde getirmektedir. Bu hareket aynı zamanda yerleşmelerin büyümesi ve yeni şekiller almasına neden olarak yeni kent alanlarında alt yapı ve hizmet sorunları doğurmaktadır. Kısaca teknolojik olarak altyapının olmadığı kırsaldan kentlere doğru olan bu hareketlilik sonucunda hızlı göç ve nüfus artışı kentleşmeyi artırırken çevresel dengenin de bozulmasına neden olmaktadır.

• *Tarım*: Tarımda kullanılan ilaç, gübre ve yanlış tarımsal politikalar çevre üzerinde önemli hasarlar bırakmaktadır.

• *Enerji*: Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynaklarının, insanların yaşamlarını sürdürmek için elde edilmesi ve tüketilmesi çevreyi olumsuz yönde etkilemektedir.

• *Ozon Tabakasının İncelmesi*: Bazı cihaz ve araçlardan çıkan kloroflorokarbon gazının güneşten gelen zararlı ışınları tutan ve atmosferde yer alan ozon tabakasına ulaşması sonucu ozon bileşiğinin yapısının bozulmasıyla tabakada oluşan incelmedir.

• *Katı Atıklar*: Ticari, endüstriyel, tarım, tıbbi faaliyetler sonucunda ortaya çıkan her türlü zararlı materyalin arazilere boşaltılması, suya bırakılması ve yer altı sularına karışması ile oluşan çevre sorunudur.

• *İklim Değişikliği*: Kuraklık, sıcak hava dalgaları, tropikal siklonlar ve sel gibi hava olaylarının oluşma sıklığının ve yoğunluğunun artması, su sorunları, tarımsal üretim ve gıda güvenliğinin azalması, sağlık sorunlarını beraberinde getirmekte ve altyapıya zarar vermektedir. 1880 yılından 2012 yılına kadar küresel sıcaklık 0,85 °C artmakta, okyanuslar ısınmakta, küresel deniz seviyesi ortalama 19 cm yükselmektedir. Yine aynı şekilde küresel karbondioksit (CO<sub>2</sub>) emisyonu 1990'dan bu yana neredeyse yüzde 50 artmıştır.

• *Radyoaktif kirlilik*: Radyoaktif maddelerin etraflarına yaymış olduğu parçacıklar çevreye zarar vermekte olup başlıca kirliliğe sebep olan kaynaklar nükleer enerji santralleri, radyoaktif madde atıkları, nükleer silah fabrikalarıdır. Buralardan yayılan zararlı maddeler nedeniyle radyoaktif madde ile temas eden hayvansal ürünler, bitkiler insanlara ve diğer canlılara bulaşarak genetik yapının bozulmasına ve bağışıklık sisteminin çökmesine sebep olmakta ve çeşitli hastalıklara neden olmaktadır.

• *Ormansızlaşma*: Dikili alanların kasıtlı olarak yok edilmesi veya doğal yollarla zarar görmesi sonucu ormanlık alanların azalmasıdır. Ormanlık alanların azalmasına yangınlar, ormanlık alanların tarım arazisi veya sanayi alanı olarak yanlış kullanımı, ormanların kentsel veya turizm amaçlı alanlara dönüştürülmesi hava kirliliği neden olmaktadır.

• *Biyçeşitlilik Kaybı*: Biyçeşitlilik bitkiler, hayvanlar, ekosistem ve habitatlardan oluşmaktadır. İklim değişikliği, kaynakların yanlış kullanımı, hava kirliliği biyçeşitlilik kaybına yol açmaktadır. Küresel bir çevresel sorun olduğu konusunda geniş bir bilimsel fikir birliği olan biyçeşitlilik kaybı; iklim düzenlemesi, toprak ve su temini, erozyon kontrolü, tozlaşma, gıda üretimi, rekreasyon, kültürel miras, yer duygusu ve eğitim gibi bir dizi ekosistem işlevi için hayati önem taşıyan dünya genelinde geniş alanları tüketmektedir.

### 2.3. Çevre Bilincinin Gelişim Süreci

Çevre bilinci kavramı, yıllar içerisinde bireysel ve siyasal kapsamda var olan “çevreye zarar verilmemesi ve onun sürdürülebilir bir düzeyde kullanımının önemini kavrama” olarak tanımlanmaktadır (Yücel vd., 2006: 218). Çevre sorunları insanlık tarihi kadar eski olmakla birlikte çevre ile ilgili yapılan çalışmalar M.Ö. 300'lü yıllara dayanmaktadır. Ancak kapsamlı olarak çevre konusunda bilinçlenme 1960'lı yıllardan sonra oluşmaya başlamıştır. 1962 yılında Rachel Carson'un “Silent Spring” ve 1968'de Paul Ehrlich “Population Bomb” adlı eserleri çevreciliğin başlangıcı olarak görülmektedir. 1968 yılında A. Pececi ve A. King önderliğinde 36 Avrupalı bilim adamı, ekonomist ve sanayici, çevre sorunlarını tartışmak için bir araya gelmiş ve daha sonra yapmış oldukları toplantıya “Roma Kulübü” adını vermişlerdir (CLUBOFROME, 2021). 1970'te Avrupa Konseyi tarafından “Avrupa Koruma Yılı Konferansı” yapılmış ve “Greenpeace” kurulmuştur (Akıncı, 1996: 88). 1971'de yayınlanan “Dünya Dinamikleri” isimli çalışma ve 1972'de “Büyümenin Sınırları” isimli rapor Roma Kulübü tarafından yayınlanmıştır (Gövdere, 2003: 14). Dünyada ilk kez çevre konusunda Stockholm'de 5 Haziran 1972'de düzenlenen BM İnsan Çevresi Konferansı'nda (Stockholm Konferansı) birçok ülke bir araya gelmiş ve 5 Haziran tarihinin “Dünya Çevre Günü” olması kararlaştırılmıştır (AB, 2021). 1973 yılında E. F. Schumacher'ın yayınladığı “Küçük Güzeldir” isimli eserde ölçek

sorunu ele alınmış, küçük ölçekli işletmelerin doğaya daha az zarar verdiği vurgulanmıştır. Yine 1973 yılında “AET Birinci Çevre Eylem Programı” yürürlüğe girmiş, 1974’te UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Programı) kurulmuş ve 1975’te Barcelona’da “Akdeniz Eylem Planı” onaylanmıştır (Karabıçak & Armağan, 2004: 210). 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından “Brundtland Raporu” isimli “Ortak Geleceğimiz” olarak bilinen daha iyi bir dünyada yaşamak için, sağlıklı bir ortam oluşturma, herkesin paylaştığı çevreyi düzgün kullanma konularına değinilmiştir. 1992’de Rio’da “Ortak Geleceğimiz”in devamı olan ve daha somut hedefleri bulunan “Gündem 21” ortaya konulmuştur (Baykal & Baykal, 2008: 9-10).

Türkiye’de ise çevre bilinci 1970’lerin başlarında oluşmaya başlamıştır (İlkin & İlkin, 1991: 38). 1982 Anayasası’nın 56’ncı maddesinde “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir” ibaresine yer verilerek çevre sorunlarına ilişkin önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca bu maddeye dayanarak 1983’te Çevre Kanunu çıkarılmıştır (MEVZUAT, 2021). 1989 yılında “Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı” kurulmuş olup, 2011 yılında “Çevre ve Şehircilik Bakanlığı” kurulmuştur (CSB, 2021). İşletmeler açısından ekonomik büyüme birçok fayda sağlasa da etkileri, aynı zamanda, uzun yıllar boyunca doğal kaynakların azalması ve ekosistemlerin bozulmasına neden olmaktadır. Bu sebeple işletmelerde çevre bilinci, eko-girişimcilik, çevre girişimciliği ve sürdürülebilir girişimcilik gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır (Purwandani & Michaud, 2021: 579). Birçok işletmede çevre yönetim sistemleri ile ilgili standartlar kamu ve özel sektörler tarafından uygulanmıştır. Türk Standartları Enstitüsü tarafından da kabul edilen İSO 14001 Çevre Yönetim Standartları işletmelerin çevreye karşı sorumluluklarını yerine getirmede destek olmaktadır. Yine çıkarılan yasalar, yönetmelikler, projeler ve çeşitli kuruluşlar tarafından gönüllü sürdürülen faaliyetler sayesinde işletmeler çevreye karşı daha bilinçli hale gelmişlerdir (Korkmaz & Demir, 2021: 338-339). Çevre dostu işletmeler, daha az kirliliğe neden olan teknolojilere ve çevre dostu ürünleri üretmeye yönelmişlerdir. Bu doğrultuda çevre dostu uygulamalar ve çevre yönetim sistemleri oluşturmuşlardır (Ceyhan & Ada, 2015: 117). Türkiye’de işletmeler açısından çevre bilincinin gelişimine katkı sağlayan kuruluşlardan birkaç örnek şu şekildedir; Koç topluluğu, uzun zamandır çevreye dost ürünler üretme konusunda büyük yatırımlar yapmakta olduklarını ve çevre ile dost üretim, kaliteli, çevresel duyarlılık ve sosyal sorumluluk yaklaşımını kendilerine görev edindiklerini vurgulamaktadır. TÜPRAS’ın 1,6 milyar dolar tutarındaki yatırım kararları, AYGAZ firmasının ISO 14000 Çevre Yönetim Sistem Belgesi’ne sahip tesislerinin olması, Garanti Bankası uzun bir süredir gerçekleştirmiş olduğu katkı ve projeler ile kendisini göstermektedir. “Doğa İçin Garanti” sloganı ile 15 senedir WWF Türkiye’nin ana sponsorluğunu yapmaktadır (Çam, 2017: 28-29).

#### 2.4. Çevreye Duyarlı İşletmecilik

Kâr amacıyla kurulan işletmeler çeşitli sosyal, siyasal ve kültürel olayların etkisinde olup faaliyette oldukları çevre ile karşılıklı etkileşim içerisindeyler. İşletmelerin ürün ve hizmet üretirken kazanç elde etme amacının yanı sıra toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap vermek ve toplumsal sorunlarına çözüm bulmak gibi işlevleri de bulunmaktadır (Yücel & Ekmekçiler, 2008: 327). Son yıllarda hem işletmeler hem de tüketiciler için son derece önemli hale gelen çevre ve doğal dengenin önemi çok konuşulan konular arasına girmiştir (Çabuk & Nakıboğlu, 2003: 40). Çevresel faktörleri dikkate almak küresel bir eğilim haline geldiğinden müşteriler çevreye dostça yaklaşan işletmelere daha fazla önem vermektedirler. Bu sebeple işletmeler açısından çevreye duyarlı olmak yeni fırsatlar doğurmakta, potansiyel yatırımcılar tarafından dikkate alınmakta ve müşteriler için değer yaratmaktadır (Krause, 2015: 1-2).

İşletmeler açısından üretim yöntemlerinde ve ürün tasarımlarında, tüketici açısından ise satın aldıkları ürünlerin çevreye zarar verip vermemesi yönünde bilinçlenme söz konusudur. İşletmeler ve tüketiciler arasındaki bu etkileşimin sonucunda çevre bilinci ve doğal dengeyi koruma her iki taraf açısından daha belirgin hale gelmektedir (Çabuk & Nakıboğlu, 2003: 40). Çevreye duyarlı işletmeler üretim yaparken sürdürülebilirlik konusunda dikkatli davranmaktadırlar. Mümkün olduğunca az su, enerji ve hammadde kullanmakta, yenilenebilir ve çevre dostu yollarla üretim yapmaktadırlar. Bu yaklaşım sonucu işletmeler doğal kaynaklar üzerindeki baskısını ve iklim değişikliğine katkılarını en aza indirmektedirler (BUSINESSNEWS DAILY, 2021). Çevreye duyarlı işletme olmak çok yönlü bir süreç olup yapılabilecek çeşitli uygulamalar vardır. Genel olarak çevreye duyarlı bir işletme, 4R’lerden en az birini kullanmalıdır. Bu R’ler reduction–azalma, reuse-yeniden kullanım, recycling-geri dönüşüm ve recovery-geri kazanımdır (Çekanavičius vd., 2014: 79). Oluşan çevre bilinci sonucunda çevre dostu ürün, yeşil gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır. Çevre dostu ürün; sağlam, zararlı maddeler içermeyen, çevreyi kirletmeyen, tekrardan kullanılabilir, zararsız üretim yöntemleri ve teknoloji ile üretilen ürünlerdir (Türk & Gök, 2010:204-205). Çevre dostu ürünlerin pazarlama alanına girmesiyle “yeşil” kavramı kullanılmaya başlamıştır. Böylece çevrenin korunmasına önem veren tüketiciler satın alma davranışlarını sergilerken çevreyi korumaya yönelik davranışta bulunmaktadırlar (Karaca, 2013:100). Ürünlerin çevre dostu olması için birtakım özellikleri olması gerekir. Bu özellikler şöyledir (İlhan, 2017:17):

- Canlıların sağlığını korumalı,
- Üretildiği, kullanıldığı sırada ve yok olma esnasında doğal kaynaklar daha az tüketilmeli,
- Gereksiz atıklara neden olmamalı,
- İçerisinde zararlı maddeler olmamalıdır.

İşletmelerin çevreye karşı; pasif, aktif ve proaktif olmak üzere üç tür yaklaşımı bulunmaktadır. Pasif yaklaşımın benimsendiği işletmelerde yeniliklere önem verilmezken çevreye duyarlı olmak işletme açısından bir yük olarak görülmektedir. Aktif yaklaşımın benimsendiği işletmelerde çevreye verilen önem sadece kanunlarla sınırlı kalmaktadır. Proaktif yaklaşımın benimsendiği işletmelerde ise işletmedeki herkes tarafından çevre önemli görülmekte ve çevre ile ilgili

konulara çok fazla önem verilmektedir (Karahana, 2017: 362). Yapılan çalışmalar proaktif yaklaşımı benimseyen işletmelerin diğer işletmelere göre daha fazla beceri ve yetenek kazandığını, bu yetenek ve beceriler sayesinde rekabet potansiyelini artırdığını göstermektedir (Krause, 2015: 2).

Çevrenin korunmasında tüketicilerden gelen istekler organizasyonları çevreye karşı daha duyarlı davranmaya yönlendirmektedir (Shrivastava, 1993: 31). İşletmeleri çevreye duyarlı olmaya iten nedenler şu şekilde sıralanabilir (Şua, 2012: 28);

- İşletmelerin çevre ile ilgili yapmış oldukları faaliyetleri rakiplerinin karşısında rekabet avantajı olarak kullanabilmeleri,
- Çevreye duyarlı pazarlamayı hedeflerine varma yolunda bir üstünlük olarak görmeleri,
- Mal ve hizmet üretme sürecinde kaynakların etkin ve verimli kullanımı ile geri dönüşüm çalışmalarında maliyet azaltıcı fırsatların farkına varmaları,
- Üretim sonucunda oluşan zararlı atıkların ortadan kaldırılmasında herkesin iş birliği yapması,
- Çevreye duyarlı işletmelerin morallerinin yükseltilmesi,
- Tüm yönetim kanallarının işletmelerle birlikte çevre konusundaki kurallara ve uygulamalara uyma zorunlulukları,
- Devletten teşvik alma ve uygulanan yaptırımlar.

Çevreye duyarlı olması beklenen işletmelerin elbette çevreye duyarlı yönetim anlayışı ile yönetilmeleri gerekmektedir. Çevreye duyarlı yönetim, işletmelerin faaliyetlerini yürütürken karar alma süreçlerinde ekolojik çevreyi önemli bir unsur olarak görür ve çevreye verilen zararları en aza indirmeyi ya da tamamen ortadan kaldırmayı amaç edinir. Burada üretim süreçlerini, ürünlerin tasarımını, paketlenmesini, çevrenin korunması için işletmenin kültürü ile bütünleştirmek ve topluma karşı sosyal sorumluluklarını yerine getirmeyi benimseyen bir anlayış vardır (Nemli, 2001: 212-213). Günümüzde çevreye duyarlı işletmeler atıklarını, kirli sularını, zehirli gazlarını etrafa bırakarak doğal kaynakları tehlikeye atan bir anlayıştan çevre kirliliğine duyarlı, geri dönüşüme önem veren, çevre dostu üretim teknolojileri kullanan, sadece zorunluktan değil de bu durumu bir şirket politikası ve yaşam biçimi haline getiren bir anlayışa evrilmişlerdir (Celiloğlu, 2014: 29).

## 2.5. Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik kavramı çevreye duyarlı olmakla doğrudan ilişkili bir kavramdır. Dolayısıyla çevreye duyarlı tutum ve davranışlar söz konusu olduğunda, sürdürülebilirlik konusu gündeme gelecektir. Bu sebeple sürdürülebilirlik, doğaya ve ekolojik sistemlerin işlevlerine, süreçlerine, üretkenliğine katkı sağlayan ve gelecekte çevresel faktörlerin hayatta kalmasını sağlama yeteneğidir (Yavuz, 2010: 64). Sürdürülebilirlik kavramı, modern yaşam için “yeni normal” olarak kabul edilmiştir. Hem işletmeler hem de çevreye duyarlı tüketiciler için sürdürülebilirlik kavramı önemli hale gelmiştir (Ahmad vd., 2021: 1). Sürdürülebilirlik, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden yoksun olmadan şimdiki ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan iş uygulamalarıdır. Burada önemli olan, işletmelerin çevresel kaynakların korunması, ürünlerin kalitesi ve uzun ömürlülüğü, enerji, su, atık yönetimi, emisyon gibi konularda çevresel sürdürülebilirlik için dikkatli olmalarıdır (Min, Ogden & Stone, 2021: 97).

Sürdürülebilirlik, “bir kurumun doğrudan ve dolaylı paydaşlarının (ortaklar, çalışanlar, müşteriler, baskı grupları, toplum vs.) ihtiyaçlarını gelecekteki paydaşlarının ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını tehlikeye atmadan sağlama” olarak tanımlanabilir (Dyllick & Hockerts, 2002: 131). Sürdürülebilirlik, üretimin ve çeşitliliğin sürekliliği ile insanlığın hayatta kalmasını sağlarken aynı zamanda ihtiyaçların karşılanması esnasında gelecek nesillerin ihtiyaçlarını düşünmektir. Sürdürülebilirliğin sağlanması için çevre koruma, ekonomik büyüme ve sosyal gelişimin dengeli olarak sağlanması gerekmektedir (EKOLOJIST, 2021). Doğal kaynakların varlığının devamının sağlanması anlamına gelen sürdürülebilirlikte esas olan, kaynakların kullanım düzeyinin bu kaynakların kendini yenileme hızını; çevreye salınan kirleticilerin oranının, doğal kaynakların bu kirleticileri işleme tabi tutma hızını aşmamasıdır (Kaypak, 2011: 26). Brundtland Raporu’ndan sonra sürdürülebilirlik, çeşitli yaklaşımlara konu olan bir kavram olarak gündeme gelmiştir. Burada büyüme, kalkınma, çevrenin korunması ve sosyal gelişimin temini konuları ön plana çıkmaktadır. Bunlarla ifade edilmek istenen üç temel ilke mevcuttur. Bu ilkeler şu şekilde ifade edilebilir (Şen, Kaya & Alpaslan, 2018: 4);

- Sürdürülebilirlik, ekonomik açıdan gerçekleştirilebilir olmalı ve bunun için de kaynakların uzun vadede verimli kullanımı başarılmalıdır.
- Sürdürülebilirlik, mutlaka çevreyi korumaya önem vermelidir.
- Sürdürülebilirlik ile küresel anlamda tüm insanlara hem adil hem eşit davranılmalı, yoksulluğun önüne geçilmeli ve yoksul ülkelerin çevresel açıdan sömürülmesinin önüne geçilmelidir.

## 3. METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın amacı, önemi, evreni, örneklem seçimi, kısıtları ile veri toplama yöntemi, verilerin analizi ve bulgular yer almaktadır.

### 3.1. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmanın amacı, Karaman ilinde yaşayan tüketicilerin çevreye duyarlı işletmelere ve ürünlerine karşı bakış açılarını belirleyerek çevreyle ilgili düşüncelerini ortaya koymaktır. Buradan hareketle araştırmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H<sub>1</sub>: Katılımcıların çevre bilinçleri cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H<sub>2</sub>: Katılımcıların çevre bilinçleri eğitim seviyelerine göre farklılık göstermektedir.

H<sub>3</sub>: Katılımcıların çevreye duyarlı olma ile ilgili ifadelerle katılma durumları çevre bilincine ilişkin sorulara verdikleri cevaplara göre farklılık göstermektedir.

H<sub>4</sub>: Katılımcıların çevreye duyarlı olma ile ilgili ifadelerle katılma durumları demografik özelliklerine göre (cinsiyet, eğitim, yaş, meslek, gelir) farklılık göstermektedir.

### 3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Çalışmanın evrenini Karaman il merkezinde yaşayan 199.482 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise bu evrenden kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 347 katılımcıdan oluşmaktadır. Sosyal bilimlerde yapılan bir çalışmada mevcudu 100 bin-250 bin aralığında olan bir ana kütle için 0,05 hata payı ile 383 kişilik bir örneklem grubu ile çalışılması gerektiği (Gürbüz & Şahin, 2018: 130) ifade edilmektedir. Ancak yapılan bu çalışmada, pandemi koşullarının da etkisiyle ancak 350 kişiden dönüş alınabilmiş, bu dönüşlerde de 3 katılımcıdan gelen anketin uygun doldurulmamış olması nedeniyle 347 katılımcının verileri ile çalışılmak durumunda kalınmıştır.

### 3.3. Araştırmanın Kısıtları

Çalışmanın verilerinin sadece Karaman ilinden toplanmış olması, elde edilen sonuçların diğer illere genellenmesine mâni olmakta, bu da yapılan bu araştırmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır.

### 3.4. Veri Toplama Yöntemi

Çalışmada veri toplamak için anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya başlamadan önce “Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu”nun 20.05.2021 tarih ve E.11166 sayılı kararıyla etik kurul onayı alınmıştır. Anket formu üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili 5 sorudan oluşmaktadır. İkinci kısımda Şua (2012)’nin çalışmasından alınan ve katılımcıların çevre bilincine yönelik tutumlarını belirlemek için sorulan 11 soru yer almaktadır. Üçüncü kısımda ise Ayyıldız & Genç (2008)’in çalışmasından alınan ve çevreye duyarlı olmayı ölçmeyi amaçlayan 12 adet Likert tipi ifade yer almaktadır.

### 3.5. Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında veri toplamak için kullanılan ölçeğin öncelikle güvenilirlik analizi yapılmıştır. Analizin gerçekleştirilmesinde, Likert tipi ölçeklerde sıklıkla kullanılan Cronbach’s Alpha değeri hesaplanmıştır. Genel kabullere göre Cronbach’s Alpha değerinin 0-0,40 arasında olması ölçeğin güvenli olmadığını, 0,40-0,60 arasında olması düşük güvenilirlikte olduğunu, 0,60-0,80 arasında olması oldukça güvenilir olduğunu ve 0,80-1,00 arasında olması ise yüksek güvenilirlikte olduğunu ifade etmektedir (Akgül & Çevik, 2005: 435-436; Yıldız & Uzunsakal, 2018: 19). Yapılan güvenilirlik analizi neticesinde Cronbach’s Alpha değeri 0,736 olarak tespit edilmiş ve çalışmada kullanılan ölçeğin oldukça güvenilir seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Verilerin hangi istatistiksel yöntemlerle analiz edileceğini belirleme aşamasında normal dağılım koşulunun sağlanıp sağlanmadığı incelenmiştir. Literatürde çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin -2 ile +2 değerleri arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (George & Mallery, 2010; Özgüner, 2019: 169). Ancak çalışmada kullanılan ölçekte yer alan 12 ifadenin ortalamalarının (çarpıklık katsayısı-skewness=-2,530, diklik katsayısı-kurtosis=13,777) normal dağılım göstermediği saptanmış, bu nedenle verilerin analizinde non-parametrik testlerden olan Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca kategorik verilerin kendi aralarındaki ilişkilerin belirlenmesinde de Ki-Kare testinden faydalanılmıştır. Elde edilen bulgular araştırmanın amacı doğrultusunda yorumlanmıştır.

### 3.6. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında öncelikle frekans ve yüzde analizleri ile başlanmış sonra Ki Kare testleri, Mann Whitney U ve Kruskal Wallis testlerinin sonuçları ile devam edilmiştir.

#### 3.6.1. Frekans ve Yüzde Analizleri

İzleyen tablolarda katılımcıların demografik özellikleri ve çevre bilinçlerini belirlemeye yönelik soruların cevapları yer almaktadır.

**Tablo 1.** Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	%	Yaş	n	%
Kadın	156	45,0	17-22	42	12,1
Erkek	191	55,0	23-28	42	12,1
Toplam	347	100,0	29-34	46	13,3
Eğitim	n	%	35-40	84	24,2

Tüketicilerin Çevreye Duyarlı İşletmelere ve Ürünlerine Karşı Bakış Açıları

İlköğretim	28	8,1	41-46	71	20,5
Lise	66	19,0	47-52	21	6,1
Ön lisans	59	17,0	53 ve +	41	11,8
Lisans	141	40,6	<i>Toplam</i>	347	100,0
Lisansüstü	53	15,3	<b>Meslek</b>	<b>n</b>	<b>%</b>
<i>Toplam</i>	347	100,0	Öğrenci	47	13,5
<b>Aylık Gelir (TL)</b>	<b>n</b>	<b>%</b>	İşçi	42	12,1
1500 TL'den az	64	18,4	Kamu Sektörü Çalışanı	89	25,6
1500-2000 TL	11	3,2	Özel Sektör Çalışanı	50	14,4
2001-2500 TL	48	13,8	Emekli	25	7,2
2501-3000 TL	31	8,9	Serbest Meslek	47	13,5
3001-3500 TL	26	7,5	Ev Hanımı	31	8,9
3501-4000 TL	61	17,6	Diğer	16	4,6
4000 TL'den Fazla	106	30,5	<i>Toplam</i>	347	100,0
<i>Toplam</i>	347	100,0			

Tablo 1'de görüldüğü üzere, araştırmaya katılanların %45'i kadın, %55'i erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları en fazla %40,6 ile lisans mezunlarından oluşmakta ve yaş dağılımlarına bakıldığında ise hemen her grupta yakın oranlarda kişi yer alırken 35-46 yaş aralığında katılımcıların yaklaşık %45'i yer almaktadır. Araştırmaya katılanların mesleklerine bakıldığında en fazla %25,6 ile kamu sektörü çalışanı göze çarparken, gelir olarak yoğunluğun %30,6 ile 4000 TL'den fazla gelire sahip olan grupta olduğu anlaşılmaktadır.

**Tablo 2.** Katılımcıların Çevre Bilincine Yönelik Soruların İlk Kısımına Verdikleri Cevapların Dağılımı

Firmanın Çevreye Duyarlılığının Öğrenilme Yeri	n	%	Bir Ürün Satın Alırken Dikkate Alınan Kriter	n	%
Akademik Yayın	12	3,5	Ürün Ömrü	12	3,5
Mağaza Çalışanı	74	21,3	Sağlığa Zarar Vermemesi	94	27,1
Reklamlar	201	57,9	Çevreyle Dost Malzemeden Üretilme	14	4,0
Firmaların Sertifikaları	60	17,3	Enerji Verimliliği	2	0,6
<i>Toplam</i>	347	100,0	Fiyatı	188	54,2
<b>Karaman'daki En Önemli Çevre Sorunu</b>	<b>n</b>	<b>%</b>	Markası	35	10,1
Hava Kirliliği	157	45,2	Yenilikçi Olması	2	0,6
Su Kirliliği	62	17,9	<i>Toplam</i>	347	100,0
Toprak Sorunları	14	4,0	<b>İşletmelerin Çevre Sorunlarına Önem Vermemesinin Nedeni</b>	<b>n</b>	<b>%</b>
Besin Kirliliği	4	1,2	Yeterli Organizasyonun Olmaması	18	5,2
Katı Atıklar	18	5,2	Yeterli Yaptırım Uygulanmaması	74	21,3
Zararlı Kimyasallar	6	1,7	Eğitimin Olmaması	85	24,5
Trafik ve Gürültü	80	23,1	İşletmelerin Önceliğinin Başka Olması	131	37,8
Diğer	6	1,7	Çevre Sorunları Hakkında Yeterli Bilgi Olmaması	39	11,2
<i>Toplam</i>	347	100,0	<i>Toplam</i>	347	100,0

Tablo 2'de görüldüğü üzere katılımcıların %57,9 gibi büyük çoğunluğu firmaların çevre duyarlılığını reklamlardan öğrendiklerini belirtirken, %21,3'ü ise mağaza çalışanından öğrendiklerini beyan etmişlerdir. Yine katılımcıların %45,2'si Karaman'ın en önemli çevre sorununun hava kirliliği olduğunu belirtirken, %23,1'i trafik ve gürültü olarak ifade etmişlerdir. Katılımcıların %54,2'si bir ürünü satın almaya karar vermede en önemli etken olarak ürünün fiyatını, %27,1'i sağlığa zarar vermemesini görürken, çevreye dost malzemeden üretilmiş olmasını önemli görenlerin oranı sadece %4'tür. İşletmelerin çevre sorunlarına önem vermemesinin nedenleri olarak ise katılımcıların %37,8'i işletmelerin önceliğinin başka olduğu cevabını verirken, %24,5'i yeterli eğitimlerinin olmamasını, %21,3'ü de yeterli yaptırım uygulanmamasını belirtmişlerdir.

**Tablo 3.** Katılımcıların Çevre Bilincine Yönelik Soruların İkinci Kısımına Verdikleri Cevapların Dağılımı

Sorular		Evet	Hayır	Toplam
Çevreyle ilgili bir sivil toplum kuruluşuna üyeyim.	<b>n</b>	18	329	347
	<b>%</b>	5,2	94,8	100,0
Sürdürülebilirlik kavramını daha önce duydum.	<b>n</b>	196	151	347
	<b>%</b>	56,5	43,5	100,0
Çevreye Duyarlı Yönetim kavramını daha önce duydum.	<b>n</b>	313	34	347
	<b>%</b>	90,2	9,8	100,0
İşletmeler çevre sorunlarına yeterince önem veriyor.	<b>n</b>	117	230	347
	<b>%</b>	33,7	66,3	100,0
Satın alınan ürünü üreten firmanın çevreye duyarlı olması önemlidir.	<b>n</b>	332	15	347
	<b>%</b>	95,7	4,3	100,0
Daha önce çevreye dost bir ürün satın aldım.	<b>n</b>	326	21	347
	<b>%</b>	93,9	6,1	100,0

Çevre dostu ürün satın alarak çevrenin korunmasına katkıda bulunulduğuna inanırım.	<b>n</b>	335	12	347
	<b>%</b>	96,5	3,5	100,0

Tablo 3'e bakıldığında, katılımcıların %96,6'sı çevre dostu bir ürün alarak çevrenin korunmasına katkı sağladığını düşünürken, %95,7'si satın aldığı ürünleri üreten firmaların çevreye duyarlı olmasının önemli olduğunu belirtmekte, %93,9'u daha önce çevreye dost bir ürün satın aldığını ifade etmektedir. Katılımcıların %90,2 gibi çok büyük bir çoğunluğu daha önce "Çevreye Duyarlı Yönetim" kavramını duyduğunu ifade ederken, "Sürdürülebilirlik" kavramını daha önce duyduğunu belirtenlerin oranı sadece %56,5'te kalmıştır. Yine işletmelerin çevre sorunlarına yeterince önem vermediğini düşünenlerin oranı %66,3 iken çevreye ilgili bir sivil toplum kuruluşuna üye olduğunu beyan edenlerin oranı sadece %5,2 gibi çok düşük bir seviyededir.

**Tablo 4.** Çevreye Duyarlı Olma ile İlgili İfadelere Verilen Cevapların Ortalama ve Standart Sapmaları

İfadeler	Ortalama	S.Sapma
Ürün satın alırken sürdürülebilirliğe katkıda bulunan işletmelerin ürettiği/sattığı ürünleri tercih ederim.	4,35	0,740
Ürün satın alırken geri dönüşümlü ürünleri üreten işletmelerin ürettiği/sattığı ürünleri tercih ederim.	4,37	0,695
Ürün satın alırken ekolojik sorumluluğa sahip olan şirketlerin ürettiği/sattığı ürünleri tercih ederim.	4,27	0,762
Çevreye zararlı olduğunu öğrendiğim ürünleri almaya devam etmem.	4,44	0,774
Çevreye zarar vermeyen ambalajlı (cam, kâğıt, vb.) ürünleri üreten işletmelerin ürünlerini tercih ederim.	4,40	0,712
Tüketiciler satın alma kararları ile çevreyi korumaya bireysel olarak katkıda bulunurlar.	4,32	0,793
İşletmeler kendi atıklarının toplanmasından sorumludurlar.	4,32	0,826
İşletmeler katı atıkların geri toplanması konusunda tüketicileri teşvik etmelidirler (reklamlar, çeşitli hediyeler, vb.).	4,31	0,812
Çevreye duyarlı işletmelerin ürettiği/sattığı ürünleri satın alan her tüketici, toplum üzerinde pozitif bir etki bırakır.	4,22	0,713
Eşit iki ürün arasında seçim yapmam gerekirse, her zaman diğer insanlara ve çevreye daha az zararlı olanı tercih ederim.	4,35	0,728
Gelecek 10 yıl içerisinde işletmeler çevreye daha duyarlı hale gelecektir.	3,19	1,224
Sürdürülebilir kalkınma çevre ve doğal kaynakların korunması ile sağlanır.	4,33	0,718

Tablo 4'te katılımcıların çevreye duyarlı olmaya ilişkin ifadelerine verdikleri cevapların ortalamaları yer almaktadır. Buna göre katılımcıların en fazla katıldıkları ifade "çevreye zararlı olduğunu öğrendiğim ürünleri almaya devam etmem" ( $\bar{X}=4,44$ ) olmuştur. Bunu sırasıyla "çevreye zarar vermeyen ambalajlı (cam, kâğıt, vb.) ürünleri üreten işletmelerin ürünlerini tercih ederim" ( $\bar{X}=4,40$ ) ve "ürün satın alırken geri dönüşümlü ürünleri üreten işletmelerin ürettiği/sattığı ürünleri tercih ederim" ( $\bar{X}=4,37$ ) ifadeleri takip etmektedir. Katılımcıların en az katıldıkları ifade ise "gelecek 10 yıl içerisinde işletmeler çevreye daha duyarlı hale gelecektir" ( $\bar{X}=3,19$ ) olmuştur.

### 3.6.2. Ki-Kare Testleri

Bu kısımda, katılımcıların çevre bilincine ilişkin durumlarının cinsiyet ve eğitim durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemeyi amaçlayan Ki-Kare testi ve çapraz tablo değerlendirmeleri verilmiştir.

**Tablo 5.** Çevre Bilincine İlişkin Soruların Cevaplarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

	Cinsiyet	n	Evet %	Hayır %	P
Çevreye ilgili bir sivil toplum kuruluşuna üyeyim.	Kadın	156	4,5	95,5	0,595
	Erkek	191	5,8	94,2	
Sürdürülebilirlik kavramını daha önce duydum.	Kadın	156	64,1	35,9	0,010
	Erkek	191	50,3	49,7	
Çevreye Duyarlı Yönetim kavramını daha önce duydum.	Kadın	156	89,7	10,3	0,795
	Erkek	191	90,6	9,4	
İşletmeler çevre sorunlarına yeterince önem veriyor.	Kadın	156	36,5	63,5	0,315
	Erkek	191	31,4	68,6	
Satın alınan ürünü üreten firmanın çevreye duyarlı olması önemlidir.	Kadın	156	94,9	5,1	0,505
	Erkek	191	96,3	3,7	
Daha önce çevreye dost bir ürün satın aldım.	Kadın	156	91,0	9,0	0,039
	Erkek	191	96,3	3,7	
Çevre dostu ürün satın alarak çevrenin korunmasına katkıda bulunulduğuna inanırım.	Kadın	156	94,2	5,8	0,033
	Erkek	191	98,4	1,6	

Tablo 5'te katılımcıların çevre bilinci ile ilgili sorulara verdikleri cevapların cinsiyet açısından farklılık gösterip göstermediği Ki-Kare analizi yardımıyla test edilmiştir. Buna göre; "çevreye ilgili bir sivil toplum kuruluşuna üye olmama", "çevreye duyarlı yönetim kavramını daha önce duyma", "işletmelerin çevre sorunlarına yeterince önem vermemeleri" ve "satın

alınan ürünü üreten firmanın çevreye duyarlı olmasının önemli bulunması” konularında hem erkekler hem kadınlar benzer durum ve düşüncededirler. Yani cinsiyet açısından bu konularda bir farklılık yoktur. Ancak “sürdürülebilirlik kavramını daha önce duyma” konusunda kadınların oranının erkeklerden daha yüksek olduğu, “daha önce çevreye dost bir ürün satın alan” erkeklerin oranının kadınlardan daha yüksek olduğu ve “çevre dostu ürün satın alarak çevrenin korunmasına katkıda bulunulduğuna” erkeklerin kadınlardan daha yüksek oranda inandıkları görülmüştür. Dolayısıyla H<sub>1</sub> hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

**Tablo 6.** Çevre Bilincine İlişkin Soruların Cevaplarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

	Eğitim	n	Evet %	Hayır %	P
Çevreyle ilgili bir sivil toplum kuruluşuna üyeyim.	İlköğretim	28	3,6	96,4	0,877
	Lise	66	3,0	97,0	
	Ön lisans	59	5,1	94,9	
	Lisans	141	6,4	93,6	
	Lisansüstü	53	5,7	94,3	
Sürdürülebilirlik kavramını daha önce duydum.	İlköğretim	28	42,9	57,1	0,000
	Lise	66	42,4	57,6	
	Ön lisans	59	52,5	47,5	
	Lisans	141	56,0	44,0	
	Lisansüstü	53	86,8	13,2	
Çevreye Duyarlı Yönetim kavramını daha önce duydum.	İlköğretim	28	96,4	3,6	0,619
	Lise	66	86,4	13,6	
	Ön lisans	59	89,8	10,2	
	Lisans	141	90,1	9,9	
	Lisansüstü	53	92,5	7,5	
İşletmeler çevre sorunlarına yeterince önem veriyor.	İlköğretim	28	25,0	75,0	0,000
	Lise	66	27,3	72,7	
	Ön lisans	59	18,6	81,4	
	Lisans	141	30,5	69,5	
	Lisansüstü	53	71,7	28,3	
Satın alınan ürünü üreten firmanın çevreye duyarlı olması önemlidir.	İlköğretim	28	92,9	7,1	0,515
	Lise	66	98,5	1,5	
	Ön lisans	59	94,9	5,1	
	Lisans	141	94,3	5,7	
	Lisansüstü	53	98,1	1,9	
Daha önce çevreye dost bir ürün satın aldım.	İlköğretim	28	92,9	7,1	0,277
	Lise	66	95,5	4,5	
	Ön lisans	59	91,5	8,5	
	Lisans	141	92,2	7,8	
	Lisansüstü	53	100,0	0,0	
Çevre dostu ürün satın alarak çevrenin korunmasına katkıda bulunulduğuna inanırım.	İlköğretim	28	96,4	3,6	0,836
	Lise	66	95,5	4,5	
	Ön lisans	59	98,3	1,7	
	Lisans	141	95,7	4,3	
	Lisansüstü	53	98,1	1,9	

Tablo 6’da katılımcıların çevre bilinci ile ilgili sorulara verdikleri cevapların eğitim açısından farklılık gösterip göstermediği Ki-Kare analizi yardımıyla test edilmiştir. Buna göre; “çevreyle ilgili bir sivil toplum kuruluşuna üye olmama”, “çevreye duyarlı yönetim kavramını daha önce duyma”, “satın alınan ürünü üreten firmanın çevreye duyarlı olmasını önemli bulma”, “daha önce çevreye dost bir ürün satın alma” ve “çevre dostu ürün satın alarak çevrenin korunmasına katkıda bulunulduğuna inanma” konularında her eğitim düzeyindeki katılımcıların benzer düşündüğü görülmüştür. Ancak eğitim düzeyi yükseldikçe “sürdürülebilirlik kavramını duyma” oranının arttığı, lisansüstü eğitim seviyesine sahip olanların dışındaki kişilerin “işletmelerin çevre sorunlarına yeterince önem vermediklerine” inandıkları görülmüştür. Dolayısıyla H<sub>2</sub> hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

Katılımcıların çevre bilinci ile ilgili sorulara verdikleri cevapların yaş, meslek ve gelir açısından farklılık gösterip göstermediği Ki-Kare analizi yardımıyla değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda 29-34 yaş grubu dışında olanların genel olarak “işletmelerin çevre sorunlarına yeterince önem vermediklerine” inandıkları; işçiler, serbest meslek sahibi olanlar ve diğer grubunda yer alanların dışında kalan meslek grubundakilerin “sürdürülebilirlik kavramını duyma” oranlarının daha yüksek olduğu, kamu çalışanları ile ev hanımı grubu dışında kalan meslek gruplarındakilerin “işletmelerin çevre sorunlarına yeterince önem vermediklerine” inandıkları, geliri 4000 TL’den fazla olanların dışında kalan gelir gruplarına mensup olanların “işletmelerin çevre sorunlarına yeterince önem vermediklerine” inandıkları görülmüştür.

### 3.6.3. Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis Testleri

Bu kısımda katılımcıların çevreye duyarlı olmaya ilişkin Likert tipi ifadelerle verdikleri cevapların demografik özellikler ve çevre bilinci ile ilgili sorular açısından farklılaşp farklılaşmadığı test edilmiştir.

**Tablo 7.** Çevre Bilincine İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Cevap	n	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Z	P
Çevreyle ilgili bir sivil toplum kuruluşuna üyeyim.	Evet	18	153,25	2758,50	-0,905	0,365
	Hayır	329	175,14	57619,50		
Sürdürülebilirlik kavramını daha önce duydum.	Evet	196	183,94	36053,00	-2,113	0,035
	Hayır	151	161,09	24325,00		
Çevreye Duyarlı Yönetim kavramını daha önce duydum.	Evet	313	178,73	55941,50	-2,675	0,007
	Hayır	34	130,49	4436,50		
İşletmeler çevre sorunlarına yeterince önem veriyor.	Evet	117	199,91	23390,00	-3,447	0,001
	Hayır	230	160,82	36988,00		
Satın alınan ürünü üreten firmanın çevreye duyarlı olması önemlidir.	Evet	332	176,78	58692,50	-2,443	0,015
	Hayır	15	112,37	1685,50		
Daha önce çevreye dost bir ürün satın aldım.	Evet	326	179,78	58608,00	-4,247	0,000
	Hayır	21	84,29	1770,00		
Çevre dostu ürün satın alarak çevrenin korunmasına katkıda bulunulduğuna inanırım.	Evet	335	177,37	59417,50	-3,317	0,001
	Hayır	12	80,04	960,50		

Tablo 7’de katılımcıların çevreye duyarlı olma ile ilgili Likert tipi ifadelerle katılma durumlarının çevre bilinciyle ilgili sorulara verdikleri cevaplar açısından farklılık gösterip göstermediği Mann-Whitney U Testi yardımıyla test edilmiştir. Buna göre; “Çevreyle ilgili bir sivil toplum kuruluşuna üye olan/olmayanların” ifadelerle katılma konusunda aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı, her iki grubun da ifadelerle daha çok katılma eğiliminde oldukları görülmüştür. Ancak “sürdürülebilirlik kavramını daha önce duyan/duymayanların”, “çevreye duyarlı yönetim kavramını daha önce duyan/duymayanların”, “işletmelerin çevre sorunlarına yeterince önem verdiğini/vermediğini düşünenlerin”, “satın alınan ürünü üreten firmanın çevreye duyarlı olmasını önemli bulan/bulmayanların”, “daha önce çevreye dost bir ürün satın alan/almayanların”, “çevre dostu ürün satın alarak çevrenin korunmasına katkıda bulunulduğuna inanan/inanmayanların” ifadelerle katılıp katılmama konusunda aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olduğu, sıralanan bu sorulara evet cevabı verenlerin hayır cevabı verenlerden daha fazla ifadelerle katılma eğiliminde oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla H<sub>3</sub> hipotezi kısmen kabul edilmiştir.

**Tablo 8.** Cinsiyete İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Cevap	n	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Z	P
Cinsiyet	Kadın	156	170,46	26592,50	-0,596	0,551
	Erkek	191	176,89	33785,50		

Tablo 8’de katılımcıların çevreye duyarlı olma ile ilgili Likert tipi ifadelerle katılma durumlarının cinsiyet açısından farklılık gösterip göstermediği Mann-Whitney U Testi yardımıyla test edilmiştir. Buna göre; kadın ve erkeklerin ifadelerle katılıp katılmama konusunda aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı, verilerin detaylı analizi sonucunda her iki grubun da ifadelerle daha çok katılma eğiliminde oldukları anlaşılmıştır.

**Tablo 9.** Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Cevap	n	Sıra Ort.	$\chi^2$	sd	P
Eğitim	İlköğretim	28	149,23	38,773	4	0,000
	Lise	66	166,17			
	Ön lisans	59	171,79			
	Lisans	141	154,65			
	Lisansüstü	53	250,78			
Yaş	17-22	42	101,60	36,903	6	0,000
	23-28	42	171,31			
	29-34	46	194,61			
	35-40	84	196,89			
	41-46	71	198,84			
	47-52	21	162,57			
	53 ve+	41	143,74			
Meslek	Öğrenci	47	103,48	85,041	7	0,000
	İşçi	42	195,67			
	Kamu sektörü çalışanı	89	245,11			

	Özel sektör çalışanı	50	165,46			
	Emekli	25	110,46			
	Serbest meslek	47	149,80			
	Ev hanımı	31	158,71			
	Diğer	16	155,44			
Gelir	1500 TL'den az	64	129,02	38,311	6	0,000
	1500-2000 TL	11	87,05			
	2001-2500 TL	48	182,18			
	2501-3000 TL	31	137,63			
	3001-3500 TL	26	187,58			
	3501-4000 TL	61	187,20			
	4000 TL'den fazla	106	206,19			

Tablo 9'da katılımcıların eğitim, yaş, meslek ve gelir durumlarına göre çevreye duyarlı olma ile ilgili Likert tipi ifadelerle katılıp katılmamaları konusunda bir farklılık olup olmadığı Kruskal Wallis Testi yardımıyla test edilmiştir. Buna göre; eğitim, yaş, meslek ve gelir durumuna göre söz konusu ifadelerle verilen cevaplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Ancak Tablo 8'de görülen cinsiyet açısından farklılığın olmaması nedeniyle  $H_4$  hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Farklılık bulunan durumlar için bu farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek amacıyla yapılan ikili karşılaştırma sonucunda; eğitim gruplarından lisansüstü ile ilköğretim ( $p=0,002$ ), lisansüstü ile lise ( $p=0,010$ ), lisansüstü ile ön lisans ( $p=0,016$ ) ve lisansüstü ile lisans ( $p=0,000$ ) grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu ve lisansüstü eğitime sahip olanların diğer gruplara göre ifadelerle daha çok katılma eğiliminde oldukları görülmüştür. Yaş gruplarından 17-22 yaş grubu ile 29-34 ( $p=0,002$ ), 35-40 ( $p=0,002$ ) ve 41-46 ( $p=0,002$ ) yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu, 17-22 yaş grubunda olanların diğer gruplara göre ifadelerle daha az katılma eğiliminde oldukları görülmüştür. Yine 53 ve üzeri yaş grubu ile 35-40 ( $p=0,044$ ) ve 41-46 ( $p=0,043$ ) yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu, 53 ve üzeri yaş grubunda olanların diğer gruplara göre ifadelerle daha az katılma eğiliminde oldukları görülmüştür. Meslek gruplarından kamu sektörü çalışanı grubu ile öğrenci ( $p=0,000$ ), özel sektör çalışanı ( $p=0,000$ ), emekli ( $p=0,000$ ), serbest meslek sahibi ( $p=0,001$ ), ev hanımı ( $p=0,002$ ) ve diğer ( $p=0,000$ ) grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu, kamu sektörü çalışanı grubunda olanların diğer gruplara göre ifadelerle daha fazla katılma eğiliminde oldukları görülmüştür. Yine işçi grubu ile öğrenci ( $p=0,004$ ) ve emekli ( $p=0,020$ ) grupları arasında, özel sektör grubu ile öğrenci ( $p=0,016$ ) grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu, işçi grubunun öğrenci ve emekli gruplarından, özel sektör çalışanı grubunun da öğrenci grubundan daha fazla ifadelerle katılma eğiliminde olduğu görülmüştür. Gelir gruplarından 4000 TL'den fazla grubu ile 1500 TL'den az ( $p=0,004$ ) ve 1500-2000 TL ( $p=0,011$ ) grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu, 4000 TL'den fazla grubunun diğer gruplardan ifadelerle daha fazla katılma eğiliminde olduğu görülmüştür.

#### 4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılama arzusu doğa ile insanın hep bir ilişki içerisinde olmasını gerekli kılmıştır. Ancak bu ilişki her zaman olumlu sonuçlar doğurmamıştır. İnsanoğlunun, özellikle sanayi devriminden itibaren, doğayı sonsuzmuş gibi göreyerek kaynakları kötü kullanması doğayı kirletmesine sebep olmuştur. Özellikle son yıllarda hızla artan çevre kirliliği tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de temiz doğal kaynakların azalmasına ve çevrede büyük tahribatlara sebep olmuştur. Tüm insanlığın ortak sorumluluğunda olan çevreye karşı duyarlı olmak işletmeler için de önemli bir konudur. Bu sebeple işletmeler kendi varlıklarını sürdürme sorumluluğunun yanı sıra doğal çevreye duyarlı olmak zorunda kalmışlardır.

Yapılan bu çalışmada tüketicilerin çevreye duyarlı işletmelere ve ürünlerine karşı bakış açıları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, çevre bilinci ve çevreye duyarlılık açısından önemli olan "Çevreye Duyarlı Yönetim" kavramı tüketicilerin büyük çoğunluğu tarafından bilinmesine rağmen "Sürdürülebilirlik" kavramının daha az duyulduğu görülmüştür. Tüketicilere göre işletmeler çevre sorunlarına yeterince önem vermemekte, bunun nedeni de işletmelerin önceliklerinin farklı olması olarak değerlendirilmektedir. Bu sonuç, Tabak (2017) tarafından Nevşehir ilini ziyaret eden yerli ve yabancı turistlerle yapılan çalışmanın sonuçları ile örtüşmektedir. Katılımcıların neredeyse tamamı satın aldığı ürünleri üreten firmaların çevreye duyarlı olmasını önemseydiğini, çevre dostu ürün aldığını, böylece de çevrenin korunmasına katkı sağladıklarını düşündüklerini belirtmektedirler. Ancak bir ürün satın almaya karar verirken çevreye dost malzemeden üretilmiş olmasına pek de dikkat etmedikleri, çevreyle ilgili herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üye olma konusunu pek önemsemedikleri anlaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar Erman (2019) tarafından İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde yaşayan tüketiciler üzerinde yapılan çalışmada elde edilen bulgularla örtüşmektedir. Yine katılımcılar herhangi bir firmanın çevreye duyarlı olup olmadığını daha çok reklamlardan öğrenmekte ve Karaman için en önemli çevre sorunu olarak hava kirliliği konusunu görmekteydiler. Yapılan hipotez testleri sonucunda, hem kadınların hem erkeklerin satın aldıkları ürünü üreten firmaların çevreye duyarlı olmasını benzer oranda önemli buldukları, erkeklerin kadınlardan daha yüksek oranda çevreye dost ürün satın aldıkları ortaya çıkmıştır. Kişilerin eğitim düzeyi yükseldikçe "sürdürülebilirlik" kavramını duyma/bilme oranlarının yükseldiği görülmektedir. "İşletmelerin çevre sorunlarına yeterince önem verdiklerine" inananlar; eğitim açısından lisansüstü eğitime sahip olanlar, yaş açısından 29-34 yaş grubunda olanlar, meslek açısından kamu çalışanları ile ev hanımları, gelir açısından da 4000 TL'den fazla geliri olanlar olarak ortaya çıkmıştır. Yine kişilerin en fazla katıldıkları ifade "çevreye zararlı olduğunu öğrendiğim ürünleri almaya devam etmem" olurken en az katıldıkları ifade ise "gelecek 10 yıl içerisinde işletmeler çevreye daha duyarlı hale gelecektir" olmuştur. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde, kişilerin çevre dostu ürün, çevreye duyarlı işletme, vb. konularında belirli oranda bilgilerinin ve duyarlılıklarının olduğu ancak bunların geliştirilmesi gerektiği

anlaşılmaktadır. Çünkü Yeniçeri (2008) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarının da gösterdiği gibi çevre bilincine sahip tüketiciler, çevre dostu ürün satın alma eğiliminde olurlar.

Bilindiği üzere çevre sorunu tüm dünyanın ortak sorunu ve sorumluluğundadır. Tüketicilerin çevreye karşı duyarlı olmaları ve özellikle çevre dostu ürünleri almaya yönelmeleri, üreticiler üzerinde bir baskı oluşturarak onları çevreye duyarlı üretim yapmaya itecektir. İlerleyen teknoloji ve değişen dünya koşullarında çevrenin korunmasında, sürdürülebilir bir kalkınma için çevreye zararlı olmayan ürünler üretmekle ilgili işletmelere önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu sorumlulukları başarıyla yerine getirebilen işletmeler gelecekte hayatta kalabileceklerdir. Bunun yanında ülke yönetimleri sürdürülebilir bir kalkınma sağlayabilecek politikalar geliştirmeli, çevre ve doğal kaynakların korunmasını sağlayacak yasal önlemler almalıdır. İşletmelerin çevreye duyarlı olmaları için teknolojik dönüşümler konusunda öncü ve yardımcı olmalıdır. Böylece şimdiki paydaşların ihtiyaçlarını karşılarken gelecekteki paydaşların da ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağını tehlikeye atılmamış olacaktır.

## KAYNAKLAR

- Ahmad, N. vd. (2021). Sustainable Businesses Speak to the Heart of Consumers: Looking at Sustainability with a Marketing Lens to Reap Banking Consumers Loyalty. *Sustainability*, 13: 3828, 1-16.
- Akdoğan, A. A. (2003). *Çevreye Duyarlı Yönetim ve İşletmecilik*. Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri: Dergâh Matbaası.
- Akgül, A. & Çevik, O. (2005), *İstatistiksel Analiz Teknikleri – SPSS’te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset Ltd. Şti.
- Akıncı, M. (1996). *Oluşum ve Yapılanma Sürecinde Türk Çevre Hukuku*. İzmit: Kocaeli Kitap Kulübü Yayınları, Bilim Dizisi:1.
- Ayyıldız, H. & Genç, K. Y. (2008). Çevreye Duyarlı Pazarlama. Üniversite Öğrencilerinin Çevreye Duyarlı Pazarlama Uygulamaları ile İlgili Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(2), 505-527.
- Banerjee, R. & Gupta, K. (2017). The Effects of Environmental Sustainability and R&D on Corporate Risk-Taking: International Evidence. *Energy Economics*, 65, 1-15.
- Baykal, H. & Baykal, T. (2008). Küreselleşen Dünya’da Çevre Sorunları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-17.
- Bektaş, D. (2018). *İşletme Fonksiyonları Açısından Çevreye Duyarlı İşletme Fonksiyonları Açısından Çevreye Duyarlı İşletmecilik Faaliyetlerinin Muhasebe İşlemleri: Bir Üretim İşletme Üzerinde Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Čekanavičius, L., Bazytė, R. & Dičmonaitė, A. (2014). Green Business: Challenges and Practices. *Ekonomika*, 93(1), 74-88.
- Celiloğlu, F. K. (2014). *Yeşil Pazarlamanın Turizmde Satın Alma Davranışlarına Etkisinin İncelenmesine Yönelik Organik Oteller Üzerine Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cesur, Z. & Memiş, S., (2016). Yeşil Ürünlere İlişkin Öğrencilerin Tutumlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (46), s.664-673.
- Ceyhan, S. & Ada, S. (2015). İşletme Fonksiyonları Açısından Çevreye Duyarlı İşletmecilik. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26).
- Çabuk, S. & Nakıboğlu, M. A. B. (2003). Çevreci Pazarlama ve Tüketicilerin Çevreci Tutumlarının Satın Alma Davranışlarına Etkileri ile ilgili Bir Uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12), 39-54.
- Çam, C. (2017). *Reklamlarda Kullanılan Çevreci İddialar: Yeşil Tüketici Tutumlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dagher, G. K. & Itani, O. (2014). Factors Influencing Green Purchasing Behaviour: Empirical Evidence from the Lebanese Consumer. *Journal of Consumer Behaviour*, 13(3), 188-195.
- Dinçer, M. (1996). *Çevre Gönüllü Kuruluşları*. Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Dyllick, T. & Hockerts, K. (2002). Beyond The Business Case For Corporate Sustainability. *Business Strategy and The Environment*, 11(2), 130-141.
- Erman, S. (2019). *Davranışsal İktisat Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Çevre Dostu Tüketim Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- George, D. & Mallery, M. (2010), *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. Boston: 17.0 update (10a ed.), Pearson.

- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (Felsefe-Yöntem Analiz)*. 5. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Gövdere, B. (2003). *Çevre Politikaları ve Yabancı Yatırımlar*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kazazoğlu, T. I. (2020). *Üniversite Öğrencilerinin Çevre Farkındalık Düzeylerinin ve Çevre Sorunlarına Yönelik Davranışlarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlhan, A. (2017). *Yeşil Pazarlamanın Türkiye Otomotiv Endüstrisi Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlkin, A. & İlkin, E. (1991). *Çevre Sorunları*. Ankara: TOBB Yayınları.
- Karabıçak, M. & Armağan, R. (2004). Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 203-228.
- Karaca, Ş. (2013). Tüketicilerin Yeşil Ürünlerle İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 99-111.
- Karahan, M. (2017). İşletme Yöneticilerinin Çevre Duyarlılığı ve Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (4), 359-374.
- Kart, M. (2021): Çevre Politikalarının Oluşturulmasında Türkiye’de Çevre Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının Bir Baskı Aracı Olarak Rolünün Değerlendirilmesi(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (20), 19-33.
- Krause, J. (2015). The Potential of an Environmentally Friendly Business Strategy – Research from the Czech Republic. *International Journal of Engineering Business Management*, 7(6),1-6.
- Koçoğlu C. M. & Koçoğlu Y. (2017). Yeşil Pazarlama Kapsamında Çevreye Duyarlı Ürünlerin Satın Alma Eğilimleri: Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, s.417-427.
- Korkmaz, E. V. & Demir, B. (2021). Çalışanların Çevre Yönetim Sistemleri ve Örgütsel Etik İklima Yönelik Duyarlılıkları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2, 336-349.
- Koyuncu, A. D. (2021). *Çevre Bilincinin Oluşturulmasında Çevre Hareketlerinin Etkisi: Bartın-Amasra Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın: Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Lynch, R. (1997). *Corporate Strategy*. London: Pitman Publishing.
- Maliye Bakanlığı (1998). *Çevre ve Kıtılar*. Ankara: Maliye Bakanlığı, Yayın No:98.
- Min, M. K., Ogden, D. T. & Stone, J. A. (2021). Organizational Awareness and Implementation of Sustainability Activities in Businesses - Moving Toward The Circular Economy. *Journal of Business, Economics and Technology*, 24 (1), 96-112.
- Nemli, E. (2001). Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (23-24), 211-224.
- Özdemir, Z. & Özekicioğlu, H. (2006). Kentleşme ve Sorunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 17-30.
- Özgüner, Z. (2019). *Üretim İşletmelerinin Lojistik Faaliyetlerinde Süreçsel Etkinliğin Başarı Dinamikleri*. İstanbul: Hiperyayın.
- Purwarandani, A. J. & Michaud, G. (2021). What are The Drivers and Barriers for Green Business Practice Adoption for SMEs? *Environment Systems and Decisions*, 41, 577-593.
- Praskievicz, S. (2021). How the Environment Became Global. *Anthropocene*, 35, 1.
- Sakçı, G. (2020). Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Tutumlarının ve Çevresel Duyarlılıklarının İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shrivastava, P. (1993). *The Greening of Business*. Business and The Environment: Implications of the New Environmentalism, Ed: Denis SMITH, London: Paul Chapman Publishing.
- Sönmez, Y. (2014). *Tüketicilerin Yeşil Pazarlama Uygulamalarıyla İlgili Tutum ve Davranışları: Ahi Evran Üniversitesi Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Skogen, K., Helland, H. & Kaltenborn, B. (2018). Concern About Climate Change, Biodiversity Loss, Habitat Degradation and Landscape Change: Embedded in Different Packages of Environmental Concern? *Journal for Nature Conservation*, 44, 12-20.
- Şahin, G. (2020). *Örnek Olaya Dayalı Öğretimin Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevre Bilimi Dersine Yönelik Akademik Başarıları ve Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalıklarına Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Şanlı, Y. (1984). Çevre Sorunları ve Besin Kirlenmesi. *Selçuk Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 17-37.
- Şen, H., Kaya, A. & Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif. *Ekonomik Yaklaşım*, 29(107), 1-47.
- Şua, E. (2012). *Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Kullanma Eğilimleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabak, G. (2017). *Turistlerin Çevre Dostu Tutumlarının Çevreye Duyarlı Turistik Ürün Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Nevşehir İlinde Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk, M. & Gök, A. (2010). Yeşil Pazarlama Anlayışı Açısından Üretici İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 204-205.
- Yavuz, V. A. (2010). Sürdürülebilirlik Kavramı ve İşletmeler Açısından Sürdürülebilir Üretim Stratejileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 64.
- Yeniçeri, T. (2008). Çevre Dostu Ürün Satın Alma Davranışına Yönelik Bir Modelin Testi. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 1-24.
- Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş. & Yılmaz, M. (2008). *Çevre Bilimi ve Eğitimi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Yıldız, D. & Uzunsakal, E. (2018), Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması ve Tasarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 14-28.
- Yılmaz, E. & Çiftçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye’de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.
- Yücel, M., Altunkasa, F., Güçray, S., Uslu, C. & Say, N. P. (2006). Adana’da Çevre Duyarlılığı Düzeyinin ve Geliştirme Olanaklarının Araştırılması. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217–228.
- Yücel, M. & Ekmekçiler, Ü. S. (2008). Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım: Temiz Üretim Sistemi, Eko Etiket, Yeşil Pazarlama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 320-333.
- Zerenler, M. & Kuduz, N. (2013). *Yeşil Pazarlama*. İstanbul: Nobel Yayınevi.

### **İnternet Kaynakları**

- AB. (2021). *5 Haziran Dünya Çevre Günü*. 20.09.2021 tarihinde [ab.gov.tr/5-haziran-dunya-cevre-gunu\\_51288.html](http://ab.gov.tr/5-haziran-dunya-cevre-gunu_51288.html) adresinden alındı.
- CLIMATECHANGE. (2021). *Biyçeşitlilik Kaybı*. 15.10.2021 tarihinde [climatechange.boun.edu.tr/biyo-cesitliliği-korumanin-yolu/](http://climatechange.boun.edu.tr/biyo-cesitliliği-korumanin-yolu/) adresinden alındı.
- CLUBOFROME. (2021). *The Club of Rome*. 18.08.2021 tarihinde [clubofrome.org/about-us/history](http://clubofrome.org/about-us/history) adresinden alındı.
- CSB. (2021). *Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tarihçesi*. 20.08.2021 tarihinde [csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012](http://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012) adresinden alındı.
- EKOLOJIST. (2021). *Sürdürülebilirlik Nedir?* 05.09.2021 tarihinde [ekolojist.net/surdurulebilirlik-nedir/](http://ekolojist.net/surdurulebilirlik-nedir/) adresinden alındı.
- MEVZUAT. (2021). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. 20.08.2021 tarihinde [mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf](http://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf) adresinden alındı.
- UNEP. (2021) *Climate Change* 15.10.2021 tarihinde [unep.org/explore-topics/sustainable-development-goals/why-do-sustainable-development-goals-matter/goal-13](http://unep.org/explore-topics/sustainable-development-goals/why-do-sustainable-development-goals-matter/goal-13) adresinden alındı.